

รายงานการวิจัยเรื่อง
ภูมิปัญญาอีสานในพิธีกรรมด้านความเชื่อ
เพื่อการรักษาพยาบาลผ่านทางภาษาของชาวผู้ไท

วิษณุ กอปรสิริพัฒน์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ 2541

คำนำ

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการรวบรวมภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลของชาวมอญ บ้านคำชะอี บ้านหนองโธ อำเภอดำชะอี จังหวัดมุกดาหาร และบ้านเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม จุดประสงค์หลักเพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการใช้ภาษาในการรักษาพยาบาลเพื่อทราบว่ “หมอ” แต่ละสาขาใช้ภาษาอย่างไรในการรักษาตามระบบความเชื่อ เพื่อให้คนใช้รู้สึกอบอุ่น สร้างความปลอดภัยด้านจิตใจ อันจะช่วยให้โรคภัยหายเร็วขึ้น และอีกประการ ภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลผ่านความเชื่อนี้ยังเป็นเครื่องมือในการรักษาสังคมให้มั่นคงอย่างหนึ่ง ฉะนั้นจึงควรได้รับการศึกษา อนุรักษ์ และเผยแพร่อย่างยิ่ง

ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณในความกรุณาของผู้ที่มีส่วนช่วยให้งานวิจัยเรื่องนี้เสร็จสิ้นโดยสมบูรณ์ดังนี้ขอขอบคุณ คุณ กุสุมา หงษ์ชูตา คุณบุญโฮม พรศรี คุณนันทิยา ฉัตรชนะพานิช คุณทิวพร เดรช คุณสิลิ่ง สุพวงแก้ว อาจารย์จิราทิพย์ คำแก้ว อาจารย์สุรศักดิ์ บุญลี อาจารย์นำชัย อุปัญญา อาจารย์ทศพล อางหาญ และผู้ประสานงานอีกหลาย ๆ ท่าน ขอขอบคุณชาวบ้านคำชะอี บ้านหนองโธ และบ้านเรณู และผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านที่กรุณาให้ข้อมูลด้วยความเต็มใจและอดทนยิ่ง ขอขอบคุณครอบครัวของผู้วิจัยที่ช่วยดูแลให้กำลังใจและช่วยเหลือจนงานสำเร็จ และขอบคุณเป็นอย่างยิ่งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่กรุณาให้การสนับสนุน

วิษณุ กอประสิทธิ์วัฒน์
มิถุนายน 2542

สารบัญ

คำนำ	
บทคัดย่อ	
บทที่ 1 : บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	1-2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	2
1.4 การดำเนินการวิจัย	2
1.5 ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย	3
1.6 คำนิยามศัพท์เฉพาะ	3
บทที่ 2 : เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
2.1 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับชาวผู้ไทและพื้นที่ศึกษา	4
2.2 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับความเชื่อ	5
2.3 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลผ่านทางระบบความเชื่อ	7
บทที่ 3 : ปริบททางสังคมของพื้นที่ศึกษา (สนามภาษา)	11
3.1 บ้านคำชะอี	11
3.2 บ้านหนองไธ	16
3.3 บ้านเรณู	18
บทที่ 4 : องค์ประกอบ ขั้นตอน และวิธีการในการรักษาพยาบาล	27
4.1 พิธีบายศรีสู่ขวัญ	27
4.2 พิธีเกี่ยวกับการเกิด	34
4.3 พิธีเกี่ยวกับหมอเป่า หมอจอด หมอธรรม	44
4.4 พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลโดยวิธีเหยา	51
บทที่ 5 : ภูมิปัญญาด้านภาษาในการรักษาพยาบาล	59
5.1 ภาษาที่ใช้ในการสู่ขวัญ	59
5.2 ภาษาที่ใช้ในการทำคลอดของหมอต้าแย	64
5.3 ภาษาที่ใช้ในการจอดการเป่า และการปราบผี ของหมอจอดหมอเป่า และหมอธรรม	67
5.4 ภาษาที่ใช้ในการเหยาของหมอเหยา	71
บทที่ 6 : วิถีชีวิตและชะบ่า	76
6.1 วิถีชีวิตและชะบ่าของหมอเป่าหมอสุดร	76
6.2 วิถีชีวิตและชะบ่าของหมอเป่าหมอจอด	77
6.3 วิถีชีวิตและชะบ่าของหมอธรรม	78
6.4 วิถีชีวิตและชะบ่าของหมอเหยา	83
บทที่ 7 : สรุปผลอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	84
7.1 สรุปผล	84
7.2 อภิปรายผล	87
7.3 ข้อเสนอแนะ	88
บรรณานุกรม	90
ภาคผนวก ก.	94
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์	95
ภาคผนวก ข.	97
ภาพประกอบ	98-110

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้มีจุดประสงค์ที่จะค้นหาภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลตาาระบบความเชื่อผ่านทางภาษาของชาวผู้ไท โดยจุดประสงค์หลักคือ การค้นหาว่าในการรักษาพยาบาล “ หมอ ” ใช้ภาษาอย่างไรในกระบวนการรักษาเพื่อให้ “ คนไข้ ” หลีกเลี่ยงความเจ็บป่วย ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ดังนี้คือ หมอผดุงครรภ์ (หมอตำแย) หมอสูตร หมอเป่า-หมอจอด หมอธรรมและหมอเหยา ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

หมอแต่ละสาขาเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับงานรักษา เช่น หมอผดุงครรภ์ จะใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย โดยมีภาษาอื่นผสม เป็นภาษาผู้ไทปัจจุบัน(ท้องถิ่น) หมอสูตรจะไม่มีภาษาหลากหลาย มีภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นหลัก หมอจอด-หมอเป่าจะใช้ภาษาเขมร ภาษาธรรมและบาลีสันสกฤตเป็นหลักในตากา หมอธรรมจะใช้ภาษาหลากหลายเช่นกันแต่มีความพิเศษอยู่ที่การใช้ภาษาที่หายาก เป็นเด็ดขาดเพราะต้องปราบผี ในขณะที่หมอเหยาจะใช้ภาษาอ่อนหวานเชิงอ่อนวอน เพราะต้องขอความเมตตาจากผีให้ช่วยปิดเป่าโรคภัยและคุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ ด้านลักษณะการใช้ภาษาหมอ จะนิยมใช้ร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว โดยมีการสัมผัสคำให้มีระบบแน่นอน ใช้ภาษาสละสลวยดล้องจอง ฟังไพเราะลึกซึ้ง เผ่ามีหลาย ๆ คำที่เป็นภาษาผู้ไทโบราณ หรือเป็นภาษาที่ฟังแล้วทำให้รู้ความหมาย โดยเชื่อว่าการใช้ภาษาที่ยากและคลุมเคลือจะทำให้เกิดความน่าเชื่อถือ

Abstract

This study aims to find out local wisdom on traditional medical treatment through folk beliefs of the Phutai people. The main objective is to answer the question of how the languages are used by the healers in treatment processes to yield quick and effective results. Data are collected from the following healers: midwives, soul callers, blowers, bone joiners, Dharma healers or spirit busters, and Yao rite performers or Mho-Yao. The results are as follows:

The healers in each field of their specialties employ the languages to fit their jobs skillfully—the midwives use local and easy-to-understand Phutai, Khmer, Dharma, Pali and Sanskrit in their verses. The Dharma healers also use languages in combination but in a rude and curt manner. The Yao rite performers use modern and classical Phutai in a pleading and fascinating manner so as to appeal to the spirits for their protection. As for the mode of using the language, the healers prefer poetry to prose. Rhymes are common but without fixed rhyming patterns. Wording is carefully selected for smooth, poetical and melodious effects. However, there are words that seem meaningless or obscure added to create potent power and reliability to the magical verses.

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญญา

ปัญหาของโรคภัยไข้เจ็บยังเป็นปัญหาที่คุกคามต่อคนอีสานมาก เช่น ในปี 2530 กระทรวงสาธารณสุขพบว่าคนอีสาน 17 จังหวัดป่วยถึง 12,689,086 คน (กระทรวงสาธารณสุข, 2530: 121) แม้ว่าทางราชการจะตระหนักถึงภัยคุกคามนี้ โดยจัดตั้งสถานีอนามัยขึ้นในเกือบทุก ๆ ตำบล แต่ปัญหาสุขภาพก็ยังไม่ดีขึ้นเท่าที่ควร ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะจำนวนของแพทย์ ราคายา การขาดอุปกรณ์ทางการแพทย์ และการเสียเวลาที่จะไปนั่งรอแพทย์เป็นเวลาครึ่งค่อนวันประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็คือ ชาวบ้านยังมีความเชื่อและศรัทธาในผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ซึ่งเชื่อว่ามีฤทธิ์อำนาจที่จะคุ้มครอง ป้องกัน และรักษาเขาให้หายจากโรคร้ายทั้งปวงได้ ความไม่พร้อมของสาธารณสุขสมัยใหม่ สภาพทางเศรษฐกิจ และความเชื่อเรื่องผีทำให้คนอีสานบางกลุ่มยังต้องพึ่งพาผี สมุนไพร หมอพื้นบ้าน หมอดู หมอส่อง หมอจอด และเวทย์มนต์คาถาในยามที่เขาเจ็บป่วย เพราะอย่างน้อย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เป็นเพื่อนพึ่งพาให้เขาเกิดความอบอุ่น เกิดสวัสดิภาพทางใจ ดังนั้นการแพทย์แบบทางเลือก (Alternative medicine) ระบบการแพทย์สาธารณสุขแบบพื้นฐาน ตามแนวทางการเชื่อและวัฒนธรรมการดูแลตนเอง พึ่งพาตนเองแบบพื้นบ้าน จึงยังคงเป็นแนวทางที่ปฏิบัติกับอยู่อย่างกว้างขวางในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ของอีสานเช่น เขมร ส่วย ไซ แสก และ ผู้ไท เป็นต้น

ในปัจจุบันของระบบการแพทย์สาธารณสุขแบบพื้นฐานตามแนวทางของการเชื่อ และวัฒนธรรมการดูแลตนเองนั้นยังมีเรื่องของความขลัง อันเกิดจากการใช้ภาษาในการประกอบพิธีกรรมในการรักษาพยาบาลด้วย ความขลังดังกล่าวอาจจะเกิดจาก ความไม่ชัดเจนในตัวภาษา ความหมายการใช้ภาษาโบราณ ภาษาธรรม ภาษาอื่นที่ผู้ฟังหรือคนไข้ไม่เข้าใจ เช่นภาษาขอม บาลีสันสกฤต ผบวกับลักษณะการใช้ที่สละสลวย มีสัมผัสคล้องจอง เป็นบทเป็นกลอน การท้วงท้วงทำนองทึ่งให้กระชับ หรือลากเสียงยาวให้เกิดไพเราะ บางครั้งมีการข่มขู่ โดยใช้ภาษาหยาบคาย ใช้คำรุนแรง เพื่อให้ผกกลัว เกลียด จะได้ออกจากร่าง หรือไม่กล้าเข้ามาสิ่งอีกต่อไป ดังนี้ เป็นต้น

จึงจะเห็นได้ว่าในระบบการแพทย์สาธารณสุขพื้นฐานนั้นนอกจากชาวบ้านจะพึ่งพาแพทย์แผนปัจจุบันและพึ่งพาผี หมอเวทย์มนต์ตามระบบความเชื่อแล้ว ภูมิปัญญาด้านภาษาได้ถูกนำมาใช้ โดยแทรกอยู่กับบทสวด บทร้อง และอยู่ในคาถาที่ใช้บริกรรมเพื่อรักษาโรคต่าง ๆ เช่นตาแดง ปากเปื่อย งูสวัด เพื่อเป่าป้องกันผีปอบ ผีป่า ผีดง ไบกรณทั่ว ๆ ไป เช่น เป่าให้เต็กหยุดร้องไห้ เป่าก้างติดคอ เพื่อทำให้พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีทำน้ำมนต์ คำกล่าวอาราธนาพระรัตนตรัย คำกล่าวขุมนุมเทวดา และคำกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าเป็นต้น ในบางครั้ง ภูมิปัญญาด้านภาษายังปรากฏอยู่ในคำทำนายของหมอดู หมอส่อง ข้อห้ามข้อชะงัดของผู้ประกอบพิธีกรรมด้านความเชื่อ และบุคคลบางประเภท เช่น แม่ลูกอ่อน บ้านที่มีคนป่วย คบตาย และบ้านที่มีผู้เดินทางไกล เพื่อเสี่ยงโชค เรื่องภูมิปัญญาด้านภาษานี้ผู้ที่นำมาใช้อย่างสม่ำเสมอได้แก่ หมอเหยา หมอดู หมอเป่า หมอจอด หมอสมุนไพร และหมอดำแย เป็นต้น

บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร เป็นหมู่บ้านใหญ่ โดยชาวบ้านเป็นชาวผู้ไท ที่มีภาษาและวัฒนธรรมของตนเอง โดยเฉพาะวัฒนธรรมด้านการรักษาพยาบาลโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเรื่องผี คือ การเหยา โดยผู้ที่ประกอบพิธีที่เรียกว่า หมอเหยา

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาตีความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลของชาวผู้ไท
2. เพื่อศึกษาลักษณะการใช้ภาษาในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลของชาวผู้ไท

3. เพื่อวิเคราะห์ภาษาที่ใช้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลของชาวผู้ไท ในด้านต่าง ๆ ดังนี้
 - 3.1 ด้านการใช้ และการเลือกใช้ภาษาในลักษณะร้อยแก้ว ร้อยกรอง มุขปาฐะ หรือ ลายลักษณ์อักษร
 - 3.2 ด้านภาษาในลักษณะที่มาจากภาษาอื่น เช่น เขมร บาลี สันสกฤต ภาษาถิ่นผู้ไทโบราณ ภาษาถิ่นปัจจุบัน และภาษาไทยมาตรฐาน
 - 3.3 ด้านรูปแบบของภาษาที่ใช้ในลักษณะที่มีแบบแผน หรือกึ่งแบบแผนภาษาพูด หรือภาษาตลาด
 - 3.4 ด้านถ้อยคำที่ใช้ ในลักษณะสุภาพ ช่มชู้ หยาบตาย เสียดลี ขอร้อง หรือ ขบขัน
 - 3.5 ด้านรูปแบบการใช้ภาษาในลักษณะพรรณนา บอกเล่า สอบซัก เปรียบเทียบ หรือเชิงประวัติ
 - 3.6 ด้านภูมิปัญญาที่สอดแทรกในลักษณะคำสอน สุภาษิต คำเตือน ข้อคิด ขะลำ (ข้อห้าม)
 - 3.7 ด้านจุดประสงค์ในการใช้ภาษาในลักษณะให้รางวัล ให้ลิบบน ให้ความหวัง ให้กำลังใจ หรือสร้างเงื่อนไข

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้จะเก็บข้อมูลจากชาวผู้ไท ที่อาศัยอยู่ใน 3 หมู่บ้านคือ บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร หมู่บ้านหนองโธ ตำบลโนนยาง อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหารและหมู่บ้านเรณู ตำบลเรณู อำเภอเรณู จังหวัดนครพนม โดยจะจัดเก็บข้อมูล ในช่วงปี 2540-2541

1.4 การดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. เกี่ยวกับสนาม
 - 2.1 คัดเลือกหมู่บ้านที่มีชาวผู้ไทอยู่หนาแน่น และดั้งเดิม
 - 2.2 ตรวจสอบสนาม สํารวจผู้บอกข้อมูลภาษา (Key informant) ว่ามีจำนวนเท่าใดและอยู่ที่ใดบ้าง
 - 2.3 ออกเก็บข้อมูลสนามเบื้องต้น ข้อมูลด้านกายภาพของสนาม ข้อมูลเกี่ยวกับผู้บอกข้อมูลภาษา สัมภาษณ์ผู้บอกข้อมูลภาษา เก็บข้อมูลโดยทั่วไป
 - 2.4 เก็บรวบรวมข้อมูลเจาะลึก รวบรวมข้อมูลที่ขาดตกบกพร่อง จนได้ข้อมูลสนามที่สมบูรณ์
3. การจัดการกระทำกับข้อมูล
 - 3.1 นำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่ เรียงลำดับเหตุการณ์
 - 3.2 วิเคราะห์ข้อมูลตามจุดประสงค์ข้อ 3 เพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาล ในลักษณะต่าง ๆ
 - 3.3 ตรวจสอบข้อมูลเพื่อความสมบูรณ์ถูกต้องเที่ยงตรง

4. สรุปผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

1.5 ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

1. เป็นฐานข้อมูลด้านวัฒนธรรมเกี่ยวกับระบบความเชื่อ ด้านการรักษาพยาบาล
2. เป็นการวิเคราะห์ด้านภาษาศาสตร์ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา
3. เป็นแนวทางในการวิจัยภูมิปัญญาจากภาษา

1.6 คำนิยามศัพท์เฉพาะ

1. ภาษาผู้ไท หมายถึง ภาษาที่ใช้สนทนากันในหมู่ชาวผู้ไท บ้านคำชะอี บ้านหนองโธ อำเภอดำชะอี จังหวัดมุกดาหาร และบ้านเรณู อำเภอเรณู จังหวัดนครพนม
2. ชาวผู้ไท หมายถึง ชาวผู้ไทที่อาศัย และตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ บ้านคำชะอี บ้านหนองโธ อำเภอดำชะอี จังหวัดมุกดาหาร และบ้านเรณู อำเภอเรณู จังหวัดนครพนม
3. การรักษาพยาบาล หมายถึงการรักษาพยาบาลตามระบบความเชื่อของชาวผู้ไท

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ

1. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวผู้ไทและพื้นที่ศึกษา
2. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับความเชื่อ
3. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลผ่านทางระบบความเชื่อ

2.1 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับชาวผู้ไทและพื้นที่ศึกษา

หอสมุดแห่งชาติ (2506: 357) ได้กล่าวถึง ชาวผู้ไท ว่าเดิมมีภูมิลำเนาเป็นหลักฐานที่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู ครั้นต่อมาเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู เกิดความอดขัด อดหยาก ด้านการปกครองก็มีปัญหา กล่าวคือ ท้าวท่า ซึ่งเป็นหัวหน้าของคนผู้ไท เกิดความขัดแย้งกับเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู ท้าวท่าจึงได้เกลี้ยกล่อม และรวบรวมสมัครพรรคพวก รวมชายหญิงได้ประมาณหมื่นคนอพยพไปขอสมัครขึ้นแก่เจ้าอนุรุทรกุมาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์ เจ้าอนุรุทรกุมารจึงสั่งให้ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองวัง

สิทธิ์ บุตรอินทร์ (2508: 15) ได้กล่าวถึงชาวผู้ไทว่า มีภูมิลำเนาอยู่เมืองไล เมืองแกน อยู่ในแคว้นแคว้นสิบสองจุไทย หรือสิบสองเจ้าไท มีอาณาเขตกว้างขวาง ทิศเหนือถึงมณฑลยูนหน่าแดนจีน ทิศตะวันออกถึงมณฑลตั้งเกียของญวน ทิศตะวันตกติดกับสิบสองปันนา ทิศใต้ติดต่อกับกรุงศรีสัตนาคณหุต (เวียงจันทน์)

ชนะ ประณมศรี (2517: 56) ได้กล่าวถึงชาวผู้ไทว่า อพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และได้สรุปว่า มาตั้งถิ่นฐานรวม 3 แห่งก่อนที่จะกระจายกันไปในภายหลังคือ (1) ที่เมืองวัง(วังเวียง) อยู่ในท้องที่อำเภอสหพันธ์ อำเภอเขาวง และอำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (2) ที่อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร และ (3) ที่อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

สรายกษ วัชระชาติ (2540: 1) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาวผู้ไท อำเภอคำชะอี ว่าบรรพบุรุษของชาวบ้านคำชะอี ได้อพยพไพร่พลมาจากเมืองวัง และเมืองคำอ้อคำเซียว มาตั้งหมู่บ้านอยู่แถบลุ่มน้ำห้วยทรายและห้วยต้นแท้อีกส่วนหนึ่งตั้งอยู่ที่บริเวณริมน้ำหนองสูง และลุ่มน้ำห้วยบังอี ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นอำเภอหนองสูง ในปัจจุบัน ชาวผู้ไทบ้านคำชะอี ก่อนที่จะตั้งเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ได้ตั้งหมู่บ้าน 3 แห่ง คือบริเวณห้วยต้นแท้อ้อย (ท่าตะแดง) เรียกว่าบ้านฝากห้วย บริเวณริมห้วยต้นแท้อใหญ่ (ทางแยกบ้านกกไธ) และบริเวณห้วยคำแมงอี (บริเวณศาลเจ้าปู่ดาบตั้งปัจจุบัน) แล้วจึงย้ายมารวมเป็นหมู่บ้านเดียวกันจนถึงปัจจุบัน

กวิล เกษราช (2512: 1-13) ได้กล่าวถึงประวัติของผู้ไทว่า คำว่า “ผู้ไท” เป็นคำที่แสดงเชื้อชาติ ไม่แยกพวกเมื่อบอกว่าผู้ไท หมายถึงผู้ไทที่อยู่ในสิบสองจุไทย ชาวพระบางเรียกว่า ลาวเก่า (คือพวกไอ้ลาวเดิม) มีมณฑลยูนหน่ากับที่เมืองเซไป ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ผู้ไทที่อยู่ในเมืองไทยเป็นพวกไทยดำ ส่วนใหญ่จะอพยพมาจากวังเวียง แขวงเวียงจันทน์ เมืองเซไป เมืองพิณ เมืองนอง แขวงสุวรรณเขต และจากแขวงมหาชัย ในสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว ในปัจจุบัน

กัลยาณี ทองแสน (2513: 55-58) ได้กล่าวถึงชาวผู้ไทจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอสหพันธ์ อำเภอภูจินารายณ์ อำเภอสมเด็จ อำเภอเขาวง ได้ให้ข้อสังเกตว่า ชาวผู้ไทมีขนบธรรมเนียมประเพณี การแต่งกาย และสำเนียงการพูดตรงกัน มีความเชื่อและนับถือผีบรรพบุรุษชอบอยู่กันเป็นกลุ่ม

กวิล จันลาวงค์ (2525: 1-17) ได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของชาวผู้ไทว่า เมื่อราวพ.ศ. 400 ได้อพยพมาจากดินแดนภาคใต้ของจีน คือ มณฑลยูนหน่า กุยจิว กวางโก กวางตุ้ง เมื่ออพยพลงมาได้แยกกันและตั้งภูมิลำเนาเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกได้อพยพไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่แถบแม่น้ำคงคา (สารวัน) เรียกกันว่า เจี้ยว ตั้งตัวเป็นอิสระได้ราว พ.ศ. 800 อีกกลุ่มได้อพยพมาจากทางใต้มาตั้งอยู่ที่เมืองหนองแล (บ้านเจ้า) ระหว่างแม่น้ำดำและแม่น้ำที่ไหลลงสู่อ่าวตังเกี๋ยในเวียดนามเหนือ หลังจากนั้นก็เกิดการอพยพอีกหลายสาขา และเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในหลายจังหวัด

บุญมี ภูเดชเปรียบ (2526: 45-56) ได้กล่าวถึงเมืองกุดสิมนารายณ์ว่า เป็นชนเผ่าผู้ไท ในสมัยนั้น ผู้ไทมี 2 พวกคือ ไทยอาณาจักรเมืองไผ่ เรียกว่า ผู้ไทขาว ผู้ไทในอาณาจักรเมืองแกง เรียกว่าผู้ไทดำ เมืองสองสองผู้ไท หรือเมืองสิบสองเจ้าไทย คือเมืองผู้ไทขาวและเมืองผู้ไทดำ เมืองผู้ไทขาว คือเมืองตุง เมืองนุ เมืองบาง ส่วนเมืองไทยดำคือ เมืองแกง เมืองควาย เมืองตุง เมืองม่าน เมืองลา เมืองโมะ เมืองหวัด เมืองซาง

ผู้ไทยแท้ (นามแฝง) (2525: 21-25) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชาวผู้ไทว่า ผู้ไท มีภูมิลำเนาอยู่ในมณฑลเสฉวน ฮุนหน่า ทางตอนใต้ของประเทศจีน มีผู้ไทขาว ผู้ไทดำ มีเมืองไผ่ เมืองสอง และเมืองแกง โดยมีท้าวเกล้าเป็นหัวหน้า ได้นำครอบครัวผู้ไทประมาณหมื่นคนอพยพเข้าสู่ ดินแดนประเทศลาว สมัยเจ้าอนุวงศ์ แห่งเวียงจันทน์ ต่อมาได้เกิดรบกับพวกข่า สามารถเอาชนะได้ และได้ปกครองพวกข่า สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งผลมาปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ และได้สั่งกับแม่ทัพให้ไปกวาดต้อนเอาครอบครัวชาวผู้ไทที่เมืองวัง เมืองคำเกิด และเมืองม่วน ให้ข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งไทย โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ คือบริเวณจังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม มุกดาหาร สกลนคร เป็นต้น

2.2 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับความเชื่อ

ธวัช ปุณโณทก (2534: 61) ได้กล่าวถึงความเชื่อที่ว่าความเชื่อคือการยอมรับอันเกิดในจิตใจ สำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสิ่งใดก็ตามนั้น ๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับ และให้ความเคารพยำเกรงต่อสิ่งเหล่านั้น เรียกว่า ความเชื่อ

มณี พยอมยงค์ (2536: 67-73) ได้กล่าวถึงความเชื่อว่ามี 2 ประการคือ ความเชื่อ ที่เป็นนามธรรม และความเชื่อที่เป็นรูปธรรม ความเชื่อเป็นนามธรรมหากเป็นความงมงาย ไม่ใช่วิจารณ์ญาณ คือความเชื่อตามคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ ไม่มีการศึกษาวิเคราะห์หาเหตุผล ความเชื่อแบบนี้ก่อให้เกิดผลเสีย โดยเฉพาะต่อการพัฒนาสังคม เพราะบุคคลที่มีความเชื่อแบบนี้ จะต่อต้านกับเหตุผลของคนสมัยใหม่ที่ใช้เหตุผล ความไม่เจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองก็มาจากความศรัทธาความเชื่อของประชาชนส่วนหนึ่งเหมือนกัน

เสรี พงศ์พิศ (2538: 17) ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์ว่า เป็นวิชาที่ว่าด้วยการควบคุม อำนาจลึกลับซึ่งเชื่อว่ามีอยู่ในโลก ในธรรมชาติ และในจักรวาล เพื่อให้อำนาจนั้นบันดาลให้เกิดสิ่งซึ่งพึงปรารถนา เช่น หายจากโรคภัย มีเสน่ห์ทำให้คนหลงใหล มีความอยู่ยงคงกระพัน พ้นจากภัยอันตรายและมีฤทธิ์ปาฏิหาริย์

โพธิ์ แชนลำเจียก (2539: 138) ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีของคนไทยนับตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันว่า คนไทยมีความเชื่อเรื่องผี 7 ประเภท คือ

1. ผีบ้านผีเมือง หรือผีเจ้าพ่อหลักเมือง
2. ผีวงศ์สกุล หรือผีเจ้าบ้าน หรือผีมหะศักดิ์
3. ผีไร่ผืนนา หรือผีตาแฮก
4. ผีประจำเรือน หรือผีบรรพบุรุษ
5. ผีแม่ธรณี
6. ผีฟ้าผีแกน
7. ผีปอบผีป่า หรือผีเทพารักษ์

พระยาอนุমানราชชน (2505: 151) ได้แบ่งผีออกเป็น ผีฟ้า เจ้าผี และผีร้าย นอกจากนี้ยังแบ่งผีในทางมนุษยวิทยาตามคติที่ว่าด้วยลักษณะของการเช่น สังเวช บุชา ออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. คติบูชาผีบรรพบุรุษ
2. คติบูชาบรรพบุรุษ
3. คติบูชาผีธรรมชาติ
4. คติบูชาผีร้าย

ผีที่มาก่อนและอยู่ใกล้ชิดกับคนเรียกว่าผีบรรพบุรุษ ได้แก่ญาติผู้ใหญ่ มีพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้เมื่อตายไปแล้วจะคอยดูแลลูกหลานให้อยู่อย่างมีความสุข

สุเทพ สุนทรเกษ (2511: 145) ได้ศึกษาความเชื่อเรื่องผีปูดตา ภายในหมู่บ้านตะวันออก เชียงเหนือพบว่า ความเชื่อเรื่องผีปูดตา ปรากฏมีอยู่ทั่วไป ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีปูดตา เป็นผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน ให้ความคุ้มครองลูกหลานในหมู่บ้านให้มีความสุข ปราศจากอันตรายใดๆ ทั้งปวง นอกจากนี้ ยังแสดงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นไปตามปรารถนาของผู้บนบานและลงโทษผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามฮึดคองของหมู่บ้าน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521: 52) ได้กล่าวถึงความเชื่อของคนอีสานว่า ความเชื่อนั้นเกิดจากปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน เมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บหรือภัยธรรมชาติต่างๆ เมื่อไม่สามารถแก้ไข ได้ก็สร้างความเชื่อว่า เหตุการณ์ต่างๆ เกิดจากอำนาจลึกลับต่างๆ เช่น ผี วิญญาณ เทพเจ้า หรืออื่นๆ ดังนั้นจึงจะต้องประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเช่นสรวงบูชาให้สิ่งต่างๆ เหล่านั้นมาคุ้มครองตน จนเป็นมรดกความเชื่อคือไสยศาสตร์ ฤกษ์ ความฝัน ปรากฏการณ์ต่างๆ ทางธรรมชาติ

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2532: 155-156) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมของไทยว่า เป็นความเชื่อของคนในสังคมยึดถือกันอยู่ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา ความเชื่อดั้งเดิมที่สำคัญที่สุดคือ ความเชื่อเรื่องผี ซึ่งแบ่งได้ 2 พวกคือ ผีดี กับผีร้าย ผีที่คนไทยนับถือ จำแนกออกเป็นชั้นต่างๆ คือ

1. **ผีฟ้า** ความเชื่อเรื่องผีฟ้าจะเกี่ยวกับกำเนิดของโลกและมนุษย์ เชื่อกันว่า แขนผีหลวงหรือผีฟ้า เป็นสิ่งที่ใหญ่ที่สุดบนสวรรค์ มีลักษณะเป็นเทพผู้สร้างโลกขึ้นมา ชาวไทยบริเวณลุ่มน้ำโขงตั้งแต่อาณาจักรเชียงแสนมาตลอดถึงอาณาจักรล้านช้าง ในภาคอีสานต่างก็มีความเชื่อเรื่องผีฟ้าเหมือนกัน
2. **ผีเมือง** เป็นผีที่เกี่ยวข้องกับการรักษาเมือง เป็นผีประจำเมืองหรือ อะฮักเมือง (อารักษ์เมือง) ในภาคเหนือ ภาคอีสานเรียกว่าผีมหาดเล็กเมือง หลักเมืองผิอาฮัก ภาคกลางเรียกว่าหลักเมือง พระเสื้อเมืองทรงเมือง
3. **ผีบรรพบุรุษ** ในภาคเหนือเรียก ปู่แสะ ย่าแสะ ภาคอีสานเรียกปู่สังกะสา ย่าสังกะสี ภาคกลางเรียก ยายกะลา ตากะสี
4. **ผีบ้าน** เป็นผีบรรพบุรุษอยู่ในระดับหมู่บ้านนับถือผีเดียวกัน ได้แก่ คนในโคตรตระกูลเดียวกัน ในภาคอีสานเรียกผีบ้านว่าผีปูดตา
5. **ผีเรือน** คือผีพ่อผีแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่สิงอยู่ในเรือน
6. **ผีต่างๆไป** มีรุกขเทวดา ผีสงฆ์ นางไม้ ผีกระสือ ผีกระ ผีตายโหง ผีตาแฮก เป็นต้น

วิรัช และ นิภาวรรณ วิรัช นิภาวรรณ (2533: 111-131) ได้ศึกษาการเข้าทรงและร่างทรง ความเชื่อ พิธีกรรมและบทบาทที่มีต่อสังคม โดยมุ่งศึกษาความเชื่อของร่างทรงและของประชาชนที่มีต่อการเข้าทรง พิธีกรรมการเข้าทรง และบทบาทของร่างทรงที่มีต่อสังคมปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่า การเข้าทรง เป็นระบบความเชื่อที่มีบทบาทอย่างมากในสังคมเช่นเดียวกับระบบอื่นๆ ทางพุทธศาสนา และระบบความเชื่อผีสงฆ์เทวดา สาเหตุสำคัญที่ทำให้การเข้าทรง และร่างทรงยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมและมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น สืบเนื่องมาจากการที่ร่างทรงมีการปรับประยุกต์การเข้าทรง ซึ่งรวมถึงการประยุกต์พิธีกรรมการเข้าทรงบางส่วนให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาที่จะมาใช้บริการ ประกอบกับการเข้าทรงสามารถตอบสนองความต้องการของปัจเจกชนและสังคมได้ ทั้งนี้เพราะการเข้าทรงเป็นการให้บริการที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนเสมอมา และสอดคล้องกับศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน และวัฒนธรรมของสังคม จึงทำให้ปัจจุบันมีการเข้าทรง และร่างทรงจำนวนมากปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในสังคมไทยทั้งในเมืองและในชนบท

ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ (2534: 207) กล่าวถึงความเชื่อของชาวอีสานไว้ว่า ชาวอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับผีต่างๆ คือ ผีหลอก ผีแพด ผีโพง ผีบ้าน ผีป่า ผีปอบ และผีอื่นๆ ชาวอีสานเรียกคนที่

ตายว่า “ผีหลอก” เมื่อมีคนตายเกิดขึ้น ชาวอีสานจะทำพิธีอาบน้ำศพ แต่งตัวศพ นิมนต์พระชกอนิจจา 5 รูป มีพิธีเช่นโลง ไขปูนขาว และยาสูบรองศพ หรือหาหมอมนต์มาเป่ากันเน่า ส่วนผีที่ตายโหง หรือเด็กตายไม่นิยมเผา ตลอดเวลาที่ศพอยู่ในบ้านจะมีการจับเชื่อนดี คือชาวบ้านจะไปอยู่เป็นเพื่อนเจ้าบ้าน มีการเล่นสนุกสนาน มีหมากเก็บ ไม่แก้งซี่ข้าง เป็นต้น เจ้าของบ้านก็นำอาหารมาเลี้ยงดูให้อิ่มหน้าสำราญ ใครทิวชอกินได้ ใครมาจากไหนเวลาใดเจ้าของบ้านต้อนรับหมด มีการวันเชื่อนดีตลอดคืน หลังพระสวดเสร็จ

ยม สันตสมบัติ (2537: 206) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจศักดิ์สิทธิ์กับมนุษย์ว่า เมื่อมนุษย์เผชิญหน้ากับความเจ็บปวด กับพิบัติ และความอยุติธรรมในสังคม มนุษย์มักหาสาเหตุของสิ่งต่างๆ เหล่านี้ว่าเกิดขึ้นตามเจตนากรรม หรือการแทรกแซงของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในชีวิตมนุษย์ สิ่งที่มีมนุษย์ไม่รู้ ไม่เข้าใจ และไม่สามารถอธิบายสาเหตุได้ด้วยสามัญสำนึกและตรรกะ กลายเป็นการอธิบายโดยอาศัยความเชื่อ เหตุผลและวิถีคิดอีกชุดหนึ่งที่วางอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ การอธิบายปรากฏการณ์ หรือการให้เหตุผลด้วยความเชื่อทางศาสนากลายเป็นพื้นฐานของกฎข้อห้าม แบบแผนปฏิบัติและพิธีกรรมทางศาสนาในสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้รับการบวงสรวงสังเวยเพื่อขอให้ช่วยแทรกแซงในกิจการต่างๆ ซึ่งอยู่นอกเหนืออำนาจการครอบครองมนุษย์ เช่นอำนาจดลบันดาลฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ให้พืชผลงอกงามแข็งแรง ให้สามารถเอาชนะข้าศึกศัตรู ให้อายุยืนยาวหรือขอให้โชคลาภ ขอให้การเดินทางเป็นไปโดยสวัสดิภาพ เป็นต้น

2.3 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลผ่านทางระบบความเชื่อ

เสรี พงศ์พิศ (2533: 287) กล่าวว่า การรักษาแบบหมอเป่า คือการเป่าเสมอนต์ดากา เพื่อรักษาโรคนั้น มีพื้นฐานความเชื่อที่ตั้งอยู่บน “ไสยศาสตร์” และการรักษาของหมอสูตรจะเป็นการใช้พิธีกรรมเป็นสำคัญในการรักษาโดยเฉพาะพิธีที่เกี่ยวกับการบวงสรวงเทวดา หรืออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเทพมาช่วยรักษาผู้ป่วยเป็นหลัก ความเชื่อเรื่องการนับถือผีต่างจากไสยศาสตร์ ตรงที่ ผีคือสิ่งที่เป็นอำนาจที่มีตัวตนของสิ่งเหนือธรรมชาติ ในขณะที่ ไสยศาสตร์ เป็นลัทธิอันเนื่องด้วยเวทมนต์ดากา หรือพลังที่เกิดขึ้นจากสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติที่ไม่มีตัวตนเป็นรูปลักษณ์ ไสยศาสตร์เป็นเรื่องลึกลับในธรรมชาติที่มีอยู่มากมาย ซึ่งไม่สามารถอธิบายและพิสูจน์ได้ด้วย วิทยาศาสตร์ลักษณะเฉพาะของไสยศาสตร์คือ การใช้เวทมนต์ดากา วัตถุประสงค์ของ และพิธีกรรมต่างๆ หรือใช้อำนาจที่เร้นลับให้เป็นประโยชน์ตามความต้องการของมนุษย์

ราตรี มฤคทัต (2533) ได้กล่าวถึงหมอพื้นบ้านที่รักษาผู้ป่วยอันเนื่องมาจากสาเหตุของโรคที่เป็น ธรรมชาติ หรือเนื่องจากพยาธิ หรือความผิดปกติของธาตุทั้งสี่ได้แก่ หมอสมุนไพร หมอเอ็น (รักษาเคล็ดขัดยอก เมื่อย) หมอน้ำมันต์ (รักษากระดูก) หรือหมอเป่า หมอพื้นบ้านที่รักษาผู้ป่วยอันเนื่องมาจากสาเหตุของโรคที่เหนือธรรมชาติ การรักษาจะต้องมีพิธีกรรมได้แก่ หมอพระ หมอเหยา หรือหมอผีทรง หมอลำ ผีฟ้า หมอธรรม และหมอพร (สู่ขวัญ)

ปริญญาณภิกขุ (2534: 396) เขียนถึงดากาที่ใช้ในการเป่ารักษาอาการต่างๆ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาอีสาน มีดากาเป่าก้าง เป่าตาแดง เป่าจอตูดก เป่าขัดเลือด เป่าแมงงจอต (แมงป่อง) ต่อย เป่าปลาตุกยัก เป่าปวดหัวดิบ เป่าแมงดาเข้าหู เป็นต้น

เพ็ญจันทร์ ประดับนุช (2534) กล่าวถึง รูปแบบวิธีการเป่าว่าขึ้นอยู่กับอาการเจ็บป่วยแมลงสัตว์กัดต่อย จะเป่าด้วยดากาอย่างเดียวกัน โรคกำเริด โรคทาง เป่าด้วยน้ำหมาก สำหรับไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ใช้มนต์ดากาเป่าลงไปในแก้มขาด และแก้มขุ่นที่เฉื่อยจนเหนียว แล้วนำมาทาบริเวณแผลพร้อมกับเป่าดากาไปด้วย เข้ากระดูกหัก (ทำให้กระดูกงอ) เป่ามนต์ดากาลงไปในน้ำมันมะพร้าว หรือน้ำมันงา แล้วนำมาทาบริเวณที่กระดูกหักและเป่าซ้ำลงไป

สุจินดา คุจาวิวัฒน์ (2533: 78) สรุปผลการวิจัยว่าหมอพื้นบ้านที่มีการรักษาอยู่บนความเชื่อเรื่อง ไสยศาสตร์ ได้แก่หมอเป่า หมอสูตร รวมทั้งหมอเหยา จะดำรงอยู่ได้มากกว่าหมอพื้นบ้านกลุ่มที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อการนับถือผี เช่นหมอส่อง หมอธรรม หมอนวด หมอสัก หมอตำแย และหมอยาสมุนไพร

ชาคริต อนันทราวัน (2538: 1-2) เขียนถึงหมอพื้นบ้านของไทย ย้อนหลังไปอีกร้อยปีกว่าถึงเจ็ดร้อยปี คนไทยรักษาตัวเองยามเจ็บไข้ได้ป่วยกันอย่างไร คำตอบที่มีหลักฐานหลงเหลืออยู่คือ หมอยาสมุนไพร (อาจใช้คาถาอาคมประกอบไปด้วย) หมอสู่วัชญ หมอธรรม หมอสะเดาะเคราะห์ หมอกระดูก หมอทรงเจ้าเข้าผี หมอเหล่านี้ดำรงตนหรือสืบทอดวิชา การ และอาชีพบรรพบุรุษ บุพพจารย์มาแต่ครั้งอดีต ปรากฏการณ์ที่ทำให้การสืบทอดดำเนินมาถึงปัจจุบัน คือจรรยาบรรณหรือข้อชะล่า (ข้อห้าม) ของหมอพื้นบ้าน หมอเหล่านี้แทรกตัวอยู่ในหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญ เป็นมรดกทางปัญญาที่สำคัญอย่างยิ่งของชนชาติไทย

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2526: 111-115) ได้ศึกษาประเพณีการเข้าทรงผีเจ้าผีนาย และบทบาทสังคมในจังหวัดเชียงใหม่ โดยได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีเจ้านายสรุปได้ว่า ประกอบด้วย พิธีไหว้ครู พิธีเข้าประจำวัน และพิธีกรรมในการบำบัดทุกข์ และรักษาโรคภัยหรือแก้ปัญหาดังกล่าวให้แก่มวลคน พิธีกรรมในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นบริการที่ลูกค้ายินยอมจ่ายค่าของผีเจ้านายมาขอให้ช่วยมากที่สุด สาเหตุของโรคภัยมีอยู่ 3 ประการคือ (1) เป็นขึ้นมาเอง (2) ผีทำ (3) เป็นเองแล้วผีมาทำซ้ำ

กวิล ทองสว่างรัตน์ (2530: 36) ได้ศึกษาดันคว้าประเพณีของชาวผู้ไทว่า ประเพณีเหยาของชาวผู้ไทนั้น สืบเนื่องมาจากการนับถือผี และความเชื่อในเรื่องของการเสี่ยงทาย เมื่อมีคนเจ็บไข้ได้ป่วยในบ้าน ก็เชื่อกันว่าเป็นเพราะผีทำ หากผีต้องการอะไรก็จัดให้เสียเรียกว่า “แก้ผี” ผีก็จะไม่กระทำต่อคนไข้ คนไข้ก็จะหายเป็นปกติ วิธีการเพื่อทราบว่ามีผีต้องการอะไร เจ้ากาจะจัดคนมาทำพิธีเช่น ร้องรำ อ้อนวอนไปตามวิธีการของเขา ผู้ทำพิธีดังกล่าวเรียกว่า หมอเหยา ส่วนพิธีเรียกว่าพิธีเหยา การเหยามี 4 ระดับคือ เหยาธรรมดาแก้เจ็บไข้ เหยาแก้พรหมชาติ เหยากันดั่งเม็นเขื่อน และการเหยาย้ายมิ่ง ย้ายแนบ

ชัยยนต์ เพาพาน (2533: 153) ได้ศึกษาการล่ำผีในเขตอำเภอเบรบือ จังหวัดมหาสารคาม พบว่าการล่ำผีผีเป็นพิธีกรรมการรักษาคนป่วย เป็นประเพณีหนึ่งของการรักษาพื้นบ้านโดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องอำนาจผี โดยเฉพาะของผีฟ้าเป็นผู้ทำให้เกิดมนุษย์และสรรพสิ่งต่างๆ ขึ้นมาคอยช่วยเหลือมนุษย์เมื่อยามประสบความเดือดร้อน ดังนั้นเมื่อชาวบ้านเกิดความเจ็บป่วยจึงต้องประกอบพิธีล่ำผีฟ้า มีพิธีกรรมหลัก 2 พิธี คือ พิธีกรรมรักษา และพิธีกรรมเลี้ยงช่วงผีฟ้า ในการประกอบพิธีล่ำผีฟ้า นั้น มีองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ หิ้งบูชา เครื่องค้ายรักษาบุคคลากรประกอบพิธี การแต่งกาย ดนตรีประกอบการล่ำ และการฟ้อนรำ โดยมีบุคคลากรประกอบพิธี คือ หัวหน้า หมอลำ ซึ่งบางท้องถิ่นเรียกว่า แม่หมอ หมอโทเท็ง ทกอเหยา หรือกก และบริวารผีฟ้า พิธีรักษามี 3 ขั้นตอน คือขั้นจัดเตรียม ขั้นประกอบพิธีกรรม หรือขั้นรักษา และขั้นหลังพิธีกรรม ซึ่งจะเป็นการสั่งสอนอบรมคนป่วยให้ปฏิบัติตามธรรมเนียมของผีฟ้า และจัดทำสิ่งของเครื่องเล่นให้กับผีตามที่ต้องการ และในเดือน 6 มีพิธีลงช่วงผีฟ้าเพื่อเป็นการข่มขู่ของผู้นับถือผีฟ้า เพื่อเฉลิมฉลองและตอบแทนผีฟ้าที่ให้ความคุ้มครองรักษาแก่ตน นับว่าหมอลำผีฟ้ามีบทบาทโดยตรง คือ การรักษาการเจ็บป่วยด้วยโรคภัยที่เกิดจากการกระทำของผี และบทบาททางอ้อม คือบทบาทการสร้างเอกภาพในสังคมและบทบาทของผู้นับถือผีฟ้า ซึ่งได้แก่ บทบาทที่มีต่อการดำเนินชีวิตครอบครัวของผู้นับถือผีฟ้า ซึ่งต้องปฏิบัติตามธรรมเนียม และจรรยาบรรณของผีฟ้า เป็นต้น

พันใจ นครชัย (2538: 93-97) ได้ศึกษาพิธีกรรมของชาวผู้ไทตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร กล่าวว่าพิธีเหยาเป็นพิธีกรรมที่เกิดจากการนับถือผีบรรพบุรุษ เรียกว่า ผีหมอ และความเชื่อเรื่องของการเสี่ยงทายเป็นพื้นฐาน โดยมีผู้ประกอบพิธีกรรมเรียกว่า หมอเหยา ชาวผู้ไทประกอบพิธีกรรมเหยาขึ้นเพื่อบำบัดรักษาคนเจ็บป่วยเป็นหลัก นอกจากนี้ก็เพื่อบูชา และเลี้ยงผีเพื่อการละเล่นรื่นเริง และเพื่อเป็นการเน้นย้ำยึดครองของพิธีกรรมเหยาให้คงอยู่ พิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไท ตำบลโนนยาง แบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ พิธีกรรมเหยารักษาคนเจ็บป่วย พิธีกรรมเหยาคุมผีออก พิธีกรรมเหยาเลี้ยงผี และพิธีกรรมเหยาเอาฮูป

ประทีป แชรรัมย์ (2535: 86) ได้ศึกษาวิจัย เรื่องพิธีกรรม ม มีวด ของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยเขมร บ้านตะไกรราย ตำบลบ้านบัว อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่าพิธีกรรม ม มีวด เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการรักษาพยาบาลผู้ป่วยชาวไทยเขมร โดยมีคนทรงเรียกว่า ม มีวด เป็นผู้ทำหน้าที่คอยติดต่อ หรือเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับวิญญาณของผีบรรพบุรุษ ซึ่งการประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งจะต้องจัดองค์ประกอบต่างๆ เช่น สถานที่ เครื่องเช่นบูชา เครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี อย่างเป็นทางการถูกต้องตามขนบธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติกันมา และมีขั้นตอน

ประกอบพิธีกรรมตามลำดับ บทบาทของพิธีกรรม ม มีวด ที่มีต่อชาวไทยเขมรนั้น มีทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงได้แก่การรักษาพยาบาลการเจ็บป่วยในระดับครอบครัว โดยมีพื้นฐานของความเชื่อว่า ความเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผีบรรพบุรุษ จึงจัดประกอบพิธีกรรมขึ้น หรืออัญเชิญวิญญาณของผีบรรพบุรุษมาสิงร่างทรงเพื่อพูดคุยนำวิธีการรักษาพยาบาล และดูแลผู้ป่วย กานให้ขวัญและกำลังใจ การขอโทษ ขอขมา ต่อผีบรรพบุรุษในสิ่งที่ผู้ป่วยได้กระทำผิด ทั้งนี้ เพื่อความสบายทั้งใจและกาย บทบาททางอ้อมได้แก่ ในการประกอบพิธีกรรม ม มีวด แต่ละครั้งจะมีการรวมกลุ่มเครือญาติเพื่อนบ้านเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่น ความสามัคคีให้เกิดแก่ครอบครัวและชุมชนด้วย นอกจากนี้ ยังสร้างความสัมพันธ์และเกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันด้วย

ชอบ ดีสวนโดก (2527: 19) ได้กล่าวถึงการล่าเสียงหรือล่าส่องว่า ขั้นตอนเบื้องต้นแรกญาติของผู้ป่วยต้องเตรียม “ขันสุหรือขันเสียง” ประกอบด้วยดอกไม้สีขาวที่กำลังแย้มบานหนึ่งคู่ สดางค์แดงสามสดางค์ ไล่ไว้ในขันเตรียมขันห้าพร้อมกับคาย หรือ เครื่องสักการะบูชาครู ซึ่งมีผ้าขี้หน้างหนึ่งผืนแพร (ผู้ชาย) หนึ่งว่า เทียนหนักบาทสี่เล่ม เทียนเล็กห้าคู่ เงินสี่บาท นอกจากนี้ยังมีแป้ง ทีวี กระจกเงา หมากพลู บุหรี่ และอื่นๆ

วิเชียร พลหาญ (2534: 35) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของหมอธรรมว่า จะต้องมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความศรัทธาในวิชาธรรม มีความเพียร มีประสบการณ์ในการบวชเรียนมาก่อน นอกจากนั้น หมอธรรมต้องมีคุณสมบัติต่างๆ เช่น ต้องรักษาผู้ป่วยด้วยเมตตาจิต ไม่เห็นแก่ลาภยศและสรรเสริญ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงวิธีเรียนธรรมจากครูและข้อชะล่าต่างๆ

ชีเชโร่ (2535: 7-8) ได้กล่าวถึงหมอว่า มีความแม่แข็งจริงหรือประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือ หรือความชำนาญของนักดูแต่ละคน ผู้ที่มาดูจะต้องรู้วัน เดือน ปีเกิด เวลาเกิด และสถานที่เกิดที่แน่นอน นอกจากนี้ยังกล่าวว่า การดูหมอจะผิดหรือถูก แม่มนาน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับโชคและเคราะห์ของผู้ดู หรือหมอดูด้วย

เกรียงไกร กำลั้งสินเสริม (2529: 34) ได้กล่าวถึงหมอดูแบบการดูตัวเลข หรือเลขพยากรณ์ว่า เลขวันเกิดของเจ้าชะตา ซึ่งแทนลักษณะแต่กำเนิดของผู้ถูกทำนาย เลขนี้เรียกว่า เลขแห่ง

มุดดลิกภาพ เลขมีความสัมพันธ์กับมุดดลิกภาพ ทำให้กำหนดลักษณะของแต่ละคนได้จากการคำนวณเลขชื่อ และเลขวันเกิด นอกจากนี้ยังได้ให้ความหมายของเลขตั้งแต่ 1 ถึง 9 ไว้ด้วย

คุณช่วย ปียวิทย์ (532: 315-319) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาษาและคติความเชื่อในตำรายาพื้นบ้าน จากบ้านวัดบึง ตำบลไชด์ชัย จังหวัดนครราชสีมา พบว่าคติความเชื่อ เรื่องการเกิดโรคว่า เกิดขึ้นจากกระบวนการตามธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากการกระทำของแม่สื่อ และจากพลังทางไสยศาสตร์ คติความเชื่อเรื่องการบำบัด และการป้องกันโรค จะต้องรักษาให้สัมพันธ์กับคติความเชื่อ การรักษาโรคจึงจะได้ผลดี

นิคม วงเวียน (2533: 182-184) ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดในบทวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีว่า ประเพณีการเกิดนั้นมีพฤติกรรมความเชื่ออยู่หลายขั้นตอน แต่ละขั้นตอนมีเหตุผลอยู่ในตัว หญิงมีครรภ์ครบกำหนดคลอดจะมีหมอดำเฒ่ามาช่วยทำคลอด และดูแลเด็กที่เกิด แสดงให้เห็นว่าหญิงที่จะคลอดช่วยเหลือตัวเองได้ยาก การทำคลอดต้องอาศัยผู้มีประสบการณ์คอยแนะนำ และให้กำลังใจแก่แม่ลูกอ่อน พร้อมช่วยเหลือชีวิตเด็ก หมอดำเฒ่าจึงเป็นผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือทั้งสองฝ่าย

สุรินทร์ ภูจร (2534: 14-15) ได้กล่าวถึง ประเพณีการเกิดของชนกลุ่มน้อยเผ่าซาไก ในสังคมซาไกเชื่อว่า การเกิดเป็นสิ่งสำคัญของชุมชน ดังนั้น การเกิดจึงต้องใช้ผู้รู้โดยเฉพาะ คือผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพร และด้านดาราศาสตร์ เป็นผู้ทำคลอด ในการคลอดแต่ละครั้ง ซาไกจะมีญาติพี่น้องมาให้กำลังใจและช่วยเหลือการทำคลอดตัวอย่างใกล้ชิด และเป็นห่วงเป็นใย การคลอดของซาไกแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ ช่วงตั้งท้อง ช่วงคลอด และช่วงหลังคลอด ช่วงตั้งท้อง หญิงที่ท้องจะแขวนหัวไหล่ที่คอ เพื่อกันผิวยาง และป้องกันไม่ให้เกิดลมพิษตามตัว ขณะท้องจะต้องไม่กินปลา เพราะซาไกถือว่าปลาเป็นสิ่งไม่ดี สำหรับคนท้อง เมื่อครบกำหนดคลอด สามียของหญิงที่ท้องจะต้มน้ำเพื่อเตรียมไว้อาบน้ำให้เด็ก หญิงที่คลอดจะให้แม่เด็กกินยาตำโดก (รากหิน) โดยนำเอารากของต้นตำโดก มาช้ำกับน้ำและนำไปกินตอนใกล้คลอด เชื่อว่าทำให้คลอดง่าย เมื่อเด็กคลอดออกมา ผู้คลอดจะใช้ไม้ไผ่บางๆมาตัดสายสะดือ และนำรกของเด็กไปฝังในป่า ผู้ทำคลอดจะอาบน้ำ (อุ่น) ให้เด็ก

เมื่ออาบเสร็จแล้ว ผู้คลอดจะทอุงคาการรับขวัญ เพื่อไม่ให้เด็กเจ็บไข้ได้ป่วย ดากามีเนื้อหาเกี่ยวกับการขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองเด็กให้มีสุขภาพดี ผู้ทำคลอดจะทำการแขวนหัวไหล่ให้เด็กเพื่อ กับผิตายโหงไม่ให้นำมาทำอันตรายแก่เด็ก ส่วนการคลอดของชนเผ่าผิตองเหลือง เมื่อถึงกำหนดคลอด ผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกันจะมาช่วยกันทำคลอด ระหว่างนั้นห้ามไม่ให้ผู้ชายเข้ามายุ่ง โดยพยอกผู้หญิงจะทำหน้าที่กันเอง การตัดรกจะใช้ไม้ไผ่ที่เหลาตามๆ เมื่อตัดแล้วจะนำรกไปฝังดินในบริเวณใกล้ที่พัก และในขณะที่ทำคลอดจะใช้กระบอกไม้ไผ่ใส่ น้ำต้มจนร้อนมาให้คนคลอดดื่ม

ภิกษุญ จิตต์ธรรม (ม.ป.ป.: 47-53) ได้กล่าวว่า ตามความเชื่อเดิม หญิงที่แต่งงานแล้วจะตั้งท้อง หรือ พุงใหญ่โตก็ต้องมีคนลงมาจากเกิด การลงมาจากเกิดก็ลงมากับดาวตก ฉะนั้น เมื่อเห็นดาวตกห้ามทัก การเตรียมคลอดพร้อมต้องหาพิน ก้อนเส้า เซิงกราบ เพื่อการอยู่ไฟ ที่ต้มน้ำร้อน หมอตำแย และอุปกรณ์อื่นๆ ส่วนเสื้อผ้าก็มีแต่ผ้าอ้อม บางทีเรื่องนี้ก็ไม่ได้เตรียมไว้ เขาจะทำเมื่อคลอดแล้ว การตั้งรชาติ ก็มี หมุกราต (หมุก คือ สมุก ทำด้วยกระจูด คล้ายกระสอบนึ่ง) ในสมุกนั้น มีข้าวสารหมากพลู เทียนด้ายริ้ว 3 ริ้ว รชาติที่ตั้งทำเป็น 2 ชุด ชุดหนึ่งตั้งให้พ่อตา แม่ยาย อีกรชาติหนึ่งตั้งให้หมอตำแย ในรชาติหมอตำแย ยังมีเงินอีก 2-3 บาท เมื่อคลอดแล้ว เอาหัวไหล่มาผูกมือทั้งแม่และเด็ก เพื่อกันแม่ซื้อไม้ให้นำมาหลอกหลอน หรือหยอกเด็ก แล้วให้นำหนามซี่แรด หรือหนามอื่นมาใส่ (สุม) หรือ ใส่ ได้กุนบ้านบริเวณที่คลอดเพื่อกันผีกระสือ ขณะตัดหนามให้ว่า ตัด เมื่อนำมาใส่ หรือ สุม หรือ ใส่ ให้ว่า สะ (คือ ตัสสะ) การตัดสายสะดือ ใช้ไม้ไผ่เหลาให้คม ใช้เหรียญเงินหรือทองรองตัด ขณะตัดให้ว่าดากา พุทธัง ปังจักชะ ฮัมมิง ปังจักชะ สังขัง ปังจักชะ สา (สะดือ) จะหลุดภายใน 5-7 วัน แม่จะเก็บสายสะดือไว้เป็นอย่างดี เมื่อเด็กโตจะนำไปเป็นเครื่องรางของขลัง และยังเชื่อว่า ถ้ามีลูกหลายคน และอยากให้ลูกทุกคนสามัคคี ก็ให้นำเอาสายสะดือมาต้มให้ลูกกินทุกคนพร้อมกัน

บทที่ 3

ปริบททางสังคมของพื้นที่ศึกษา (สนามภาษา)

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจาก 3 หมู่บ้านดังนี้

3.1 บ้านคำชะอี

3.1.1 ความเป็นมาของหมู่บ้าน

บ้านคำชะอีนับเป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่แห่งหนึ่ง ประชากรส่วนมากในท้องถิ่นจะเป็นชาวผู้ไท ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษอยู่ในแถบเมืองแกง หรือเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู่ในแคว้นสิบสองจุไทย ต่อมาได้อพยพถิ่นฐานลงมาในเขตอาณาจักรประเทศลาว แล้วจึงอพยพไพร่พลเข้ามาเมืองไทย ในสมัยรัชกาลที่ 3 ภายหลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์

แห่งเวียงจันทน์ได้สำเร็จ จึงได้กวาดต้อนชาวผู้ไทในเขตเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองคำอ้อคำเคียว (ตรายุทธ วงค์ชาติ, 2541: 1) ซึ่งตรงกับที่สมยศ สิงห์คำได้เขียนไว้ในหนังสือ วัฒนธรรมไทยว่า ในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้ ก็อพยพชาวผู้ไทจากชายแดนใกล้ญวน เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงของภาคอีสาน แถวเมืองเรณูนคร ภูจินารายณ์ คำชะอี คำเชื่อนแก้ว (สมยศ สิงห์คำ, 2529: 62)

เกี่ยวกับชื่อหมู่บ้าน ที่มาของชื่อคำชะอี มีหลักฐานยืนยันแน่นอนว่า มาจากอะไร แต่จากคำบอกเล่าสืบต่อกันมามีที่มาอยู่ 2 ประการ คือ

1. ชื่อของสถานที่ โดยทางทิศเหนือของหมู่บ้านที่เรียกว่า “ตานตัง” (ตาน หมายถึงลาน หิน ตัง หมายถึง เสียงก้องดังตึงๆ จึงแปลความได้ว่า ลานหินที่เวลาเดินผ่านไปมาจะมีเสียงดังก้องดังตึงๆ เพราะจะได้ลานหินจะเป็นโพรงน้ำ) ในบริเวณตานจึงจะมีหนองน้ำที่เกิดจากน้ำคำ (น้ำขั้บที่ไหลตลอดปี) เกิดเป็นสายน้ำไหลลงสู่ที่ลุ่มทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ในบริเวณหนองน้ำจะมีแมลงชนิดหนึ่งคล้ายจ๊กจั่น ชาวบ้านเรียกว่า “แมงอี” ต่อมาจึงเรียกเป็นชื่อหมู่บ้าน “บ้านคำแมงอี” สันนิษฐานว่าต่อมากลายเป็นชื่อหมู่บ้านคำชะอี ปัจจุบันตาดังใช้เป็บฉาปนกิจสถานประจำหมู่บ้าน
2. ชื่อของต้นไม้ สืบเนื่องมาจากอำเภอคำชะอีเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ มีต้นไม้ชนิดหนึ่งชื่อต้นคำชะอี มีดอกสีเหลืองส่งกลิ่นหอม ชาวบ้านนำไปอบเสื้อผ้าให้มีกลิ่นหอม ปัจจุบันได้สูญพันธุ์ไปแล้ว ต่อมาได้กลายเป็นชื่อหมู่บ้านคำชะอี

การปกครอง

ตำบลคำชะอี มีจำนวนหลังคาเรือน 1,247 หลังคา มีประชากรทั้งหมด 6,590 คน เป็นชาย 3,280 คน หญิง 3,310 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลคำชะอี. 2541) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยมีพืชพรรณในท้องถิ่นคือข้าว มันสำปะหลัง มะขามหวาน แบ่งการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน 12 หมู่ คือ

1. บ้านคำชะอี หมู่ที่ 1, 4, 11
2. บ้านกกไฮ หมู่ที่ 2
3. บ้านห้วยทราย หมู่ที่ 3, 9, 12
4. บ้านโบนสว่าง หมู่ที่ 5
5. บ้านหนองกะปาด หมู่ที่ 6
6. บ้านนาบุง หมู่ที่ 7
7. บ้านศรีมงคล หมู่ที่ 8

8. บ้านแก่งช้างเนียม หมู่ที่ 10
 หมู่บ้านคำชะอีแบ่งออกเป็น 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1, 4 และหมู่ที่ 11 มีจำนวนหลังคาเรือน 401 หลังคา ประชากรทั้งหมด 2,128 คน เป็นชาย 1,050 คน หญิง 1,078 คน ในการจัดการปกครองในแต่ละหมู่จะแบ่งเป็นคุ้มดังนี้
- หมู่ที่ 1 มีนายเหมย สุวรรณไตรย์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน แบ่งออกเป็น 4 คุ้ม คือ
1. คุ้มพิทักษ์ชน
 2. คุ้มเจ้าเมืองชวา
 3. คุ้มโรงเรียน
 4. คุ้มเมืองเก่า
- หมู่ที่ 2 มีนายแกม แสนโสม เป็นกำนัน แบ่งออกเป็น 6 คุ้ม คือ
1. คุ้มขุนนิคม
 2. คุ้มเจ้ากรมแสง
 3. คุ้มในเมือง
 4. คุ้มเจ้าไชยอภิเดช
 5. คุ้มวิวัฒนากรา
 6. คุ้มทุ่งสว่าง
- หมู่ที่ 11 มีนายวันเทศ กุลวงศ์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน แบ่งออกเป็น 5 คุ้ม คือ
1. คุ้มอนามัย
 2. คุ้มหมื่นบรรดรุท
 3. คุ้มเจ้าปู่
 4. คุ้มเกาะสวรรค์
 5. คุ้มประปา

การศึกษา

ตำบลคำชะอีมีโรงเรียนอยู่ 2 โรงเรียน คือ โรงเรียนชุมชนคำชะอี ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา และโรงเรียนคำชะอีพิทยาคม ซึ่งแต่เดิมเป็นโรงเรียนสาขาของโรงเรียนคำชะอีวิทยาคาร จัดตั้งในปีการศึกษา 2535 มีนายประพันธ์ วงศ์ชาติ ตำแหน่งผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนคำชะอีเป็นผู้ประสานงาน ใช้สถานที่คือ สภาดำบลคำชะอีเป็นอาคารเรียนชั่วคราว ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ต่อมาเมื่อนายประพันธ์ วงศ์ชาติได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนดงหลวงวิทยา อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร กรมสามัญศึกษา จึงมีคำสั่งให้นายสงเสริม เมืองฮาม เป็นผู้ประสานงานแทน ได้จัดสร้างอาคารเรียนชั่วคราวจนเสร็จสมบูรณ์ และได้มอบให้นายสงเสริม เมืองฮาม ดำรงตำแหน่งผู้บริหารโรงเรียนคำชะอีพิทยาคม ตั้งแต่ พ.ศ. 2537 จนถึงปัจจุบัน

ที่อยู่อาศัย

ชาวผู้ไทตำบลคำชะอี นิยมสร้างบ้านแยกยกพื้นสูงใช้แฝกมุงหลังคา ฝาใช้ไม้ไผ่สานขัดกัน พื้นเรือนใช้ปูนด้วยฟากก็มี ด้วยกระดานก็มี เสาใช้ไม้แก่นโดยมาก ใต้ถุนเรือนใช้เป็นที่ทำหัตถกรรมหรือใช้พูดคุยกัน แต่ปัจจุบันมีการสร้างบ้านตามยุคสมัยนิยม คือ ใช้อิฐและปูนเป็นส่วนประกอบที่พบเห็นโดยทั่วไปในตำบลคำชะอี

คติความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีในท้องถิ่น

ชาวผู้ไทบ้านคำชะอีนับเป็นชุมชนที่ยังคงไว้ซึ่งรักษาภาษาพูดและเอกลักษณ์ประเพณีประจำถิ่นที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ โดยมีคติความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีในท้องถิ่นพอสรุปได้ดังนี้

การเสี่ยงทาย เป็นการเสี่ยงทายในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน หรือภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “หมอมอ” คือการเสี่ยงทายถึงสิ่งของที่หาย การทำนายถึงโชคชะตาราศีในแต่ละปี การทฤกษ์ยามในพิธีการต่างๆ เช่น การแต่งงาน การปลูกบ้าน การขึ้นบ้านใหม่ การเดินทางไปรับราชการยังถิ่นอื่น การย้ายครอบครัวไปยังถิ่นอื่น

การเสียเคราะห์ การสะเดาะเคราะห์ เป็นการสะเดาะเคราะห์ในกรณีต่างๆ เช่น จูเลื้อยเข้าบ้าน การฝันร้ายที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกในครอบครัว การนั่งข้าวแล้วหมอบึงมีเสียงดัง หรือนั่งข้าวแล้วมีสีแดง

การบูชาโชด เป็นการบูชาโชดประจำปี เช่น การได้บรรจุเข้าทำงาน การเดินทางไปทำงานยังถิ่นอื่น โดยมีหมอมอสูตรหรือพระเป็นผู้สูตร

ความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณ ชาวผู้ไท มีความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณว่า เมื่อมีคนเจ็บไข้ในบ้านเป็นเพราะถูกผีกระช้ำ หรือกระช้ำผีตดผี ต้องทำพิธีแก้ผีด้วย “การเหยา” มีหมอมอเหยามาร้องรำอันวอนประกอบแดนพื้นบ้าน เพื่อให้คนไข้หายจากโรคร้าย นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีปอบ ตากอากาศ คุณไสย

การรักษาโดยพิธีกรรมพื้นบ้าน การรักษาโดยวิธีพื้นบ้าน ได้แก่ การรักษาด้วยหมอน้ำมัน เช่น การเชื่อมต่อกระดูก การรักษาบาดแผล การเป่าตาแดง การเป่ารักษาเด็กที่ร้องไห้โดยใช้มนต์ตากา

พิธีสมุนไพรรักษา พิธีสมุนไพรรักษาในท้องถิ่น เช่น การอยู่ไฟ (อยู่คำ) ของหญิงคลอดลูกใหม่ โดยการต้มกินแก่นแดง (แก่นไม้จิก แก่นไม้รัง) การรักษาโรคน้ำกัดเท้าโดยการต้มเปลือกต้นกระโดนมากา

พิธีเลี้ยงผี เป็นการเลี้ยงผีบรรพบุรุษคือ “เจ้าพ่อทาดา” ประจำปีบริเวณศาลเจ้าปู่ตานตัง พิธีแต่งงาน พิธีแต่งงานหรือ “ปะชู” การแต่งงานแบบท้องถิ่น คู่บ่าวสาวจะต้องมี “พ่อล่าม” เพื่อเป็นผู้ที่คอยสั่งสอนบอกกล่าวในระหว่างการครองเรือน ในพิธีแต่งงานทั้งฝ่ายเจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะมีพิธี “สมมา” สิ่งของแก่ญาติทั้งสองฝ่าย

พิธีงานศพ ชาวผู้ไทให้ความสำคัญเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะผู้ที่เป็ “เขย” ต้องรับภาระในงานมาก เขยในที่นี้อาจเป็นเขยในครอบครัว เขยร่วมญาติหรือเขยร่วมนามสกุล ตีลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นตีลปหัตถกรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณ เช่น การทอผ้า การจักสานจากไม้ไผ่

พิธีสู่ขวัญ เป็นการสู่ขวัญในกรณีต่างๆ เช่น การเกิด การแต่งงาน การหายจากเจ็บไข้ การเดินทางไปทำงานยังถิ่นอื่น การต้อนรับผู้มาเยือน การสู่ขวัญข้าวก่อนขึ้นแล้ว โดยมีหมอมอสูตรประจำหมู่บ้านเป็นผู้สูตร

การลำพญาผู้ไท เป็นหมอลำในท้องถิ่นโดยการลำเกี่ยวระหว่างชายหญิงในเรื่องการดำรงชีวิตประจำวัน คติสั่งสอนชายหญิง การครองเรือน ความรัก ในอดีตจะมีการพุดพญาโต้ตอบระหว่างชายหญิงในงานบุญประเพณีประจำปี

การชะล่า เป็นข้อห้ามเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ยึดถือสืบทอดกันมา เช่น ห้ามหญิงมีครรภ์กินเนื้อควายต้อน (ควายเผือก) ห้ามนอนหันหัวไปทางด้านทิศตะวันตก ห้ามดักข้าวไปสีในดินเดือนดับ

สถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในท้องถิ่น

น้ำตกคำชะอี เป็นน้ำตกขนาดเล็กห่างจากหมู่บ้านคำชะอีประมาณ 5 กิโลเมตร บริเวณน้ำตกจะมีแก่งหินสวยงาม นับเป็นสถานที่พักผ่อนของประชาชนในท้องถิ่น

วัดหลวงปู่จาม ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยทราย ตามเส้นทางสายภูอินารายณ์ - มุกดาหาร ภายในวัดมีเจดีย์ขนาดใหญ่เป็นที่สักการะของนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่วิปัสสนาของพุทธศาสนิกชน

วัดหนองป่าพง หรือวัดก้ำเจีย ตั้งอยู่บริเวณเส้นทางในบ้านนาปุง เป็นวัดป่าสาขาของวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐาน เป็นหน่วยงานของกรมป่าไม้ ตั้งอยู่บริเวณป่าดงภูสีฐาน ภูผาสินธุ์ มีหน่วยงานในแต่ละพื้นที่จำนวน 7 แห่ง ในตำบลคำชะอีตั้งอยู่ที่บ้านแก่งช้างเนียม ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์อีกทั้งมีสัตว์ป่านานาชนิด

โครงการธนาคารตุ๊กแก เป็นโครงการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในท้องถิ่น ตั้งอยู่บริเวณบ้านหนองอี ทางไปบ้านแก่งช้างเนียม เป็นสถานที่เลี้ยงตุ๊กแกโดยการอนุรักษ์และจัดส่งขายเพื่อหารายได้ให้หมู่บ้าน โดยการดำเนินการของคณะกรรมการประจำหมู่บ้านของเยาวชนในท้องถิ่น

สภาพวัฒนธรรม

ชาวบ้านคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร เดิมเป็นชาวผู้ไทไม่มีวัด แต่มีการนับถือผี ต่อมาเมื่ออพยพมาอยู่ในบริเวณบ้านหนองสูงปัจจุบัน จึงได้ผสมผสานศาสนาพุทธเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของชาวผู้ไท ชาวผู้ไทจึงนับถือศาสนาพุทธผสมผสานกับการนับถือผี จนในปัจจุบันชาวผู้ไทได้นับถือศาสนาพุทธ ได้ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีในการดำรงชีวิตประจำวันดังชาวอีสานทั่วไป โดยการยึดถือปฏิบัติตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ ซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวบ้านคำชะอีได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกัน การทำบุญเป็นประจำเดือนทุกๆ เดือนของรอบปี ผลที่ได้รับก็คือ ทุกคนได้มีเวลาเข้าวัด มีโอกาสใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนมีจรรยาบรรณที่ดีงาม และมีความสามัคคีกันเป็นอย่างดี และผลทางอ้อมคือ เมื่อว่างจากงานอาชีพแล้วก็จะมีการบันเทิงบันเทิงกันทุกๆ คนเสียสละทำงานร่วมกันเพื่อสังคมส่วนรวมไม่ให้เกิดช่องว่าง การปฏิบัติตามประเพณีสิบสองเดือนของชาวบ้านคำชะอี มีดังนี้

เดือนอ้าย ให้เลี้ยงผีมด หรือผีหมอ ผีฟ้า ผีแกน และนิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรมทุกวัด กิจที่ต้องอาบัติสังขาทิสส ต้องอยู่กรรมจึงจะพ้นจากอาบัติ และเป็นการชำระให้หายจากการมัวหมอง ทายก ทายิกาผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาไปบริจาคทานทำบุญกุศลเพื่อรักษาดีล เจริญเมตตาภาวนา ซึ่งการเข้ากรรมพระภิกษุสงฆ์มักนิยมกระทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนอ้ายเพราะเป็นฤดูหนาว ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะหนึ่งของเดือนอ้าย

เดือนยี่ บุญคูณข้าว เป็นการทำบุญเปิดขังข้าว เพื่อเอาเคล็ดตามความเชื่อ ในช่วงนี้ทุกครัวเรือนจะเสร็จจากการเอาข้าวขังขังแล้วจะมีการเลี้ยงแม่ไก่สพ เพื่อเป็นการตอบแทนที่สามารถทำให้ตนเองทำได้ข้าว เมื่อทำการเปิดขังข้าวแล้ว ชาวบ้านจะดักข้าวจากขังได้ พิธีนี้เจ้าของยุบจะกำหนดวันประกอบพิธีตามความเชื่อของแต่ละครอบครัว

เดือนสาม บุญข้าวจี หลังจากเปิดขังข้าวแล้ว ชาวบ้านก็จะนำข้าวที่เป็นผลผลิตนั้นมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว อุทิศให้ผีไร่ญาติ จะมีการนำข้าวเหนียวจีซุบไซ้ แล้วนำมาถวายพระ นอกจากนั้นยังมีการเพิ่มน้ำอ้อยใส่ในข้าวจีอีกด้วย

เดือนสี่ บุญมหาชาติ เป็นงานที่สนุกสนานยิ่งใหญ่ของชาวผู้ไท มีการฟิงเทศน์มหาชาติของพระพุทธรเจ้า การทำบุญนี้ทำอยู่ 3 วัน วันแรกเป็นการเตรียมการ ชาวผู้ไทผู้ชายจะช่วยกันสานไม้ไผ่เพื่อนำมาเป็นเรือพเวส “กระแตะ” และช่วยกันมัดฟางข้าวให้เป็นนก หุญ ไก่ และ ปลา ส่วนผู้หญิงผู้ไทจะเตรียมสิ่งของที่นำไปร่วมพิธี ได้แก่ ข้าวต้มมัด และขนมต่างๆ วันที่สองชาวผู้ไทจะช่วยกันสร้างหอพระอุทิศ แล้วนำกระแตะที่สานไว้มาทำเป็นบริเวณทำพิธีเทศน์มหาชาติ ในเวลาบ่ายยกเสาพเวส โดยจะนำข้าวต้มมัด กล้วย ผูกติดกับเสาไม้ไผ่ที่ลานวัด แล้วพรมน้ำหอม ผูกผืนผ้าขาว

เรียกว่า ผ้าพอส แล้วเชิญพอสเข้ามาในหมู่บ้าน บูชาด้วยดอกไม้และแห่พอสเข้าเมือง ในวันที่สาม ของงาน ตั้งแต่เข้ามื่อเวลาประมาณ 3:00 นาฬิกา จะมีพิธีแห่ข้าวพันก้อน ในตอนบ่ายของวันที่สาม จะมีการฟิ่งเทศน์มหาชาติ และมีการแห่กัณฑ์หลอนแล้วเทศน์อัสจรธย์ และเช้าวันต่อมามีการทำบุญตัก บาตรเป็นเสร็จพิธี

เดือนห้า บุญสงกรานต์ เป็นบุญประเพณีที่ชาวไทยปฏิบัติกันมาเป็นประจำทุกปีโดยเริ่มวันที่ 13 เมษายน ภาคเช้าจะไปร่วมกันตักบาตรที่วัด เสร็จแล้วจะเป็นพิธีสงน้ำพระพุทธรูปต่อจากนั้นสงน้ำปูด้า แล้วชาวผู้ไทก็ร่วมสนุกสนานกันโดยการสาดน้ำ เวลาเย็นก็ตักน้ำไปให้ผู้สูงอายุ เป็นการแสดงความกตัญญูและพร้อมกันนี้จะมีพิธีแห่ดอกไม้ วันรุ่งขึ้นจะมีการก่อเจดีย์ทรายในบริเวณวัด โดยชาวผู้ ไททุกเพศทุกวัยจะมาช่วยกันขุดดินเข้าวัด เพราะถือว่าเวลาเข้ามาในวัดจะเหยียบดินออกไปเมื่อเวลาออก นอกวัด จึงควรนำเอาดินกลับมาทดแทนบ้าง ในวันสุดท้ายจะสงน้ำพระ โดยการเทน้ำลงในรางที่ทำ ขึ้นเป็นตัวพญานาค ทางด้านทางให้น้ำไหลไปยังพระสงฆ์ เป็นเสร็จพิธี

เดือนเจ็ด งานบุญของชาวผู้ไทเดือนเจ็ดนี้ ตามปกติแล้วไม่ได้จัด ถ้าจะมีขึ้นก็จะเป็นพิธีขอฝน หากปีนั้นเกิดแล้งมากจนไม่สามารถทำนาได้ นอกจากนั้นยังมีพิธีเสี่ยงผิดาแยกนา เพื่อให้คุ้มครอบดูแล ชาวไร่ไร่นา ตลอดจนบุคคลในครอบครัว และวัวควายให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำนาจะได้ผลดี

เดือนแปด บุญเข้าพรรษา คือวันแรม 1 ค่ำ ตอนเช้าตักบาตรฟิ่งเทศน์และทำบุญเพื่อให้ พระสงฆ์ได้อยู่จำพรรษา ในฤดูกาลเข้าพรรษตามหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา ในช่วงเข้าพรรษานี้ ทุกเย็นก็มีการร่วมฟิ่งเทศน์ที่วัด ชาวผู้ไทบางคนรักษาศีล โดยกำหนดข้อห้ามของตนขึ้นมาปฏิบัติ เช่น งดดื่มสุราตลอดระยะเข้าพรรษา เป็นต้น

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นบุญเกี่ยวกับการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว บุญนี้ เริ่มปฏิบัติกันมาไม่นานนี้ราว 10 ปี จะทำบุญหลังจากทำนาเสร็จแล้ว

เดือนสิบ บุญข้าวสาก หรือ บุญข้าวสลากร ชาวผู้ไทจะนำสิ่งของต่างๆ ที่เตรียมไว้แล้วเขียน เป็นสลากไปถวายพระสงฆ์ เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งผีไร้ ญาติ การทำบุญนี้ทำกัน 2 วัน วันแรกจะห่อข้าวต้มมัด ตอนเย็นของวันแรกจะมีการนำกระบุงข้าว สลากไปคารวะปู่ย่า ซึ่งครอบครัวที่แยกไปจากครอบครัวของพ่อแม่ ต้องกระทำการนำกระบุงข้าวสลากร ไปคารวะนี้ ลูกสะกักจะเป็นคนนำไป ภายในกระบุงประกอบด้วย ดอกไม้ ธูปเทียน ข้าวต้มมัด กล้วย อ้อย ปู่ย่าจะนำของพวกนี้ไปไหว้ผีเรือน ตอนเช้าของวันที่สอง ชาวผู้ไทก็จะออกไปเสี่ยงพระที่วัด แล้ว นำกระบุงข้าวสลากรไปทำพิธีถวายสลากให้พระสงฆ์ ระหว่างที่ยกกระบุงถวายพระนั้นคนหนุ่มสาวจะ ดอยแย่งเอาของในกระบุง การทำบุญข้าวสลากรนี้ยังทำขึ้นเพื่อให้ลูกระลึกถึงคุณแม่ คุณพ่อ วัวควาย ที่ได้ทำงานเลี้ยงเรามา หลังจากถวายกระบุงแล้วจะมีคนนำสลากที่เขียนไว้ออกมาก่อน ซึ่งในสลากนี้ มักเขียนบรรยายถึงบุญคุณที่พ่อแม่มีต่อลูกหลาน เป็นเสร็จพิธี ปัจจุบันนี้ชาวผู้ไทไม่ค่อยมีคนทำแล้ว

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา เป็นวันที่พระอยู่จำพรรษาดลอดถึง 3 เดือน ได้ออกจากกา รอยู่จำพรรษาตรงกับวันขึ้น 14-15 ค่ำ และแรม 3 ค่ำ จัดงาน 3 วัน วันแรกจะเตรียมห่อ ข้าวต้มมัด ในวันที่สองจะจัดเตรียมทำต้นไม้เพื่อนำออกไปแห่ในตอนเย็น ต้นดอกไม้นี้ทำขึ้นเพื่อเป็นที่ อยู่หรือปราสาททองผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เชื่อว่าจะมารับในวันออกพรรษา ในตอนบ่ายนำดอกไม้ ธูป เทียน และปัจจัยออกไปวัดเพื่อทำพิธีชักตูก (การทำบุญอุฐิ) ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ พ่อแม่ หรือญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว พระจะนำหน้าที่ชักตูกให้ทีละครอบครัว ซึ่งครอบครัวที่ยาก จนจะไม่ทำ เมื่อเสร็จจากการชักตูกจะจุดปะทัดเพื่อปลุกดวงวิญญาณของผู้ตายให้รู้สึกตัว และมารับ เอาผลบุญ ในวันที่สามตอนเช้า จะมีการทำบุญตักบาตรที่วัดเป็นอันเสร็จพิธี ในเดือนสิบเอ็ดจะมีการ ทำบุญกฐิน หลังจากออกพรรษาจะทำในช่วงวันแรม 1 ค่ำ ถึงวันขึ้น 12 ค่ำ เป็นการทำบุญถวาย กฐินให้พระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ครบ 3 เดือน อีกด้วย

เดือนสิบสอง บุญลอยกระทง เป็นการทำบุญและงานรื่นเริง ขึ้น 15 ค่ำ จุดประสงค์ของ การทำบุญนี้ เพื่อชำระล้างความชั่วที่ได้กระทำมาในปีหนึ่งๆ ตอนเช้าก็มีการทำบุญที่วัด ตอนสาย หนุ่มสาวจะทำกระทงและลอยในตอนเย็นต่อไป

จะสังเกตได้ว่า ชาวผู้ไทคำชะอี มีประเพณีในรอบสิบสองเดือน ที่ยังปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็น ประจำจนถึงทุกวันนี้

3.2 บ้านหนองโ

บ้านหนองโเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่สุดในตำบลโนนยาง จัดตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านตั้งแต่เมื่อใดไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านได้เล่าต่อกันมาว่า บรรพบุรุษของชาวบ้านหนองโเป็นชาวผู้ไทกลุ่มเดียวกับชาวผู้ไทเมืองหนองสูง ซึ่งได้อพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในสมัยรัชกาลที่ 3 เดิมบรรพบุรุษได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านคำเห้ (ปัจจุบันคือบ้านโนนน้ำคำ ตำบลหนองสูงเหนือ อำเภอหนองสูง) ต่อมาได้มีชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งประกอบด้วยนายปัทม นายหัวต้อง และนายอุไทย ได้พากันออกหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านเดิม ไปพบหนองน้ำกลางป่าอันอุดมสมบูรณ์ จึงได้พากันหยุดพักรับประทานอาหารกลางวันอยู่ริมหนองน้ำนั้น เมื่อเดินทางกลับไปก็ลืมขันตักน้ำ ซึ่งภาษาผู้ไทเรียกว่า “โ” อยู่ในหนองน้ำแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “หนองโ” ซึ่งยังมีหนองน้ำมาจนทุกวันนี้ และเมื่อชาวบ้านอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้บริเวณหนองโ จึงได้เรียกชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า “บ้านหนองโ” แต่ต่อมาได้เขียนตามภาษาราชการว่า “บ้านหนองโ”

บ้านหนองโ เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ขึ้นกับเมืองหนองสูงมาตั้งแต่อดีต เมื่อบ้านหนองโมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงได้มีกลุ่มบุคคลเชื้อสายบ้านหนองโอพยพไปตั้งถิ่นฐานในที่ทำกินแห่งใหม่อีกถึง 5 หมู่บ้าน คือ บ้านโนนยาง (เดิมเรียกว่า บ้านหนองโน้อย) บ้านคำพอก บ้านวังนอง บ้านเหล่ากว้าง และบ้านหนองเม็ก ด้วยเหตุนี้บ้านหนองโจึงมีชื่อเรียกอีกนามหนึ่งว่า “บ้านหนองโใหญ่” เพราะเป็นบ้านที่เกิดก่อนหมู่บ้านอื่นๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว และในปี พ.ศ. 2523 ทางราชการได้จัดตั้งตำบลโนนยางแยกออกจากตำบลหนองสูง บ้านหนองโจึงได้ขึ้นกับตำบลโนนยาง มาตราบนานเท่าทุกวันนี้

บ้านหนองโได้รับการพัฒนามาโดยตลอดและได้ประกาศจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน อ.พ.ป. ในรุ่นแรกๆ คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 และในปี พ.ศ. 2524 ได้แยกปกครองเป็น 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 8 ในปี พ.ศ. 2524 หมู่บ้าน อ.พ.ป. บ้านหนองโ ได้รับรางวัลชนะเลิศหมู่บ้าน อ.พ.ป. ของจังหวัดนครพนม (ในช่วงนั้นยังขึ้นอยู่กับจังหวัดนครพนม)

บ้านหนองโ หมู่ที่ 3 มีผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 12 คน ดังนี้

1. เจ้าพรหมสาร ปัทม
2. เจ้ามหาราช น้อยทรง
3. นายลอด (ดาเจียง) อุทัย
4. เจ้าเสฐธรราช ผ่องแผ้ว
5. นายผุย ปัทม
6. นายสอน น้อยทรง
7. นายฟอง ปัทม
8. นายปาน ปัทม
9. นายอวน ปัทม
10. นายโ น้อยทรง (เป็นผู้ใหญ่บ้าน 2508-2516)
11. นายบุญจันทร์ น้อยทรง (เป็นผู้ใหญ่บ้าน 2516-2430)
12. นายจันทร์ ปัทม (เป็นผู้ใหญ่บ้าน 2530-ปัจจุบัน)

ในปี พ.ศ. 2524 ได้แยกหมู่บ้านอีกหนึ่งหมู่บ้านคือ หมู่ที่ 8 และชาวบ้านได้เลือกนายสมลี อางวิชัย เป็นผู้ใหญ่บ้านมาตั้งแต่ พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา

การแบ่งแยกหมู่บ้านนั้นแยกเป็นซีกตะวันออกและตะวันตก เป็นเส้นแบ่งแยก หมู่บ้านหมู่ที่ 3 อยู่ซีกตะวันออก หมู่ที่ 8 อยู่ซีกตะวันตก

สภาพทางภูมิศาสตร์

1.1 ที่ตั้ง บ้านหนองโอบเป็นหมู่บ้านอยู่ในตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ติดกับตัวอำเภอหนองสูง โดยอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ว่าการอำเภอหนองสูง และห่างออกไปประมาณ 500 เมตร (อีกไม่นานชุมชนคงจะเชื่อมต่อกัน) มีถนนสาย มุกดาหาร-ภาพสสินธุ์ ตัดผ่านกลางหมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านที่ใหญ่พอสมควร จนแบ่งออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 8

1.2 อาณาเขต

ทิศเหนือ	จด บ้านโนนน้ำดำ
ทิศใต้	จด บ้านป่าเม็ก
ทิศตะวันออก	จด บ้านหนองสูง
ทิศตะวันตก	จด บ้านห้วยบังอี

อาณาเขตที่กล่าวนี้เป็นอาณาเขตตามการปกครอง แต่อาณาเขตที่เป็นตัวหมู่บ้านจริงๆนั้น ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ จะเป็นทุ่งนาล้อมรอบ

1.3 ลักษณะภูมิประเทศ เนื่องจากอำเภอหนองสูงตั้งอยู่บนที่ราบกลางหุบเขา เพราะฉะนั้นบ้านหนองโอบใหญ่จึงมีสภาพเช่นเดียวกัน คือ มีลักษณะเป็นที่ราบกลางหุบเขา มีภูจ้อก่อเป็นฉากหลัง แล้วอ้อมไปทางทิศใต้ ห้วยบังอียังใช้ประโยชน์ทางด้านเกษตรไม่มากนัก เพราะยังไม่มีชลประทาน นอกจากผู้ที่ปลูกผักที่ริมฝั่งบางฤดู เป็นที่อาบกินของวัว ควาย และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา แต่อย่างไรก็ตามห้วยบังอีก็เปรียบเสมือนสายเลือดของชาวบ้านหนองโอบใหญ่ได้เช่นกัน

1.4 ลักษณะภูมิอากาศ หนาวร้อนก็ร้อนอบอ้าว หน้าฝนจะเริ่มจากประมาณปลายเดือนพฤษภาคมไปจนถึงเดือนตุลาคม ปริมาณฝนเฉลี่ยต่อปี 1,347 มม. จัดอยู่ในประเภทค่อนข้างชื้น (ประสิทธิ์ คุณรัตน์. 2530: 235) หน้าหนาวอากาศแห้งแล้งและหนาวมากแต่ไม่ถึงขั้นเป็นน้ำแข็ง อุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปี 26.5-26.9) องศาเซลเซียส

สภาพสังคมของบ้านหนองโอบ

บ้านหนองโอบมีประชากร 190 ครอบครัว 958 คน จากอดีตถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้านรวม 12 คน ผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ เจ้าพรหมสาร ปัจจุบันแยกการปกครอง ดังนี้

- หมู่ที่ 3 มีนายบุญจันทร์ น้อยทรง เป็นผู้ใหญ่บ้าน ประชากร 84 ครอบครัว 460 คน

- หมู่ที่ 8 มีนายสมลี อาจิวชัย เป็นผู้ใหญ่บ้าน ประชากร 106 ครอบครัว 498 คน เนื่องจากหมู่บ้านหนองโอบเป็นหมู่บ้าน อ.พ.ป. จึงมีการบริหารงานในหมู่บ้านออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่ 1 จะมีคณะกรรมการกลางหมู่บ้าน อ.พ.ป. จำนวน 50 คน มีคณะกรรมการบริหารงาน 10 คน ลักษณะที่ 2 แบ่งการบริหารออกเป็นคุ้มบ้าน จำนวน 10 คุ้ม ได้แก่ คุ้มพรหมจักร คุ้มอุดมสภิตย์ คุ้มจันทร์ คุ้มราชสมบัติ คุ้มหงษ์มณี คุ้มวงศ์วานสามัคคี คุ้มศรีภูบาล คุ้มอินธิจักร คุ้มเจ้าสุริยะ และคุ้มราษฎรรับกันคิด แต่ละคุ้มประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 12-15 ครัวเรือน จัดให้มีหัวหน้าคุ้มและกรรมการคุ้มละ 5 คน

การคมนาคมของบ้านหนองโอบสะดวกมาก เพราะมีถนนทางหลวงแผ่นดินสายมุกดาหาร-ภาพสสินธุ์ ผ่านกลางหมู่บ้านจำนวน 8 สาย ก่อสร้างเมื่อปี 2532 ทำให้การสัญจรในหมู่บ้านสะดวกมาก สามารถเดินทางไปยังตำบลโนนยางหรืออำเภอหนองสูงได้ภายในเวลาประมาณ 5 นาที และเดินทางเข้าจังหวัดมุกดาหารได้ภายในเวลาประมาณ 1 ชั่วโมง

สถาบันทางการศึกษาและศาสนา

บ้านหนองไธมีโรงเรียนประถมศึกษา 1 โรงเรียน ชื่อ โรงเรียนบ้านหนองไธ สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านหนองไธ มีครู 11 คน นักเรียน 145 คน มีนาย กมลลา อาจวิชัย เป็นผู้บริหารโรงเรียน ตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนเคยมีผลงานดีเด่นหลายกิจกรรม เช่น เป็นโรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนประชาธิปไตยดีเด่น โรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่ออาหารกลางวันดีเด่น โรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาดีเด่น เป็นต้น ส่วนวัดทางพระพุทธศาสนา มี 1 วัด ชื่อ วัดนรवारาม

สภาพเศรษฐกิจของบ้านหนองไธ

บ้านหนองไธมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเหนียวไว้เพื่อบริโภค ทุกครอบครัวมีที่ทำนาเป็นของตนเอง นอกนั้นยังมีอาชีพรองได้แก่ การทำไร่มันสำปะหลัง การทำสวนกล้วย การปลูกมะขามหวาน การปลูกพืชผักสวนครัว การปลูกมะม่วงและไม้ผลอื่นๆ ในหมู่บ้านและตามไร่นา การเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย หมู สัตว์ปีก เลี้ยงปลา เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการทอดผ้าพื้นเมือง ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม ส่วนที่ประกอบอาชีพอื่นๆ มีเล็กน้อย เช่น ค้าขาย และรับราชการ และนอกจากนี้ยังมีผู้คนไปหางานทำในต่างจังหวัดตลอดทั้งในกรุงเทพมหานครด้วย กล่าวโดยภาพรวมแล้ว ชาวบ้านหนองไธมีฐานะปานกลางทุกครัวเรือนพึ่งตนเองได้

ขนบธรรมเนียมประเพณี

บ้านหนองไธเป็นกลุ่มชาวไทยที่ยังรักษาขนบธรรมเนียมไว้อย่างเหนียวแน่นหลายประการ ถึงแม้ส่วนหนึ่งจะมีวิถีชีวิตแบบชาวอีสานทั่วไปคือ ประเพณีตามซิดสิบสองคลองสิบสี่ และเลื่อมสไศรภธา ในพระพุทธศาสนามีการทำบุญตามประเพณีแล้ว ชาวผู้ไทบ้านหนองไธยังมีการนับถือบรรพบุรุษ มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาทุกปี มีความเชื่อในพิธีกรรมเหยา มีหมอเหยาในหมู่บ้านหลายคน เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านหนองไธยังรักษาประเพณีการแต่งกายชาวผู้ไท การลำผู้ไท การเล่นดนตรีผู้ไท การทอดผ้าพื้นเมือง การปลูกบ้านตามคติของชาวผู้ไท เป็นต้น

3.3 บ้านเรณู

สภาพทางภูมิศาสตร์

1. ที่ตั้ง บ้านเรณู ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอเรณูนคร ห่างจากจังหวัดนครพนม 50 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอธาตุพนม 15 กิโลเมตร สูงกว่าระดับน้ำทะเล 150 เมตร
2. อาณาเขต

ทิศเหนือ	จดพื้นที่ บ้านโพนสาวเอ้ ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
ทิศใต้	จดพื้นที่ บ้านบ่อสะอาด ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
ทิศตะวันออก	จดพื้นที่ บ้านโพนทอง ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
ทิศตะวันตก	จดพื้นที่ บ้านโนนสังข์และบ้านโคกสาย ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

3. **ลักษณะภูมิประเทศ** เป็นที่ราบลุ่มไม่มีภูเขา ภูมิประเทศทางทิศเหนือและทิศตะวันตกเป็นที่ราบและป่าโปร่ง ทิศใต้และทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม ไม่มีป่าเพราะเป็นที่นาหมด พื้นที่ทางด้านทิศใต้มีน้ำท่วมทุกปี แต่ไม่ถึงกับเสียหาย ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินชุดเรณู และดินชุดนครพนม ลำน้ำที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยน้อแก ห้วยแคน
4. **ลักษณะภูมิอากาศ** ปริมาณน้ำฝน เริ่มฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 190.29 มิลลิเมตร ฝนตกมากที่สุดในเดือนสิงหาคม เฉลี่ย 420.1 มิลลิเมตร และจะสิ้นสุดฤดูฝนในเดือนพฤศจิกายน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 5.79 มิลลิเมตร ปริมาณน้ำฝนทั้งปีเฉลี่ย 1,869.21 มิลลิเมตร/ปี
อุณหภูมิ ต่ำสุด คือ เดือนธันวาคม เฉลี่ย 19.45 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุด คือ เดือนเมษายน เฉลี่ย 29.42 องศาเซลเซียส ค่าความแตกต่างระหว่างฤดูร้อนกับฤดูหนาว เท่ากับ 10.02 องศาเซลเซียส แสดงว่าฤดูร้อนกับฤดูหนาวแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน

การคมนาคม

การคมนาคมติดต่อระหว่างตำบลต่างๆ ในบ้านเรณู มีถนนติดต่อกันได้ทุกหมู่บ้าน จากอำเภอเมืองนครพนม สามารถเดินทางกลับบ้านเรณูได้สะดวก โดยใช้ทางหลวงหมายเลข 212 กิ่งหลัก กิโลเมตรที่ 43 (ก่อนถึงอำเภอธาตุพนม) จะมีถนนทางแยกขวามือไปในอำเภอเรณูนครอีก 7 กิโลเมตร

- ไปตามเส้นทางสายสกลนคร - นครพนม - ธาตุพนม - เรณูนคร
- หรือ สกลนคร - นาแก - บ้านดอง - ธาตุพนม - เรณูนคร
- หรือ สกลนคร - นาแก - พระซอง - เรณูนคร
- หรือ สกลนคร - ปลาปาก - หองอี - เรณูนคร

การปกครอง

บ้านเรณูนครจัดการปกครองตามหลักเกณฑ์และวิธีการของกระทรวงมหาดไทยเหมือนกับหมู่บ้านอื่นโดยทั่วไป โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 5 หมู่ ได้แก่

1. บ้านเรณู หมู่ที่ 1 นายแยม คุรุทชัย เป็นกำนัน อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 68 หมู่ 1 ตำบลเรณูนคร จังหวัดนครพนม
2. บ้านเรณู หมู่ที่ 2 นายกมล บัวสาย เป็นผู้ใหญ่บ้าน อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 129 หมู่ 2 ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
3. บ้านเรณู หมู่ที่ 5 นายสมจิตร แก้วมณีชัย เป็นผู้ใหญ่บ้าน อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 40 หมู่ที่ 5 อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
4. บ้านเรณู หมู่ที่ 9 นายสมคิด ราชชมภู เป็นผู้ใหญ่บ้าน อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 9 ตำบลเรณูนคร จังหวัดนครพนม
5. บ้านเรณู หมู่ที่ 13 นางนลินี จันทรสดี เป็นผู้ใหญ่บ้าน อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 56 หมู่ที่ 13 ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

จำนวนประชากร

มีประชากรทั้งหมด 867 ครัวเรือน

ประชากรชาย 2001 คน

ประชากรหญิง 2799 คน

โดยแบ่งออกเป็น

บ้านเรณู หมู่ที่ 1 จำนวน 116 ครัวเรือน ชาย 248 คน หญิง 298 คน
รวมประชากรทั้งหมด 546 คน

บ้านเรณู หมู่ที่ 2 จำนวน 273 ครัวเรือน ชาย 947 คน หญิง 1367 คน
รวมประชากรทั้งหมด 2314 คน

บ้านเรณู หมู่ที่ 5 จำนวน 170 ครัวเรือน ชาย 138 คน หญิง 224 คน
รวมประชากรทั้งหมด 362 คน

บ้านเรณู หมู่ที่ 9 จำนวน 128 ครัวเรือน ชาย 355 คน หญิง 495 คน
รวมประชากรทั้งหมด 850 คน

บ้านเรณู หมู่ที่ 13 จำนวน 180 ครัวเรือน ชาย 313 คน หญิง 415 คน
รวมประชากรทั้งหมด 728 คน

การศึกษา

ในบ้านเรณู มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง คือโรงเรียนเรณูวิทยาคาร สังกัดสำนักงานประถมศึกษาแห่งชาติ เปิดทำการสอน 2 ระดับ คือ ระดับอนุบาลและระดับประถมศึกษา มีอาคารเรียนทั้งหมด 6 หลัง คือ อาคารเรียน 4 หลัง อาคารเอนกประสงค์ 1 หลัง โรงฝึกงาน 1 หลัง ปัจจุบันมีนายสุรชาติ เตโช ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ มีครูอาจารย์ทำการสอน 23 คน นักการภารโรง 2 คน นักเรียนทั้งหมด 43 คน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจึงไปเรียนที่โรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา และมีบางส่วนไปศึกษาต่อที่จังหวัดนครพนมแบะท้องถิ่นอื่น ๆ

นอกจากโรงเรียนของรัฐบาลแล้วยังมีโรงเรียนอนุบาลเอกชนอีก 1 แห่ง คือ โรงเรียนอนุบาลเรณูนคร ดังนั้นการศึกษาของประชากรชาวบ้านเรณูจึงจบการศึกษาภาคบังคับเป็นส่วนใหญ่

อาชีพ

อาชีพหลักของชาวผู้ไทเรณู คือ การทำนา เมื่อเสร็จฤดูการทำนา ผู้หญิงจะทอผ้าส่วนผู้ชายจะไปค้าขาย การทอผ้านั้นทำขึ้นเพื่อการใช้สอยในครัวเรือน ครั้นสงครามโลกครั้งที่ 2 ราวปี พ.ศ. 2484 - 2489 ชาวเรณู มีการทอผ้าเป็นล้าเป็นสับ มีทั้งผ้าฝ้าย ฝ้ายแกมไหม และผ้าไหม ส่งขายต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ เสร็จสงครามผ้าต่างประเทศมีมาขายในประเทศไทยมากขึ้น ความนิยมผ้าพื้นเมืองก็ต่ำลง การทอผ้าเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนก็ลดน้อยลง หันไปใช้ผ้าต่างประเทศในการผลิตเสื้อผ้าแทน ส่วนการค้าขายนั้นชายหนุ่มชายเรณูนิยมนำเสื้อผ้าสำเร็จรูปไปเร่ขายตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศเป็นรายได้เสริมที่ทำรายได้เป็นจำนวนมาก

สาธารณสุข

การให้บริการด้านสุขภาพอนามัยของบ้านเรณู มีโรงพยาบาล 1 แห่ง เป็นโรงพยาบาลขนาด 60 เตียง สามารถรับผู้ป่วยได้เพียงพอ มีสถานีอนามัย 1 แห่ง มีคลินิกเอกชน 1 แห่ง

ศาสนา

ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ในระหว่างปีมีการทำพิธีเนื่องด้วยศาสนาหลายอย่างในขณะเดียวกันก็มีการนับถือผีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ และบวงสรวงวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งถือกันว่าผีบิดามารดา ผีปู่ย่า ตายาย ที่ตายไปแล้วจะคอยคุ้มครองดูแลความประพฤติกุลหลานตน ดังนั้น สิ่งใดที่ผีไม่ชอบ ชาวบ้านจะไม่ทำ ถ้าฝ่าฝืนจะผิดผีทำให้เจ็บป่วย เป็นต้น ปัจจุบันมีวัด 3 แห่ง คือ วัดธาตุเรณู วัดปัจฉิมวาสและวัดป่าติโลย

โบราณสถานที่สำคัญ

วัดธาตุเรณู ประดิษฐานอยู่ ณ วัดธาตุเรณู สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2460 ฝ่ายสงฆ์มีท่าน อชาตญาณ (พระครูอินทร์) เจ้าอาวาสวัดกลาง (วัดธาตุเรณูปัจจุบัน) พระครูสงฆ์ รองเจ้าอาวาส เป็นประธานฝ่ายฆราวาส มีขุนโพนทองธรรมราษฎร์ (ปุม สิงคะ) กำนันตำบลโพนทอง และขุนเรณู บิทธิกร (คำพิน โกพลรัตน์) กำนันตำบลเรณูได้เป็นหัวหน้า ชักชวนชาวบ้านตำบลโพนทองและตำบลเรณูจัดสร้างพระธาตุเรณูขึ้นที่วัดกลาง โดยจำลองแบบจากพระธาตุพนมองค์เดิม (ก่อนกรมศิลปากรบูรณะ เมื่อ พ.ศ. 2483) ทุกประการ แต่ขนาดเล็กกว่า คือเป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ 8.37 เมตร สูง 35 เมตร บรรจุคัมภีร์พระธรรม (พระไตรปิฎก) พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน เพชรนิลจินดา หนองงา และของมีค่าจากประชาชนที่มีศรัทธาบริจาค นายช่างควบคุมการก่อสร้างชื่อ นายเม้า เป็นคนอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (ขณะก่อสร้างยังอุปสมบทอยู่) ก่ออิฐหนาสองช่วงแผ่นอิฐ และปั้นปูนลวดลายเสร็จแล้ว ประมาณ พ.ศ. 2461 ยังไม่ทันฉลอง พอถึงเดือน 6 ฝนตกหนักพระธาตุที่ก่อสร้างพังทลายลงทั้งหมด ท่านพระครูทั้งสองและท่านขุนทั้งสองที่ออกนามมาพร้อมราษฎร์ได้ประชุมเห็นพร้อมกันว่า ให้ทำการก่อสร้างพระธาตุเรณูขึ้นมาอีก คราวนี้พระธาตุทั้งสี่ด้านก่ออิฐหนาสี่ช่วงแผ่นอิฐ แต่ไม่ได้ตีเข็มรากฐานหรือผูกโครงเหล็ก ทำอยู่พิเศษก็เสร็จและปั้นปูนลวดลายพระธาตุนั้นเสร็จเรียบร้อย และได้ทำการสมโภชในปี พ.ศ. 2463 เป็นปีแรก โดยกำหนดเอาวันขึ้น 11 ค่ำ ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสี่ รวม 5 วัน 5 คืน เป็นงานเทศกาลนมัสการพระธาตุเรณูเป็นประจำทุกปี

โบราณวัตถุที่สำคัญ

พระองค์แสนเป็นพระพุทธรูปที่ประชาชนเคารพนับถือมากพระองค์หนึ่ง ประดิษฐานอยู่ ณ อุโบสถวัดพระธาตุเรณู เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองเหลือง เป็นพระเนื้อทองตันทั้งองค์ หน้าตักกว้าง 50 เซนติเมตร สูง 50 เซนติเมตร สร้างมาเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานบอกไว้ แต่สร้างมาก่อนวัดธาตุเรณู เล่ากันว่าสร้างในสมัยพระครูอ้วน ภูมิปาโล เป็นเจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระครูอินทร์และพระครูสงฆ์ที่กล่าวนำมาในการสร้างพระธาตุแล้ว เนื้อทองที่นำมาหล่อพระองค์แสนนี้ ได้ออกใบอนุญาตแผ่นทองเหลืองไปตามตำบลต่างๆ การหล่อในครั้งแรกไม่ติดเข้าพิมพ์จึงหล่อไม่สำเร็จ จึงตกลงกันย้ายที่หล่อใหม่ ไปทำพิธีหล่อกลางป่าใกล้หนองหนามแห่ง (ปัจจุบันเรียก หนองตะหม้อ) ใกล้หมู่บ้านอภัยวงศินปัจจุบัน ห่างจากเรณูไปประมาณ 4 กิโลเมตร เหตุที่เลือกหนองหนามแห่งนี้เพราะอยู่กลางป่าและมีน้ำขังตลอดทั้งปี ไม่แห้งไม่ตื้นเขิน และได้เอาหนามแห่งนี้เป็นพินสำหรับเป็นเชื้อเพลิงหล่อ เพื่อจะให้เป็นที่องค์พระที่ศักดิ์สิทธิ์จัดภัยพิบัติชาติศัตรู ที่เป็นเหมือนเสี้ยนหนามด้วย และเพื่อให้เป็นนิมิตหมายถึงความอุดมสมบูรณ์สุขแก่ประชาชนที่เคารพนับถือ ให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล จากนั้นจึงได้ทำพิธีอัญเชิญมาประดิษฐานอยู่ที่วัดธาตุเรณูจนถึงทุกวันนี้ อายุพระองค์แสนประมาณ 100 ปีขึ้นไป

พระองค์แสนมีน้ำหนัก 10 หมืน ชาวบ้านนิยมใช้มาตราชั่งว่า 12 กิโลกรัม เป็น 1 หมืน 10 หมืน จึงเท่ากับ 120 กิโลกรัม การนับในปัจจุบัน 10 หมืน เป็น 1 แสน เพราะเหตุนี้ จึงเรียกชื่อพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระองค์แสน”

พระองค์แสนหรือหลวงพ่อบุญรอดแสนนี้เป็นที่เคารพสักการะของชาวเรณูมาตั้งแต่โบราณ เวลาเกิดฝนแล้งฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวเรณูจะทำพิธีอัญเชิญหลวงพ่อบุญรอดแสนลงมาจาก อุโบสถ จัดขบวนแห่ไปตามถนนสายต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้เคารพสักการะบูชา และสงวนน้ำเป็นการ อธิษฐานทำบุญรวมพลังคุณความดี ให้ฟ้าฝนตกลงมา เพื่อจะได้ทำไร่ทำนาได้ ประเพณีสงวนน้ำพระ องค์แสนยังกระทำกันอยู่จนถึงทุกวันนี้

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ชาวบ้านเรณูเป็นสังคมที่ชอบอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นพวก นิยมมีพัวเดียวเมียเดียว มีนิสัยใจคอ รักความเป็นธรรม กล้าหาญ ไม่ชอบการกดขี่ข่มเหง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ กตัญญูรู้คุณ ชยันต์ขันแข็งใน การทำงาน ภายในหมู่บ้านมีการช่วยเหลือกันทำงานในด้านต่างๆ เป็นอย่างดี เชื้อพ้องคำดักเตือนสั่ง สอนของหัวหน้าหมู่บ้าน และมีนิสัยทางการค้า ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องมาจากการท่องเที่ยว ทำให้ประชาชนหันมายึดอาชีพขายของที่ระลึกกันมากขึ้น แต่ชาวบ้านยังมีการยึดมั่นในขนบธรรมเนียม และประเพณีที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองโดยเฉพาะ มีดังนี้

การแต่งกาย

ปัจจุบันนี้ชาวเรณูมีการแต่งกายเหมือนชาวไทยโดยทั่วไป นอกจากเวลาปฏิบัติงานพิธีเท่านั้น จึงจะมีการแต่งกายอย่างพื้นเมืองบ้าง แต่ก็เป็นการประยุกต์เอาแบบสมัยใหม่เข้าไปด้วย

สำหรับการแต่งกายสมัยก่อนนั้น ในเวลาปกติผู้ชายนุ่งผ้าเมล็ดงาสีดำ หรือนุ่งผ้าขาวม้าสี ขาว สวมเสื้อผ้าพื้นเมืองสีดำเกล้าผมมวย ผู้หญิงนุ่งซิ่นและสวมเสื้อตัดด้วยผ้าพื้นเมืองสีดำ หรือแทน ที่จะสวมเสื้อก็ถอดเอามาสะพายแล่ง เจียงป่าโดยใช้แขนเสื้อผูกเข้าหากัน ใช้แทนผ้าห่ม ใส่กำไลข้อมือ เงิน กับต่างหูทำด้วยเงินหรือทองเหลืองเป็นประจำ ผมจะเกล้าผมวยอย่างสวยงาม สำหรับคนที่มี ฐานะดีทั้งหญิงและชายจะมีผ้าเก็บดอกผืนเล็ก ๆ ผูกคล้องรัดผมไว้ไม่ให้รุงรัง การเกล้าผมจะมี 3 แบบ คือ คนแก่ จะเกล้ากลางศีรษะ สาวโสด เกเกล้าผมไว้ทางท้ายทอย ส่วนแม่หม้าย ผมเอียงมาทาง ข้างศีรษะ

ในเวลานักขัตฤกษ์ ผู้ชายจะนุ่งผ้าไหม สวมเสื้อซิ่นไหมผ้าเก็บดอก ผู้หญิงนุ่งซิ่นไหม สวมเสื้อผ้าแขนยาวตัดริ้วรูปผ้าหน้าติดกระดุมทุกเม็ด เครื่องประดับกายมีลูกปัดแก้วร้อยเป็นสายใช้ คล้องคอ ใส่ข้อมือและพิ่นผม ใช้ทั้งหญิงและชาย บางครั้งพวกผู้หญิงยังเอาเงินเหรียญสลึง สองสลึง เหรียญเฟื้อง และเงินต่างประเทศมาเจาะรูร้อยเป็นแกวคล้องคออีกด้วย ถ้าเป็นการทำบุญต่างหมู่บ้าน พวกผู้หญิงจะมีกระซังใส่เครื่องนุ่งห่มและเครื่องแต่งตัวไปด้วยทุกคน แต่เวลารับศีลจะถอดเครื่อง ประดับออกกองไว้หมด เมื่อรับศีลเสร็จแล้วจึงแต่งใหม่ตามเดิม

ภาษา

ชาวผู้ไทมีภาษาเป็นของตัวเองแต่ไม่มีภาษาเขียน การพูดออกเสียงผิดกับภาษาไทยและภาษาลาวไปบ้าง สำเนียงคล้ายพวกพม่า มีข้อสังเกตโดยย่อดังนี้

1. อักษร ข ท และ ฮ บางคำใช้สลับแทนที่กันบ้าง เช่น

ขา	ออกเสียงเป็น	หา
ผ้าห่ม	ออกเสียงเป็น	ผ้าอม
ขาด	ออกเสียงเป็น	ฮาด
ซิ่นเรือน	ออกเสียงเป็น	ฮิ่นเฮิน
ให้	ออกเสียงเป็น	เฮ้อ

2. สระไอ ไม้มลาย ออกเสียง ไอ ตามปกติ แต่สระไอไม้ม้วน ออกเสียงเป็น

เออ เช่น

ผู้ใหญ่	ออกเสียงเป็น	ผู้เหยอ
โซมา	ออกเสียงเป็น	เชอมา

เอาใส่	ออกเสียงเป็น	เอาเซอ
3. คำที่ใช้ ก สะกดออกเสียงสั้น เช่น		
ลูกใคร	ออกเสียงเป็น	ลูกเพอ
ข้าวปลูก	ออกเสียงเป็น	เข้าปุ
ตากแห	ออกเสียงเป็น	ตะแห
4. สระเอีย ออกเสียงเป็น เอ เช่น		
เมียใคร	ออกเสียงเป็น	เมเพอ
โรงเรียน	ออกเสียงเป็น	โรงเรียน
5. สระเอือ ออกเสียงเป็น เออ เช่น		
เสือ	ออกเสียงเป็น	เสอ
เกลือ	ออกเสียงเป็น	เกอ
6. สระอัว ออกเสียงเป็น โอ เช่น		
ผ้าเมีย	ออกเสียงเป็น	โผเม
วัวหลายตัว	ออกเสียงเป็น	โงหลายโต

ประเพณีทางศาสนา

ก่อนอพยพมาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ผู้ไทยยังไม่มีศาสนา นับถือแต่ผีตาม คือ ผีแต่บิดา มารดา หรือปู่ย่าตายายที่ล่วงลับไปแล้ว เวลานั้นพระยาเก่ายังไม่มีการรยา เจ้าอนุรุธุมาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงได้ประทานสาวสนมมาให้เป็นภรรยาพระยาเก่า ชื่อนางลาว และให้พระครูรูปหนึ่งไปตั้งวัดอยู่ที่เมืองวัง เพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนพระพุทธศาสนา นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญให้ทาน พวกผู้ไทยจึงมีการเลื่อนไสนับถือพระพุทธศาสนา รู้จักทำบุญกุศลตั้งแต่นั้นสืบมา และมีการทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ คือ

การทำบุญข้าวจี ชาวบ้านพร้อมด้วยพระสงฆ์ไปตัดต้นไม้ ข้าวจีเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งคล้ายต้นปอมาจากป่า มากองไว้ที่วัด รุ่งขึ้นพวกชาวบ้านหญิงชายต่างนำเอาข้าวเหนียวนึ่งสุกแล้วไปประชุมที่วัด เอาข้าวเหนียวปั้นโอบไม้ที่ตัดมาเป็นก้อน ๆ แล้วปิ้งไฟเอาไขทาแล้วโรยเกลือ บางทีจะมีการเอาน้ำอ้อยใส่ข้าวแล้วปิ้งให้สุก เรียกว่า ข้าวจี (ข้าวปิ้ง) นำขึ้นไปถวายพระชีวกมาประชุมพร้อมกันอยู่ที่ศาลาวัด เมื่อจันข้าวจีเสร็จ มีเทศบอกอาณิสสงส์ 1 กัณฑ์ บุญชนิดทำกันในเดือนสาม

การทำบุญพระเวส (มหาชาติ) มีวิธี คือ แบ่งกันเทศน์ในจำนวน 13 กัณฑ์ ออกอีกเป็นหลายผูก ส่งแจกไปตามวัดต่าง ๆ เพื่อนิมนตมาเทศในวันกำหนด และมีฎีกาออกไปตามบ้านหลายบ้าน เพื่อมาฟังเทศน์ ถึงวันกำหนด ชาวบ้านต่างมาประชุมฟังเทศน์ ในคืนวันแรกงานมีเทศน์มาลัยหมื่นแสน (เทศน์พระมาลัย) พอถึงเวลารุ่งเช้าเทศน์ตักกราชและดำเนินความเบื้องต้น ต่อไปจึงเริ่มเทศน์พระเวสเรียงตามลำดับกัณฑ์ ขณะที่พระเทศน์กล่าวบทคาถา พวกทายกที่ฟังต่างยกเอาช่างดอกดอกไม้ ข้าวสาร บางทีก็สวดคำหว่านชดไปที่ธรรมมาสน์ เพื่อสมมติว่าหว่านข้าวดอกดอกไม้ เมื่อผู้ใดที่ฟังมีใจศรัทธาจะถวายเงินทำบุญในขณะนั้น ก็ส่งไปที่ทายกผู้เป็นไวยาวัจกรทั้งใส่กาตตั้ง ๆ ร้องบอกอนุโมทนาให้ผู้มาฟังเทศน์ได้ยินทั่ว ๆ กัน ว่าผู้ที่มีใจศรัทธา นำเงินหรือสวดต่อนุโมทนาด้วย บุญชนิดนี้ทำในระหว่างเดือนสี่

การทำบุญวันสงกรานต์ คือ ก่อนวันเนา 1 วัน พระสงฆ์ในวัดได้นำพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ มาตั้งบนลานกลางวัด รุ่งขึ้นเป็นวันเนา เวลาเย็นชาวบ้านชายหญิงก็นำเอาดอกไม้ น้ำอบ น้ำหอม ไปประพรมพระพุทธรูป ในวันเนานี้ก็อกันไม่ให้ทำกิจอันใด เว้นแต่การทำบุญ เพราะถือว่าถ้าใครทำอะไรในวันนี้จะเป็นเสียดจัญไร ในระหว่างตั้งแต่นั้นต่อไปก็ถือว่าเป็นการรื่นเริง มีการก่อเจดีย์ทรายหญิงสาวชายหนุ่มตักน้ำรดสาดกันและพากันไปเที่ยวกินข้าวป่า เก็บดอกไม้จากป่ามากถวายพระพุทธรูปทุก ๆ วัด ยังมีการทำบุญข้าวพันก้อน พวกชาวบ้านจะนำช่างเหนียวของหวานใส่ภาต เอาด้ายดิบหรือไหมผูกเป็นสาแหกรหาม โดยมากใช้พวกผู้หญิงหาม มีพระสงฆ์นำหน้าไปถวายพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ

การทำบุญบั้งไฟ ชาวบ้านจะนำบั้งไฟแห่เวียนรอบ ๆ โบสถ์หลายรอบ พวกผู้ชายจะแต่งตัวเป็นเพศต่าง ๆ บางคนก็จะแต่งเป็นตัวตลก เป็นรูปลามก ร้องรำทำเพลงตามภาษาพื้นเมือง เรียกว่าเซิ้ง พวกผู้หญิงนั่งดูตามประรำซึ่งปลูกรอบโบสถ์ เรียกว่า ตูบ เมื่อแห่บั้งไฟสมควรแก่เวลาแล้ว นำบั้งไฟขึ้นไปเก็บไว้บนกุฎิในวัด แล้วพวกที่แห่ต่างพากันเซิ้งไปตามหมู่บ้านเพื่อขอสุรสาโทกินจนถึงเวลากลางคืน พวกผู้ชายก็ออกเที่ยวแค้นสาว (เที่ยวสาว) ตามประรำจนตลอดคืน รุ่งเช้าจึงเอาบั้งไฟไปวางพาดกับบันไดซึ่งทำเตรียมไว้บนต้นไม้สูง ๆ บริเวณทุ่งกว้าง ถ้าจุดบั้งไฟขึ้น ก็ถือว่าเป็นลางทำให้ฝนฟ้าข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ถ้าบั้งไฟไม่ขึ้นก็ว่าเป็นแล้ง ข้าวปลาอดตัด เมื่อจุดบั้งไฟขึ้นพวกผู้ชายที่เสพสุรสาโทต่างก็ร้องรำทำเพลงแสดงความยินดี แล้วหามเอาช่างที่ทำบั้งไฟไปขอสุรสาโทตามบ้านกินอีก ถ้าบั้งไฟไม่ขึ้นต่างก็พากันจับช่างผู้ทำบั้งไฟทิ้งลงในโคลนตม เพื่อเป็นการลงโทษด้วยความสนุกสนาน การทำบุญชนิดนี้ต้องทำภายในเดือนหก ถึงกลางเดือนแปด

การทำบุญข้าวประดับดิน เมื่อถึงวันสิ้นเดือนเก่า เวลาเช้ามีคนพวกชาวบ้านได้นำอาหารพร้อมหมากพลู บุหรี่ มาห่อแล้วนำไปวางไว้ตามต้นไม้หรือพื้นดินในบริเวณวัด โดยก็นำไปเลี้ยงผีปู่ ย่า ตา ยาย และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว พอถึงเวลาบิณฑบาต จึงนำเอาเครื่องไทยทานไปปักบาตรอีกครั้งหนึ่ง

การทำบุญข้าวสาก (คล้ายกับทำบุญสารท) เริ่มในวันเพ็ญ เดือนสิบ ชาวบ้านทั้งหลายเคยนิยมถือกันว่า เดือนสิบ เพ็ญนี้เป็นวันที่ผีมาคอยรับอาหาร เมื่อผู้ใดไม่ได้ทำบุญข้าวสากก็ว่าผู้นั้นขาดความกตัญญูต่อบิดามารดา และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว จะได้รับความเดือดร้อนเพราะผีจะให้โทษร้ายแรงด้วยประการต่าง ๆ จึงนับว่าเป็นวันทำบุญข้าวสากเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ตายไปแล้ว

ในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 10 ทุก ๆ บ้านต่างพากันจัดทำข้าวต้ม เพื่อใส่บาตรในวันเพ็ญตอนเช้า ส่วนดอนเพลทุกบ้านเรือนต้องทำสำหรับกับข้าวดาวหวานบ้านลู 1 สำหรับถวายพระสงฆ์ และมีสงฆ์ไปถวายพระและเณรในวัดนั้นด้วย (เรียกว่าผ้ากลางพรรษา) และมีห่อข้าวน้อย ห่อหมาก บุหรี่กลัดติดกันเป็นตุ้ ๆ ไปพร้อมด้วย แต่ละบ้านต่างนำสารไปที่หอแจก (ศาลาวัด) เมื่อจวนได้เวลาถวายเพลแล้ว เขียนรายชื่อเจ้าของสารเป็นสลากไว้ นิมนต์พระในวัดนั้นมาประชุมจึงพร้อมกันรับศีลเสร็จแล้วนำบาตรสลากไปถวายพระจับ เมื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดจับถูกสลากชื่อใคร ผู้นั้นจะต้องนำสารไปถวาย ส่วนห่อข้างน้อยเจ้าของจะนำไปไว้ตามริมโบสถ์วิหาร และตามต้นไม้ในบริเวณวัด เพื่อเป็นการอุทิศให้ส่วนของผีไม่มีญาติ เมื่อพระฉันเสร็จแล้ว พระยกาฬพิพิธต่างคนต่างกรวดน้ำ อุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับ แล้วรวบรวมเครื่องกัณฑ์ นิมนต์พระเจ้าวัดเทศน์สอง (ฉลอง)

การทำบุญออกพรรษา ชาวบ้านทั้งชายและหญิง จะนำดอกไม้ธูปเทียนไปจุดบูชาพระที่วัด ซึ่งเจ้าอาวาสเอากันกล้วยทำเป็นรูปคล้ายเรือปักไว้กลางวัด พวกชาวบ้านพากันเอาดอกไม้ธูปเทียนไปปัก เรียกว่า ใต้พระธูป รุ่งขึ้นพวกชาวบ้านหญิงชายพากันไปที่วัดอีก พร้อมด้วยพระสงฆ์นำเอารูปซึ่งสมมติว่าเป็นเรือลำหนึ่งไปลอยที่น้ำลึกหรือที่น้ำไหล เรียกว่า ไหลเรือไฟ บุญชนิดนี้ทำในวันออกพรรษา

การทำบุญกฐิน เมื่อออกพรรษาแล้วถึงเทศกาลกฐิน ชาวบ้านผู้มีฐานะดีจะจัดกองกฐินไปถวายพระสงฆ์ ซึ่งจำพรรษาในหมู่บ้านของตน รวมทั้งภักททางที่จะนำกฐินไปทอดยังวัด ชาวบ้านจะเต็มใจช่วยก็ว่าได้ทุกผลแรง นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสให้หนุ่มสาวที่มาคบกันกฐินมีโอกาสพบปะสนทนากันตามอัธยาศัย วันรุ่งขึ้นก็พากันนำผ้ากฐินและบริวารไปทอดถวายพระสงฆ์ที่วัด พระสงฆ์ครองจีวรแล้ว เทศน์ฉลองกฐินกัณฑ์หนึ่งและให้ศีลพรตามประเพณีเป็นเสร็จพิธี

นอกจากประเพณีทางศาสนาแล้ว ชาวบ้านเรณูยังมีประเพณีอื่น ๆ ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ได้แก่

การแต่งงาน

ก่อนแต่งงาน ส่วนมากหนุ่มสาวจะต้องรู้จักชอบพอกันมาก่อน เพราะประเพณีผู้ไทนั้น บิดามารดาของหญิงสาวจะเปิดโอกาสให้หญิงสาวคุยกันได้อย่างเสรี หนุ่มสาวจะมีโอกาสพบปะรู้จักกันในโอกาสต่างๆ เช่น ในงานประเพณีต่างๆ นอกจากนี้หนุ่มๆ ยังไปคุยกับหญิงสาวที่ตนพึงพอใจได้ที่บ้านของหญิงสาวเองตั้งแต่หัวค่ำจนถึงตีตื้น โดยฝ่ายหญิงจะนั่งปั้น ดัดฝ้าย อีวฝ้าย (หีบฝ้าย) หรือเป็นงานเล็กๆ น้อยๆ อยู่ในบ้านเรียกว่า “อยู่ค้ำ” ถ้าหากหญิงสาวนั้นลงมาทำงานอยู่ใกล้ๆ บ้าน เช่น ต่ำข้าว หรือซุ่มนุมนกันก่อกองไฟ หรือจุดตะเกียงทำงานอยู่ลานบ้านเรียกว่า “ลงช่วง” ซึ่งในช่วงเวลานี้หนุ่มๆ ก็พากันไปแอบสาว (เกี้ยวสาว) บางทีก็มากันเป็นกลุ่มแล้วแยกย้ายกันไปตามบ้านสาวที่ตนหมายปอง โดยบางคนจะเป่าขลุ่ยหรือแคนไปด้วย เป็นสัญลักษณ์ให้สาวอยู่ค้ำคอยหนุ่มๆ

พอไปถึงบ้านใดบ้านสาวก็จะหยุดเป่าแคนทันที แล้วจึงขึ้นไปบนบ้าน ในสมัยโบราณก่อนหนุ่มๆ จะขึ้นไปคุยกับสาวได้ พอไปถึงบ้านหญิงสาวแล้วต้องเรียกให้สาวหย่อนบันไดลงมาให้ ฝ่ายสาวก็จะจัดเตรียมหมาก พลู บุหรี่ ไว้ต้อนรับเรียบร้อยแล้วจึงหย่อนบันไดลงมาให้ การคุยกันในสมัยก่อนด้วยพญา (อินทร์กา อินทร์ติยะ 2539: สัมภาษณ์) หากบังเอิญพ่อแม่ฝ่ายหญิงยังไม่เข้านอน ก็จะพากันหลีกเข้าไปในบ้านเสีย ปลอบให้หนุ่มสาวได้คุยกันอย่างเสรี แต่หนุ่มๆ จะล่องเกินหญิงสาวไม่ได้ ถ้าเกิดไปล่องเกินเข้าจะ “ผิดผี” ต้องเสียผี โดยอาจตกลงยินยอมแต่งงานด้วย หรือหาเครื่องเช่น มี หัวหมู หรือ เป็ด ไก่ พร้อมด้วยเหล้าหนึ่งขวด เงิน 12 บาท ไปเช่นผีที่เรือนฝ่ายหญิงเป็นการถ่ายไทย

เมื่อหนุ่มสาวชอบพอตกลงใจกันแล้ว ต่อไปฝ่ายชายต้องไปสู้ออกโดยจัดหมากและพลูพร้อมเงิน 3 บาท ให้พ่อล่ำ (เต่าแก่) นำไปมอบให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เมื่อรับของไว้แล้วหมากพลูก็จะแจกกันกินทันที แล้วจึงตกลงเรื่องสินสอดและค่าใช้จ่ายในพิธี ต่อจากนั้นมีพิธีการอีกหลายขั้นตอน จนถึงฤกษ์ที่ตกลงกันไว้ก็ทำพิธีแต่งงาน โดยพ่อล่ำเป็นคนทำพิธี โดยกล่าวสั่งสอนและอวยพรว่าสาวเป็นภาษาพื้นเมืองยี่ดียวแล้วก็ผูกแขนให้คู่บ่าวสาว เสร็จแล้วบ่าวสาวก็จะนำของไหว้ซึ่งอาจเป็นหมอน ที่นอน ผ้าห่ม หรือผ้าขาวม้าผูกติดกับใบตองกรักและเทียนมาขอขมาพ่อล่ำ และญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจนครบทุกคนจึงเสร็จพิธี

หลังจากพิธีแต่งงานแล้วชาวผู้ไทยังมีพิธีไหว้ผี และพิธีอื่นๆ อีกหลายตอนจนมีลูกครบ 4 คน แล้วจึงหมดพิธีแต่งงานของชาวผู้ไท

การเหยา

ประเพณีการเหยาของชาวผู้ไทนั้น สืบเนื่องมาจากการนับถือผี และความเชื่อถือในการเสี่ยงทาย เมื่อมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วยภายในบ้านก็เชื่อกันว่าเป็นเพราะผีกระทำ หากผีต้องการอะไรก็จัดให้เสีย เรียกว่า “แก้ผี” ผีจะไม่กระทำต่อคนไข้ คนไข้ก็จะหายเป็นปกติ วิธีการเพื่อทราบว่ามีผีต้องการอะไร เจ้าภาพจะจัดคนมาทำพิธีเช่น ร้องรำ อ้อนวอนไปตามวิธีการ ผู้กระทำพิธีดังกล่าว เรียกว่า

“หมอเหยา” ส่วนพิธีเรียกว่า “เหยา” และมีการเสี่ยงทายด้วย เสร็จพิธีหมอเหยาจะบอกเจ้าภาพว่า ผีต้องการอะไร ให้จัดการแก้ผีตามนั้น รวมทั้งแจ้งผลการเสี่ยงทายให้ทราบด้วย

บายศรีสู่ขวัญ

ตามประเพณีของชาวผู้ไท เมื่อมีผู้ต้นเคยหรือเคารพนับถือมาเยี่ยมก็จะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้เป็นการต้อนรับ ซึ่งถือว่าเป็นมงคลทั้งผู้ให้และผู้รับ

ก่อนจะสู่ขวัญต้องหาฤกษ์ก่อน แล้วจึงจัดเครื่องบายศรีซึ่งมีที่สำคัญ คือ พานบายศรีเมื่อใดฤกษ์แล้วพราหมณ์ผู้ทำพิธีจะเข้าประจำที่ ผู้ที่ต้องทำการสู่ขวัญนั่งติดกับพราหมณ์ คนอื่นๆ นั่งต่อกันรอบๆ พานบายศรี เมื่อพราหมณ์จุดเทียนขึ้น ทุกคนต้องประนมมือ เมื่อสวดถึงตอนที่ว่า “มาเยอขวัญเยอ” ทุกคนในนั้นจะช่วยกันร้องตาม เสร็จแล้ว พราหมณ์จะผูกแขนให้ โดยผูกผูกต้องควายมือข้างหนึ่งขึ้น พราหมณ์จะเอาข้าวและไก่ต้มหรือหมูมาวางลงบนฝ่ามือ แล้วจึงผูกแขนพร้อมกับว่า

ดากา คนอื่นๆ จะช่วยกันมารับขวัญ โดยใช้มือพุงแขน ข้อมือ และตอกของผู้ถูกผูกข้อมือต่อๆ กันไป เมื่อผู้สูงอายุผูกข้อมือให้แล้ว ผู้ถูกผูกข้อมือต้องกินข้างและไก่ที่ตนถืออยู่นั้นหลังจากนั้นพรหมณ์จะดูใ้บายศรีสู่ขวัญว่า ผู้ถูกผูกแขนนั้นดีหรือไม่ จากนั้นผู้ร่วมพิธีจะร่วมรับประทานอาหารกัน

ประเพณีดูตุ๋น

เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อต้อนรับแขกผู้มีเกียรติ ซึ่งเรียกว่า แขกเมืองจะมีการเลี้ยงพาข้าวแดง เจ้าภาพจะเชิญชวนผู้ที่เป็นเพื่อนร่วมดูตุ๋น หรือเรียกว่า ซี่ข้างตุ๋น วิธีดูนั้นจะใช้ไม้ข้างเล็กๆ ยาวๆ สองอัน หลอดดูสองอันนี้ อันหนึ่งสำหรับสุภาพสตรีเจ้าของถิ่นจะเป็นหลอดที่ยาว อีกอันหนึ่งสำหรับแขกที่มาเยือนจะเป็นหลอดที่สั้น เวลาดูดู สุภาพสตรีเจ้าของถิ่นจะเชิญแขกให้ดูตุ๋นพร้อมๆ กัน ในขณะที่ดูนั้นห้ามให้หน้าชนกันไม่เช่นนั้นจะผิดผีบรรพบุรุษ

บทที่ 4

องค์ประกอบ ขั้นตอน และวิธีการในการรักษาพยาบาล

ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาล ไม่ว่าจะเป็นวิธีใด มักจะมีองค์ประกอบขั้นตอน และวิธีการคล้าย ๆ กันคือ

1. ชั้นเตรียม
 2. ชั้นประกอบการ หรือชั้นรักษา
 3. ชั้นสรุป
 4. ชั้นติดตามผล
- ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดในแต่ละพิธีกรรมดังนี้

4.1 พิธีบายศรีสู่ขวัญ

พิธีบายศรีสู่ขวัญ เกิดจากความเชื่อของชาวผู้ไทที่ว่าผีหรือขวัญเป็นเครื่องกำหนดทุกข์สุข และเป็นไปของชีวิต ผู้เจ็บป่วยคือผู้ที่ขวัญหนีไปอยู่ตามไร้ตามนา จึงต้องทำพิธีเรียกให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัว จึงจะหายจากโรคภัย นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออีกว่าหากได้ประกอบหรือพิธีบายศรีสู่ขวัญแล้ว แม้นหากไม่เจ็บไข้ หรือเป็นอะไรก็ทำพิธีนี้ได้เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง และผู้เข้าร่วมพิธี ดังนั้น พิธีบายศรีสู่ขวัญจึงมักเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของชาวผู้ไทบ้านหนองไธและบ้านคำชะอี ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวกับพิธีกรรมมี 4 อย่างคือ คน วัตถุประสงค์ของ เวลาและสถานที่ดังรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบของพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ ดังนี้

1. ผู้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ หมอสูตร ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญเกี่ยวกับการประกอบพิธีการสู่ขวัญ ผู้ประกอบพิธีกรรมมีหน้าที่นำกล่าวหาใจไหว้พระ คำเชิญเทวดามาเป็นสักขีพยาน และคำสูตรขวัญ ตลอดจนพิธีกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสู่ขวัญ เพื่อก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลตามวัตถุประสงค์
2. ผู้ร่วมพิธีกรรม ได้แก่ ผู้ถูกเรียกขวัญ พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงที่ใกล้ชิดสนิทสนม หรือผู้สนใจมาร่วมพิธีการสู่ขวัญ
3. วัสดุสิ่งของ ได้แก่ พานบานศรี ชั้น 5 เทียน 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ ฝ้ายผูกแขน เทียบติง ไข่ต้ม ข้าวต้มมัด กล้วย เสื้อผ้า และอื่นๆ
4. เวลาและสถานที่ ในการประกอบพิธีกรรม การกำหนดเวลาประกอบพิธีกรรมขึ้นอยู่กับฤกษ์ยามที่ดี ซึ่งหมอสูตรเป็นผู้กำหนด ชาวบ้านเชื่อว่าการจัดพิธีในเวลาที่ดีจะทำให้ผู้ประกอบพิธีและผู้มาร่วมพิธีกรรม มีความร่มเย็นเป็นสุข สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธี ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของการสู่ขวัญแต่ละประเภท เช่น บ้านของผู้ประกอบพิธี วัด และสถานที่ราชการ เป็นต้น

การศึกษาองค์ประกอบของประเพณีการสู่ขวัญชาวผู้ไท บ้านหนองไธ และบ้านคำชะอี ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาพิธีกรรม โดยการแยกองค์ประกอบของประเพณีการสู่ขวัญที่สำคัญออกเป็น 6 อย่าง ได้แก่

1. หมอสูตร
 2. ผู้ถูกเรียกขวัญ
 3. เครื่องสังเวย
 4. บทสู่ขวัญ
 5. เวลา
 6. สถานที่
- ผลการศึกษาปรากฏในแต่ละตอนตามลำดับดังนี้

หมอสูต

ในการประกอบพิธีการสู่ขวัญ ผู้ประกอบพิธีกรรมที่จะขาดไม่ได้ก็คือหมอสูต หรือบางครั้งเรียกว่าพรหมณ์ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในการประกอบพิธีการสู่ขวัญ ดำเนินการสวดหรือกล่าวบทสู่ขวัญในพิธีกรรมการสู่ขวัญในโอกาสต่างๆ คำว่า “สูต” เป็นคำเก่าแก่ของชาวอีสานที่นิยมเรียกการสวดว่า “สูต” เช่น สวดมนต์อีสาน เรียกสูตมนต์ พิธีสวดที่มีลักษณะคล้ายสวดมนต์จะเรียกว่าสูตทั้งหมด เช่น สูตขวัญ เป็นต้น โดยปกติแล้วหมอสูตนอกจากจะเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับพิธีกรรมการสู่ขวัญแล้ว หมอสูตยังเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือด้วย

จากการสำรวจข้อมูลของผู้ศึกษาพบว่า หมอสูตชาวผู้ไท บ้านหนองไธ และบ้านคำชะอี มีหมอสูตกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ และมีรายได้ตั้งแต่ 50 บาท ขึ้นไปจนถึง 2,000 บาท ขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพที่จัดงาน โดยเจ้าภาพจะผูกข้อมือให้หมอสูตก่อนทำพิธีเรียกว่า “ผูกแขนหมอสูตพรหมณ์” ในบางครั้งเจ้าภาพจะมอบเงินแก่หมอสูตหลังจากเสร็จพิธีแล้ว ก่อนที่หมอสูตจะลากลับบ้าน เจ้าภาพก็จะมอบเงินให้เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณหมอสูต

สภาพภาพของหมอสูต

สภาพภาพของหมอสูตวัดได้จากความนิยม และการยอมรับนับถือจากบุคคลอื่นในการเชิญให้ไปเป็นผู้ประกอบพิธีการสู่ขวัญ ซึ่งจะมีมากขึ้นขึ้นอยู่กับคุณสมบัติ ของหมอสูตแต่ละคนดังที่กล่าวมาแล้ว เช่น ความมีอาวุโส การมีน้ำเสียงและสำเนียงที่อ่อนหวานไพเราะ มีความรู้ความสามารถในการประกอบพิธีการสู่ขวัญ และการรู้จักปรับเนื้อหาในคำกล่าวสู่ขวัญให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพของสังคมปัจจุบัน เป็นต้น (คำของ สุวรรณไตรย์, 2541: สัมภาษณ์)

ผู้ถูกเรียกขวัญ

ผู้ถูกเรียกขวัญ หมายถึง ชาวบ้านที่ประสบกับภาวะขวัญออกจากร่างเนื่องจากสาเหตุหลายประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว จึงต้องทำพิธีสู่ขวัญเพื่อเป็นการเรียกขวัญกลับคืนมาสู่ร่าง และก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล ผู้ถูกเรียกขวัญเป็นบุคคลหลักที่จะกำหนดให้มีการจัดพิธีการสู่ขวัญขึ้น การจัดพิธีการสู่ขวัญอาจจะเพื่อพ่อแม่และญาติพี่น้องจะกำหนดเรียกขวัญ กลุ่มบุคคลดังกล่าวคือกลุ่มเจ้าภาพที่จัดพิธีการสู่ขวัญนั่นเอง ซึ่งในบางครั้งผู้ถูกเรียกขวัญและเจ้าภาพจะเป็นคนคนเดียวกับ บุคคลกลุ่มนี้จัดเป็นผู้ร่วมพิธีกรรม ในฐานะที่เป็นตัวหลักในการจัดพิธีการสู่ขวัญ เจ้าภาพจึงมีบทบาทและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะอำนวยความสะดวกให้งานพิธีการสู่ขวัญดำเนินไปอย่างเรียบร้อย และสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี บทบาทและความสำคัญของเจ้าภาพจะเห็นได้อย่างชัดเจน เริ่มตั้งแต่การที่เจ้าภาพตกลงใจที่จะจัดพิธีการสู่ขวัญขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพิธีการสู่ขวัญให้ญาติมิตรที่สนิทสนมกันก่อน การปรึกษาหารือดังกล่าวเป็นลักษณะของการวางแผนที่ดี เนื้อหาของการวางแผนนี้เพื่อจะกำหนดวันเวลาที่เป็นสิริมงคล และสถานที่ที่เหมาะสมตลอด จึงมีการวางแผนเพื่อเตรียมการในขั้นตอนต่างๆ การเตรียมการนี้เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น ทั้งนี้เพื่อจะทำให้งานขาดความบกพร่อง หรือทำให้งานบกพร่องน้อยที่สุด (กตกุลวงศ์, 2541: สัมภาษณ์)

การเตรียมการจัดพิธีการสู่ขวัญนี้ประกอบไปด้วย การเตรียมเงินทุน การเตรียมบุคคลตลอดจนการเตรียมองค์ประกอบอื่นๆ เช่น หมอสูต เครื่องสังเวย เป็นต้น นอกจากนี้เจ้าภาพจะต้องเป็นผู้ประสานงานด้านต่างๆ ที่จำเป็น เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ทุกคนที่มาร่วมงาน ทั้งนี้เพื่อให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่นและบรรลุลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อย เป็นที่พอใจและเกิดความสิริมงคลแก่ทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ในปัจจุบันการสู่ขวัญประเภทต่างๆ ยังเป็นที่สนใจของชาวผู้ไท บ้านหนองไธ และบ้านคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร แต่การสู่ขวัญบางประเภทก็ไม่ได้ได้รับความนิยม และกำลังจะสูญหายไปจากสังคม เพราะสภาพต่างๆ ของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันบางชนิดได้หมดความสำคัญลง ความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวผู้ไท บ้านหนองไธ และบ้านคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร จึงลดลง และสูญหายจากสังคมไปในที่สุด

อุปกรณ์หรือเครื่องสังเวย

เครื่องสังเวยได้แก่อุปกรณ์และสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีการสู่ขวัญ จุดประสงค์ที่จัดให้มีเครื่องสังเวยในพิธีการสู่ขวัญ ก็เพื่อให้เป็นเครื่องเซ่น และบูชาเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอีสานเชื่อว่ามิได้อยู่ นอกจากนี้เครื่องสังเวยยังจัดไว้สำหรับขวัญที่กำลังจะออกจากร่างกายด้วย (เหลียมอุปญญ. 2541: สัมภาษณ์) การประกอบพิธีการสู่ขวัญในแต่ละท้องถิ่นของภาคอีสาน จะใช้เครื่องสังเวยในการประกอบพิธีคล้ายๆ กัน แต่บางท้องถิ่นอาจจะแตกต่างกันไปบ้างแต่ก็มีวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นการบูชาหรือเชื้อเชิญให้ขวัญมาอยู่กับร่างของขวัญ เพื่อจะได้มีความสุขสบายใจ และเกิดกำลังใจขึ้น สำหรับการจัดพิธีการสู่ขวัญของชาวผู้ไท บ้านหนองโถ และบ้านคำชะอี ไม่ว่าจะเป็นพิธีการสู่ขวัญประเภทใดก็ตาม ส่วนมากแล้วจะใช้เครื่องสังเวยในการประกอบพิธีดังต่อไปนี้

1. หมากเบ็ง (บายศรี) หมายถึง เครื่องเชิญขวัญที่ทำด้วยใบตองสด มีรูปร่างคล้ายกระทง พับจีบอย่างมีศิลปะสวยงามเป็นชั้นๆ นานจาเนียร พันทิว ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความเชื่อและความเป็นมาของพวงขวัญว่าน่าจะมาจากคำว่า พวงขวัญ เพราะเป็นภาชนะที่รวบรวมเครื่องสังเวยเพื่อบูชาเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และใส่อาหารเพื่อให้ขวัญได้กินและได้มาอยู่ในพวงขวัญนี้ ส่วนคำว่าหมากเบ็ง จะมาจากคำว่าเบงจะ เพราะประกอบไปด้วยชั้น 5 ตามประเพณีของศาสนาพราหมณ์ เชื่อว่าเครื่องภาชนะสำหรับใส่อาหารจำพวกกล้วยชามไม่มีความสะอาดบริสุทธิ์เหมือนใบตอง เพราะไม่ต้องใช้ซ้ำกับใคร ใช้เสร็จแล้วก็โยนทิ้งไปเลย ไม่ต้องกังวลกับการล้างเก็บ และนำมาใช้ซ้ำกับคนอื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ดังนั้นการทำพวงขวัญหรือหมากเบ็งด้วยใบตอง ชาวบ้านเชื่อกันว่าจะได้กุศลแรงกว่าใช้ภาชนะอื่น การทำหมากเบ็งจะต้องตัดและเย็บใบตองเป็นรูปกรวย เพราะว่าหมากเบ็งชาวบ้านสมมติให้เป็นเขาไกรลาส ซึ่งจะเป็นสถานที่สิงสถิตของพระอิศวร (สำลี อาจวิชัย, 2541: สัมภาษณ์)

หมากเบ็ง เป็นการสู่ขวัญของคนอีสานที่มีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความนิยมของคนในแต่ละท้องถิ่น อย่างไรก็ตามหมากเบ็งที่ใช้ประกอบพิธีการสู่ขวัญของชาวผู้ไทบ้านหนองโถ และบ้านคำชะอี ปกติชาวบ้านนิยมวางหมากเบ็งลงบนพานทองเหลืองหรือขันสัมฤทธิ์ (โถงหิน) หลายๆ ใบซ้อนกันให้สูงขึ้น บางหมู่บ้านเรียกว่าขันหมากเบ็ง การจัดขันหมากเบ็งนั้น นิยมเป็นชั้นๆ คือ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น แล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ แต่มีความเชื่อเป็นธรรมเนียมว่า 3-5 ชั้น เป็นพวงขวัญหรือหมากเบ็งที่จัดสำหรับคนธรรมดา ส่วน 7-9 ชั้นสำหรับเชื้อพระวงศ์และพระมหากษัตริย์ สาเหตุที่นิยมจัดชั้นเป็นเลขคี่ หมอสูตรทั้ง 7 คนให้ความเห็นตรงกันว่า จัดตามความเชื่อในตัวเลขของชาวอีสานที่เชื่อว่า “คิกอยู่-คู่หนี” (คิก หมายถึง จำนวนคี่) เพราะฉะนั้นเมื่อต้องการให้ขวัญอยู่ต้องจัดให้มีจำนวนคี่

หมากเบ็งก็ถือว่า เป็นโครงสร้างหลักของพวงบายศรีสู่ขวัญ เพราะนอกจากจะใช้เป็นที่วางอุปกรณ์ที่เป็นเครื่องสังเวยต่างๆ แล้ว หมากเบ็งยังเป็นวัสดุที่มีส่วนทำให้พวงขวัญมีความสวยงาม เพราะทำด้วยใบตองกลวยสดพับจีบอย่างมีศิลปะ ก่อให้เกิดความสวยงาม ดูแล้วศักดิ์สิทธิ์น่าเลื่อมใส ดังนั้นการทำหมากเบ็งที่สวยงามในหมู่บ้านหนึ่งๆ จะมีช่างทำประจำ เวลามีการสู่ขวัญ เจ้าภาพก็จะมีการไหว้วาน (การเหล้า) เป็นลักษณะการบอกบุญหรือบางแห่งก็จะเป็นการจัดจ้างช่างที่มีฝีมือมาโดยเฉพาะเพื่อให้ช่างทำหมากเบ็งประจำหมู่บ้านไปร่วมทุกครั้ง

2. เครื่องคาย (ขัน 5) เป็นเครื่องบูชาหมอสูตรของเจ้าภาพประกอบด้วย ดอกไม้และเทียนอย่างละ 5 คู่ และเงินค้ายกครู เจ้าภาพจะจัดใส่กรวยที่ทำด้วยใบตองสด โดยจัดใส่พานเพื่อมอบให้หมอสูตรก่อนที่จะเริ่มพิธี เงินค้ายกครูในสมัยก่อนใช้จำนวนเพียง 6 สลึงเท่านั้น แต่ในสมัยปัจจุบันค้ายกครูจะรวมเข้ากับคำดอแทน ขึ้นกับศรัทธาและฐานะของเจ้าภาพ หมอสูตรทั้ง 3 คน ได้ให้สัมภาษณ์ว่าได้เงินค้ายกครูครั้งละ 100-500 บาท ซึ่งหมอสูตรจะไม่เรียกร้อง หากต้องไปทำพิธีในต่างจังหวัดจะได้คำดอแทนสูงถึง 1,000-2,000 บาท โดยเจ้าภาพจะผูกแขนให้พร้อมกับมอบพานดอกไม้และเทียนเรียกว่า พานผูกแขนพราหมณ์เป็นการให้กำลังใจหมอสูตรก่อนที่จะเริ่มพิธี

3. ไข่ต้มสุก เป็นเครื่องสังเวยที่มีความหมายแทนขวัญ เพราะไข่กับขวัญมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือไข่มีเปลือกหุ้ม และขวัญมีร่างกายห่อหุ้ม นอกจากนี้การใช้ไข่ต้มสุกประกอบพิธีสู่ขวัญ ชาวผู้ไทบ้านหนองโถและบ้านคำชะอียังเชื่อว่าไข่เป็นสัญลักษณ์ของการเกิด และไข่ยังเป็นศูนย์

รวมจิตใจของเจ้าของขวัญ ดังนั้นไขจึงเป็นเครื่องหมายของความเป็นสิริมงคล และบางคนยังเชื่อว่าขวัญชอบกินไขอีกด้วย

4. กล้วยสุก นิยมใช้จำนวน 4 ลูก จะต้องเป็นกล้วยน้ำว้า เพราะถือว่าเป็นเครื่องสังเวยแก่เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายซึ่งสิงสถิตอยู่ทั้ง 4 ทิศ ชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี เชื่อว่ากล้วยเป็นสิ่งที่มิบุญคุณต่อมนุษย์ เพราะในช่วงชีวิตที่เป็นทารกมารดาได้ป้อนกล้วยเป็นอาหาร ดังนั้นกล้วยจึงเป็นสิ่งจำเป็นแก่คนเรา (ประสิทธิ์ ศรีษะฮาง, 2536) นอกจากนี้ กล้วยยังเกิดออกมาจากปลีกล้วยซึ่งชาวบ้านก็ถือว่ากล้วยเกิดขึ้นมาหลายครั้ง

5. เทียน ผู้ประกอบพิธีจะมีไว้เพื่อจุดบูชาพระรัตนตรัย ซึ่งเทียนเปรียบเสมือนแสงสว่างของชีวิต เทียนที่ใช้ในการประกอบพิธีมี 2 ชนิด คือ

5.1 เทียนธรรมดา จะใช้ใส่ชั้นหมากเบ็ง มีจำนวน 5 คู่

5.2 เทียนดิ่ง (ดิ่ง แปลว่า ร่างกาย) เป็นตัวแทนของผู้ถูกเรียกขวัญ จะทำด้วยซี่ผึ้ง (เทียนดิบ) และใช้ด้ายเป็นไส้เทียน ซึ่งจะมียวิธีทำที่ต่างกัน เช่น ถ้าเป็นการสู่ขวัญคนป่วย จะวัดขนาดความยาวจากสะดือถึงร่องคอของเจ้าของขวัญ แต่ถ้าเป็นงานมงคล จะวัดรอบศีรษะ เทียนที่สร้างขึ้นนี้ ชาวบ้านเชื่อว่า เจ้าของขวัญได้มอบกายถวายแด่พระรัตนตรัย ด้วยการทำเทียนที่วัดรอบดังกล่าว การจัดพาขวัญจะปักเทียนนี้ไว้บนสุดยอดของยอดหมากเบ็ง หมอสูตรจะจุดเทียนนี้บูชาก่อนเริ่มพิธี

6. ฝ้ายผูกแขน เป็นสิ่งที่ขาดมิได้ในการจัดพิธีการสู่ขวัญ ฝ้ายผูกแขนชาวบ้านทำจากด้ายดิบ เพราะถือว่าเป็นสิ่งของที่ยังมีชีวิตอยู่ ฝ้ายผูกแขนเส้นหนึ่งจะมีความยาวประมาณ ดิบเศษๆ จะประกอบด้วยฝ้ายเส้นเล็กๆ รวมกัน 3 เส้น หมายถึงพระรัตนตรัย ก่อนที่จะผูกแขนผู้ผูกจะขมวดด้ายให้เป็นปมตรงกลาง เชื่อว่าเป็นการผูกไว้เพื่อไม่ให้สิ่งที่ตั้งถามหนีจากไป สาเหตุที่นิยมผูกข้อมือ เพราะผูกง่ายสะดวกและเชื่อว่าเป็นทางเดินของขวัญ เพราะมีชีพจรเต้นตุบๆ แสดงถึงความมีชีวิตเหมาะแก่การที่จะเป็นทางเดินเข้าออกของขวัญ เมื่อผูกไว้แล้วขวัญจะไม่หนีไปจากร่างได้ ดังนั้นเวลาผูกจึงต้องมีการเอาด้ายปิดเข้าออก การปิดเข้านั้นหมายความว่าปิดเอาสิ่งที่ดีเป็นมงคลเข้าไป หรือมีอยู่ในตัวแล้วก็ปิดเข้าไม่ให้หลุดหนีจากร่างกาย การปิดออกหมายความว่าปิดเอาสิ่งที่ชั่วร้ายและเป็นมลทินซึ่งมีอยู่ในตัวเจ้าของออกไป ในการจัดพาขวัญชาวบ้านจะนำเอาฝ้ายผูกแขนวางไว้ชั้นบนสุดของชั้นหมากเบ็ง

7. ดอกไม้และใบไม้ เป็นสัญลักษณ์ที่แทนความสวยงาม จะประดับหมากเบ็งทำให้มีความสวยงามและหมากสมมติว่าเป็นเขาไกรลาส พุ่มบนยอดหมากเบ็งจึงเปรียบเสมือนวิมานของพระอิศวร ดอกไม้ที่นำไปประกอบพิธี ชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอีทั่วไปยึดถือชื่อดอกไม้เป็นสำคัญ ชาวบ้านเชื่อในมงคลนาม ถ้าชื่อมาพ้องความหมายกันก็จะกำหนดเป็นมงคลแล้วนำไปผูก เช่น ดอกรัก แทนความรัก ดอกบานไม่รู้โรย เป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคง ความอดทน ใบดุน แทนความดีใจ หรือความเป็นมงคล และใบยอจะแทนคำยกย่องของคนทั่วไป เป็นต้น

8. เหล้า ในการประกอบพิธีการสู่ขวัญของชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี จะใช้เหล้าขาวในการประกอบพิธี เพราะเหล้าขาวเป็นเหล้ากลั่นไม่มีสี จึงเปรียบเสมือนน้ำแห่งความบริสุทธิ์ ที่ทำให้เกิดความรื่นรมย์สนุกสนาน ส่วนใหญ่จะใช้เหล้าขาว 1 ขวด แต่เวลาใช้จะเทใส่แก้วแล้วนำมาใช้ในขณะที่กำลังดื่มด่ำแล้วผ่านไป 4 ทิศ เพื่อเป็นการคารวะแก่เทวดา และใช้ดอกไม้ม้วนน้ำเหล้าสลับไปยังผู้ร่วมพิธี เพราะถือว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ เหล้าขาวจะไม่ใช้สำหรับพิธีสู่ขวัญพระสงฆ์และสู่ขวัญขนาด หมอสูตรจะใช้น้ำหอมหรือน้ำมนต์แทน

9. ชั้นน้ำหอมหรือชั้นน้ำมนต์ น้ำมนต์ทำจากน้ำที่สะอาดบริสุทธิ์ ซึ่งผ่านการปลุกเสกจากพรหมณ์ หรือผ่านการเจริญพระพุทธรูปแล้ว พระสงฆ์หรือหมอสูตรจะเป็นผู้ประพรมน้ำพระพุทธรูปมนต์หรือน้ำมนต์ ในพิธีมิดฟานหรือหลังเสร็จพิธีสู่ขวัญแล้ว เป็นการปิดเป้าความเลวร้ายและก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าภาพและผู้ร่วมพิธี น้ำที่นำมาทำเป็นน้ำมนต์ต้องเป็นน้ำที่สะอาดบริสุทธิ์ นิยมเอาน้ำบ่อมาทำเพราะถือว่าเป็นน้ำจากแม่พระธรณี การนำน้ำมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีมงคลต่างๆ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของความร่มเย็นเป็นสุข และความสามัคคี ผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี มักนำน้ำใส่ชั้นน้ำมนต์ซึ่งทำด้วยทองเหลือง เมื่อเสร็จพิธีมีการประพรมน้ำมนต์ ชาวบ้านจะนำ

หญ่ดาหรือโอบะยมมามัดเป็นกำ จุ่มน้ำมนต์แล้วสลัดให้ถูกต้องร่างกายผู้เข้าร่วมพิธี การสู่ขวัญถือเป็นสิริมงคลและเกิดความร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป

10. ด้ายสายสิญจน์ ทำด้วยฝ้ายดิบ นิยมใช้เป็นใจมาต่อกัน (ฝ้าย 1 ม้วนมี 5 ใจ) นำม้วนให้เป็นก้อน ใบพิธีการสู่ขวัญ จะถือว่าเป็นด้ายมงคล นำมาใช้ในพิธีกรรมนี้โดยหมอสวดจะจับที่ริมสุดของด้าย แล้วโยงไปที่เจ้าภาพ ผู้ถูกเรียกขวัญและผู้มาร่วมงานจัดต่อกันไปจนหมดด้ายนั้น หมอสวดกล่าวคำสู่ขวัญจบ คนสุดท้ายที่จับด้ายสายสิญจน์นี้จะม้วนกลับคืน นำมาวางไว้ที่พานบายศรีเช่นเดิม ด้านสายสิญจน์เปรียบเสมือนสายใยแห่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้มาร่วมงาน และหมู่ญาติพี่น้องของเจ้าภาพก่อให้เกิดความสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

11. เครื่องสังเวยอื่นๆ ซึ่งจำเป็นต้องมีในการประกอบพิธี เช่น อาหารดาวหวาน หมากพลู บุหรี่ (ยาเส้น) ข้าวต้มมัด 2 มัด (4 กีบ) ข้าวแดงกา (ข้าวเหนียวหนึ่งดุกกับน้ำอ้อย) และข้าวสาร เครื่องสังเวยเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นอาหารหรือของกินในชีวิตประจำวันของชาวอีสาน

เครื่องสังเวยในประเพณีการสู่ขวัญของชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอีที่ผู้ศึกษากล่าวมาทั้งหมด เป็นเพียงเครื่องสังเวยหลักที่นำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม เครื่องสังเวยอย่างเจ้าภาพอาจจะใช้หรือไม่ใช้ขึ้นอยู่กับโอกาสและประเภทของการสู่ขวัญนั้น เช่นการสู่ขวัญบาศ จะไม่มีเหล้าและไข่ เป็นต้น (จรัญ สุวรรณไตรย์. 2541: สัมภาษณ์)

การประกอบพิธีสู่ขวัญ

พิธีสู่ขวัญ เป็นพิธีเก่าแก่ของชนชาวไทย มีการจัดกระทำทุกภูมิภาค ถึงแม้ว่าการจัดพิธีกรรมจะแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็มีหลักการใหญ่ๆ และจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน คือ ต้องการให้ขวัญมาอยู่กับเจ้าของร่าง เพื่อก่อให้เกิดความสุขความสบาย การประกอบพิธีสู่ขวัญของชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี นิยมทำกันมาเป็นเวลาช้านานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การประกอบพิธีสู่ขวัญ อาจทำได้ 2 พิธีทางศาสนาพุทธ และพิธีทางศาสนาพราหมณ์ พิธีทางพุทธศาสนา กระทำได้โดยนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูป มาเจริญพระพุทธรูป พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถา ใบพิธีนี้ ถ้าเจ้าภาพมีศรัทธามากก็จะถวายภัตตาหารเช้าหรือเพลก็ได้ แล้วนำฝ้ายมาผูกแขนให้เจ้าของขวัญเป็นอันเสร็จพิธี ส่วนพิธีทางศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเจ้าภาพต้องเตรียมอุปกรณ์ และพิธีกรรมตามลำดับ องค์ประกอบของพิธีทางศาสนาพราหมณ์ จะต้องมีพาชขวัญหรือพานบายศรีซึ่งประกอบด้วยเครื่องสังเวยต่างๆ ฝ้ายผูกแขน และที่ขาดไม่ได้ คือ บทสวดขวัญของหมอสวด ซึ่งจะใช้บทต่างๆ แล้วแต่โอกาสที่ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ

ขั้นตอนการประกอบพิธีการสู่ขวัญ

การประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญของชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี มีรูปแบบและขั้นตอนในการประกอบพิธีที่มีลักษณะเฉพาะตัว รายละเอียดในการจัดมีความแตกต่างกับการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญของท้องถิ่นอื่น รูปแบบในการจัดพิธีการสู่ขวัญของชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี มีดังนี้

1. ผู้ถูกเรียกขวัญและเจ้าภาพที่จะจัดพิธี มีบทบาทในฐานะผู้ริเริ่มให้เกิดพิธีการสู่ขวัญ การจัดพิธีการสู่ขวัญ เจ้าภาพจัดทำขึ้นเพราะมีมูลเหตุตั้งได้กล่าวมาแล้ว เมื่อตัดสินใจว่าจะจัดพิธีสู่ขวัญ ผู้จัด เรียกว่า ขวัญหรือเจ้าภาพ จะไปติดต่อเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดงาน และขอวันเวลาที่จัดกับหมอสวด เพื่อหาวันมงคลที่จะจัดพิธี เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ถ้าหากจัดถูกฤกษ์ยามดี ก็จะทำให้ทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องมีความสุข การเลือกวัน เวลา จึงจำเป็นต้องเลือกให้ถูกต้องกับประเภทของการสู่ขวัญ

2. การเตรียมงาน หลังจากที่มีการกำหนดวันที่แน่นอนแล้ว ผู้ถูกเรียกขวัญ หรือเจ้าภาพ จะมีการเหล่า (บอกบุญ) แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและคนที่เคารพนับถือ เพื่อให้มาร่วมงาน ก่อนวันงาน 1 วัน ผู้ที่ได้รับเชิญบางส่วนจะมาช่วยจัดเตรียมงาน เช่น การจัดสถานที่ การเตรียมขันหมาก เบิง (บายศรี) เตรียมอาหาร ถ้าจัดให้มีพิธีสงฆ์ด้วยก็จะมีพิธีไปนิมนต์พระสงฆ์

3. การจัดพิธี การจัดตามวัน เวลาที่กำหนดไว้ สถานที่จัดพิธีขึ้นอยู่กับประเภทของการสู่วัณ อาจเป็นที่บ้านของเจ้าขวัญหรือเจ้าภาพ วัด สถานที่ราชการ ฯลฯ เมื่อทุกฝ่ายพร้อม พิธีเริ่มขึ้น หมอสูตรจะเป็นผู้กำหนดว่า ผู้ถูกเรียกขวัญจะหันหน้าไปทิศทางใดจึงจะเป็นสิริมงคล ในเรื่องการกำหนดทิศนี้ กลม ประกอบแสง ให้สัมภาษณ์ว่า ผู้ถูกเรียกขวัญต้องหันหน้าเข้าหาพาขวัญ (พานบายศรี) โดยให้หันไปทาง “ทิศใจเป็น” คือทิศที่เป็นมงคล ซึ่งแต่ละวันทิศใจเป็นอยู่ในทิศทางที่แตกต่างกับทิศใจ เป็นการหันหน้าของผู้ถูกเรียกขวัญ มีดังนี้

วันอาทิตย์ (อ)	ให้หันหน้าไปทิศอุดร
วันจันทร์ (ทอ)	ให้หันหน้าไปทิศหรดี
วันอังคาร (อ)	ให้หันหน้าไปทิศอีสาน
วันพุธ (บัต)	ให้หันหน้าไปทิศปัจฉิม
วันพฤหัสบดี (บัว)	ให้หันหน้าไปทิศบูรพา
วันศุกร์ (หัก)	ให้หันหน้าไปทิศทักษิณ

ในการประกอบพิธี หมอสูตรจะนั่งตรงกันข้ามกับผู้ถูกเรียกขวัญ ผู้มาร่วมพิธีจะนั่งล้อมรอบ หมอสูตรจะดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

เมื่อเริ่มพิธี เจ้าภาพจะทำการผูกแขนหมอสูตร เพื่อเป็นการบูชาครู หลังจากนั้นหมอสูตรจะจุดธูปเทียนลงในพานบายศรี แล้วยกชั้น 5 ชั้น แล้วกล่าวคำอัญเชิญเทวดา ต่อด้วย นะโม 3 จบ และกล่าวสูตรขวัญ

1. การป่าวเทวดา (ชุมนุมเทวดา) เป็นขั้นตอนการกล่าวคำเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามสถานที่ต่างๆ ให้มาเป็นเกียรติและสักขีพยานในพิธีการสู่วัณ ตามความเชื่อของคนอีสาน หมอสูตรจะยกชั้นน้ำมนต์มาตั้งบริเวณหน้าตนเองแล้วจุดเทียนตั้ง (เทียนที่ให้เป็นตัวแทนของผู้ถูกเรียกขวัญ) ปักที่ริมชั้นมนต์ พร้อมกล่าวคำเชิญเทวดา คือ สักเดกามจะรุเป ติริสิชะระคะเต จันทะริกเซ วิมานะ ทีเปรัตเกอะ ดาเมตชะนะคะกะเน เดคะวัตกมุทิตเขตเต พรหมมา จะยันตุเกวา สะระกะระวิสะเม ยักชะคันธัพ พะนาดา ติฎฐันดา สันติเกยง มุณีวะระวะจะนัง สาละโบนเม สุนันตุ ธัมมัสสะวะนะกาโร อะยันกะหันตา ธัมมัสสะวะนะกาโร อะยันกะหันตา ธัมมัสสะวะนะกาโร อยันกะหันตา ...

2. คำไหว้พระ

นะโม ตัสสะ กะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (3 ครั้ง) สาธุ ธูปะ ทิปะ ดันธมาลา อัดติทิมัง พมฺบุปผัง สุนธัง วะรัง บูชะมะ ชิเน กัตตวา สิตักปปักโก ติโย อภิรุโป มหาปัญญา ทาเรนโต ปิตก ตัยยัง นิพพานัง ปรนัง สุขัง พุทธะบูชา เตปะวินตา ธรรมบูชา ปัญญาวันตา สังฆบูชา โภคควันตา ดินนัง รัตตทานานัง วรัง ปุชะมะ ยังยัง ชะนะปะหัง ญาติมิทัง มิรา สักหาปิโย สัพพะกะ บูชิต ไทติ สัพพะ โสกี กวันตุเต (จำเนียร พันทวิ. 2538)

3. การสูตรขวัญ ผู้ถูกเรียกขวัญจะยื่นมือข้างใดข้างหนึ่งแตะขอบพานบายศรี หมอสูตรจะกล่าวคำสู่วัณประเภทต่างๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาสที่จัด ผู้มาร่วมงานจะคอยส่งเสียงสนับสนุนหมอสูตร เพื่อกล่าวคำว่า “ ซา ซา ซา ” จนกว่าหมอสูตรจะกล่าวคำขวัญเสร็จสิ้น

4. การมิดพาย เป็นขั้นตอนที่หมอสูตรจะขับไล่ความอัปมงคล และสิ่งชั่วร้ายต่างๆออกจากเจ้าของขวัญ หรือผู้ร่วมพิธี การมิดพายมีวิธีการทำโดยหมอสูตรจะยกแก้วเหล้าหรือแก้วน้ำ แล้วใช้ใบมะยมหรือหญ้าคามัดเป็นกำจุ่มลงไปใบแก้ว แล้วสลัดไปทั้งสี่ทิศ น้ำจะถูกผู้เข้าร่วมพิธี หมอสูตรจะกล่าวคำมิดพานไปด้วย ตัวอย่างคำมิดพาย เช่น สาธุตอ น้ำอันนี้โตชื่อว่าน้ำอำมะริต ประสิทธิ์จากพระสังฆะ เจ้าแก้วพระองค์ท่าน ก็ได้ทรงพระธรรมคำสอน ใส่น้ำอันนี้จึงโตชื่อว่าน้ำอำมะริต ปู่พระเจ้าให้ข้าวิดน้ำจึงโตวิด ยาพระเจ้าให้ข้าพายข้าสิดพายๆ ไปใส่ผีเชื่อใส่อยู่ปาดาก็ให้มากินเสีย พายไปน้ำผีเชื่อน้ำอยู่ปาฎีกิให้มากินเสีย พายเมื่อภูเทวดาอยู่แต่ไม่มีให้มากินเสีย เมื่อมิดพายหลายน้ำอำมะริตก็บอมมาก น้ำ

อำมริตพากแตกออกจากกันพันธุลีกันไปทุกแห่ง แบ่งกันไปทุกกายยายกันไปทุกก้า เม็ดหนึ่งตกไปก้าบุรพา ตะวันออกบอกอ่าวให้เจ้านี้จึงมีสติปัญญาเหมือนพระเจ้ามหาเสต ให้เจ้ามีใจอดใจเพียรเหมือนพระเจ้าเตม เม็ดหนึ่งตกไปก้าอาตะเนพื้น ขอให้เจ้านี้จึงมีเดหาหลังใหญ่กว้าง (จันทรเพ็ง สุวรรณไตรย์. 2541; สัมภาษณ์)

5. การผูกแขน เมื่อหมอสูตรกล่าวคำมิตฟายเสร็จ ก็จะเป็นขั้นตอนการผูกแขนเจ้าของขวัญ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล และเชื่อว่าเป็นการป้องกันมิให้ขวัญออกจากร่างไปอีก การผูกแขนเจ้าของขวัญจะเอาไข่และกล้วยใส่มือ ญาติพี่น้องหรือแขกที่มาร่วมงานจะช่วยกัน “โอม” (ประคอง) มือ ผู้ผูกจะนำเอกฝ้ายผูกแขนที่เตรียมไว้ใบพาชขวัญมาผูกข้อมือ แล้วกล่าวคำผูกแขนเป็นการอวยพรให้เจ้าของขวัญให้มีความสุข

ตัวอย่างคำกล่าวผูกแขน

ผูกก้าชายให้ขวัญมา ผูกก้าขวาให้ขวัญอยู่ ว่ามาเยอขวัญเยอ
ขวัญเจ้าไปตั้งต่อนกินปลา ก็ให้มาวันนี้ ขวัญเจ้าไปเห็ดนากินข้าว
ก็ให้มาวันนี้ ว่ามาเยอขวัญเยอ ขวัญเจ้าไปปั้นเบ้าหล่อเงินทอง
ก็ให้มาวันนี้ ขวัญเจ้าไปขายของอยู่ตลาด ก็ให้มาวันนี้
ขวัญเจ้าไปเบ็งนักปราษฎ์ เจ้าก่อสร้างกระทำบุญ ก็ให้มาวันนี้
ขวัญเจ้าไปนำดอมขุนและยศใหญ่ ก็ให้มาวันนี้ ขวัญเจ้าไปอยู่สุข
สมสร้างกินทานทุกเช้าค่ำ เสิญขวัญหัวเกษเกล้าให้ฮั้นหมั้นหมั้นปี
อายุ วัณโณ สุขัง พะลัง ฯ
(บุญเหลี่ยม อุปปัญญา. 2541: สัมภาษณ์)

6. การสังสรรค์ ถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายในเมื่อเสร็จขั้นตอนสุดท้ายของการสู่ขวัญแล้ว เจ้าภาพ จะเป็นผู้เชิญแขกผู้มาร่วมงานรับประทานอาหารร่วมกัน ซึ่งอาหารนั้นเจ้าภาพเป็นผู้เตรียมไว้ อนึ่ง เป็นการเลี้ยงขอบคุณที่มาพร้อมพิธีการสู่ขวัญนั้นด้วย กล่าวโดยสรุป ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ เป็นประเพณีที่ชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร กระทำกันมาช้านานและมีการสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่าเป็นบามธรรม ทุกคนมีส่วนประกอบอยู่สองส่วน คือ ร่างกายและจิตใจหรือ “ขวัญ” ขวัญเป็นสิ่งที่ เป็นบามธรรม แต่มนุษย์จะขาดไม่ได้ ถ้าขวัญออกไปจากร่างกายเนื่องจากสาเหตุหลายประการ จะส่งผลให้ผู้นั้นมีความทุกข์หรือเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ เพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัว และเจ้าของขวัญประสบแต่ความสุข เกิดสิริมงคล และมีความมั่นใจในการดำเนินชีวิตในสังคม จึงจำเป็นต้องจัดให้มีพิธีบายศรีสู่ขวัญหรือการเรียกขวัญขึ้น เพื่อให้ขวัญมาอยู่กับร่าง ถึงแม้ว่าสภาพทั่วไปของบ้านเมืองในปัจจุบันจะ ได้เปลี่ยนแปลงไป แต่การจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญบางประเภทก็ยังเป็นที่นิยมของชาวผู้ไทบ้านหนองโอบและบ้านคำชะอี อยู่อย่างสม่ำเสมอ พิธีบายศรีสู่ขวัญที่ยังคงมีการทำสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันมี 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ การสู่ขวัญคน การสู่ขวัญสัตว์ และการสู่ขวัญสิ่งของ การจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญนั้นต้องมีองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น หมอสูตรผู้ถูกเรียกขวัญ เครื่องสังเวทต่าง ๆ และบทสู่ขวัญ ซึ่งการจัดพิธีนั้นสามารถจัดได้หลายรูปแบบตามความเชื่อ และแนวปฏิบัติของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

กล่าวโดยสรุปก็คือ ในขั้นเตรียม จะมีการเตรียมคนคือบุคคล 3 ประเภท มีหมอสูตร ผู้ให้ประกอบพิธี และผู้ร่วมพิธี เตรียมเวลาจัดหากุญแจยามที่เหมาะสมทั้งหมอสูตร และผู้ประกอบพิธี ปกติจะเป็นเวลาบ่าย ไม่ทำก่อนเที่ยงวัน เตรียมอุปกรณ์เครื่องสังเวท อันประกอบไปด้วย เครื่องคายหรือขัน 5 ค่ายกฐิ คำตอบแทนหมอสูตร ไข่ต้มสุก กล้วยสุก เทียบต่าง ๆ ค่ายผูกแขน ดอกไม้ใบไม้ เหล้า ขันน้ำหอมหรือน้ำพุทธมนต์ ค่ายสายสิญจน์ เครื่องสังเวทต่าง ๆ เช่น อาหารดาว-หาวบหมากพลู บุหรี่ ข้าวต้มมัด เป็นต้น

ชั้นประกอบพิธี จะมี 2 พิธีร่วมกันคือ พิธีทางพุทธ และพิธีทางพราหมณ์ ในพิธีพุทธ พระสงฆ์ 5 รูปจะสวดเจริญพระพุทธรูปมนต์ แล้วหมอสวดก็จะประกอบพิธีทางพราหมณ์ โดยกล่าวบท สวดที่เข้ากับพิธีนั้น ๆ

ชั้นสรุปจะเป็นการผูกแขน ผู้ประกอบพิธีและผู้มาร่วมพิธี (แขกที่เชิญมา) จากนั้นก็จะมีการ ร่วมรับประทานอาหาร

พิธีบายศรีสู่ขวัญที่พบ มีการสู่ขวัญคน สู่ขวัญสัตว์ และสู่ขวัญสิ่งของ แต่ไม่ว่าจะสู่ขวัญอะไร ก็จะมีทั้งพิธีทางพุทธ และพิธีทางพราหมณ์ปะปนกันไป

4.2 พิธีเกี่ยวกับการเกิด

การถือกำเนิดมาเป็นคน นับตั้งแต่การปฏิสนธิในครรภ์จนกระทั่งคลอด เรียกว่า “การเกิด” การเกิดนั้นมีความสำคัญต่อชีวิตแม่และเด็ก รวมทั้งหมอด่าเยที่มีส่วนช่วยเหลืออย่างมากในการให้ กำเนิดชีวิต เพราะทั้งแม่และลูกต้องฝากชีวิตไว้กับผู้ทำคลอด คือ หมอด่าเยนั่นเอง การให้กำเนิดชีวิต ถือว่ามีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตมนุษย์ เพราะตั้งแต่แม่เริ่มรู้ว่าตนเองตั้งครรภ์จะมีการบ่งบอกถึงอาการ แพ้ท้อง ตลอดจนถึงการคลอดต้องอาศัยหมอด่าเยในการทำคลอดซึ่งหมอด่าเยต้องเป็นผู้จัดทำพิธี ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เป็นแม่เกิดขวัญและกำลังใจ อบอุ่นใจและคลอดได้อย่างปลอดภัย ซึ่งในที่นี่จะกล่าวถึง อุปกรณ์ องค์ประกอบ ขั้นตอน และวิธีการ ในพิธีกรรมที่ปรากฏอยู่ในการคลอดโดยหมอด่าเย จะ เริ่มตั้งแต่

1. การตั้งครรภ์และการฝากครรภ์
2. การคลอด
3. การฝังสายรก
4. การอยู่กรรม
5. การออกไปและการปฏิบัติตนหลังคลอด

1. การตั้งครรภ์และการฝากครรภ์

การตั้งครรภ์เริ่มเมื่อทารกได้ปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ในทางการแพทย์ถือว่าการปฏิสนธิ ของชีวิตใหม่ เริ่มตั้งแต่ตัวอสุจิเข้าผ่านเซลล์ที่ล้อมรอบเซลล์ไข่ทะลุเข้าไป มีการผสมกันและพร้อมที่จะเจริญเติบโตต่อไป ในพระอภิธรรมกล่าวไว้ว่า ชีวิตจะเกิดใหม่ขึ้นได้จะต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. บิดามารดาอยู่ร่วมกัน
2. มารดามีระดู หมายถึงต้องอยู่ในวัยที่สืบพันธุ์ได้
3. มีสัตว์มาเกิด หมายถึง มีจิตหรือวิญญาณมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา (กันยา อ้อ ประเสริฐ, 2534: 35)

ก่อนการตั้งครรภ์ ทหญิงผู้นั้นมักจะฝัน การฝันนี้เรียกว่า “บุรพนิมิต” เป็นการบอกกล่าว บอกนิมิตให้รู้ล่วงหน้าว่า บุตรในครรภ์จะเป็นหญิงหรือชาย มีลักษณะนิสัยใจคอชั่วดีประการใด เมื่อ โตขึ้นจะเป็นคนเช่นไร (สมปราชน์ อัมมะพันธ์, 2536: 37)

ในระหว่างตั้งครรภ์มีการป้องกัน และปิดป้องอันตรายที่อยู่รอบข้าง เช่น การนำตะกรุดพิสมร ผูกข้อมือ หรือคล้องเจวียงบ่าไว้ (พิสมร เป็นแผ่นใบลานลงอักขระพระคาถา เรียกว่า “ลงคุณพระ” แล้วพันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ร้อยเชือกหรือด้ายสำหรับผูก) จนกระทั่งคลอดเมื่อออกจากไฟจึง กอดออก อันตรายที่เกิดกับหญิงมีครรภ์นี้ เชื่อว่า เป็นผีร้ายเสียส่วนมาก และเนื่องจากหญิงมีครรภ์ มีความกังวลต่าง ๆ เกี่ยวกับการตั้งครรภ์ การคลอด จึงมีข้อห้ามข้อปฏิบัติของหญิงมีครรภ์ และมี คติความเชื่อต่าง ๆ

หญิงสาวผู้ไทเมื่อตั้งครรภ์ก็ให้กินนมเหมือนหญิงทั่วไปแต่การปฏิบัติตามความเชื่อบางอย่างในอดีตอาจจะแตกต่างไปบ้าง เช่น เรื่องอาหารการกิน ซึ่งในอดีตยังมีความเชื่อเรื่องอาหารการกินอยู่ดังนี้

- (1) อาหารที่เป็นไขมันทั้งหลายจะไม่ให้กิน เช่น พวกกระทิ เผือก มัน เพราะเชื่อว่าอาหารจำพวกนี้จะกลายเป็นไขไปเกาะกระดูก ผู้ไทเรียกว่า “เซ็ง” ทำให้คลอดยาก
- (2) สัตว์จำพวกที่ไปแตะต้องแล้วจะหอดตัวเข้าไป เช่น หอย ตัวนึ่ง (ผู้ไทเรียกว่า “ลีน” จะไม่กิน เพราะกลัวจะคลอดลูกยาก ดือ เชื่อว่าลูกคลอดพ้นแล้วกลัวจะหอดเข้าไปอีกเหมือนหอยและนึ่ง)
- (3) ไม่ให้กินมากกลัวลูกจะอ้วนคลอดยาก
- (4) ไม่ให้กิน มันแกว (มันเทศ) มะละกอ กล้วยตานี จะทำให้ท้องเซ็ง คลอดยาก

ข้อปฏิบัติในยามตั้งครรภ์

1. ฝากครรภ์ไว้กับหมอด้าแย ซึ่งปัจจุบันเป็นการฝากไว้กับแพทย์ หรือนางผดุงครรภ์ (เพราะมีความรู้และประสบการณ์มากกว่า เพื่อจะได้คอยช่วยเหลือ)
2. ต้องออกกำลังกาย เช่น เดินไปเดินมา หรือทำงานเพื่อออกกำลัง เพื่อคล่องตัว เพื่อท้องหลวม
3. กินของรสไม่จัด เช่น เค็มจัด หวานจัด เย็นจัด เผ็ดจัด และแม้แต่พวกเครื่องดองของแมกก็ห้ามกิน บุหรี่ก็ห้ามสูบ เพราะจะเป็นอันตรายต่อเด็กในท้อง
4. เวลาที่มีสุริยคราส หรือจันทรคราส ให้เอาเข็มเย็บผ้ากลัดชายพกไว้ เพื่อให้ลูกที่เกิดมามีอาการครบสามสิบสองบริบูรณ์ ไม่พิการพิการ เช่น ปากแหว่ง ดาเหล่ เป็นต้น (ซึ่งอันที่จริงเด็กจะปากแหว่งเกิดจากเชื้อกามโรค หรือกินยาบางอย่างไปหยุดยั้งความเจริญของเด็กมากกว่า)
5. ทำใจให้สบาย ทำบุญทำทาน รักษาศีล เพื่อให้เด็กที่เกิดมามีจิตใจดี
6. เอาดอกบัวที่บูชาพระมาต้มกินเวลาท้องแก่ เพื่อให้ทารกแข็งแรง เพื่อป้องกันโรคแพ้ท้อง หรือไม่ก็ใช้เกสรดอกบัวหลวงกับเทียนคำห่อใส่ผ้า ทำเป็นลูกดบแล้วต้มกับน้ำมะพร้าวอ่อน เป็นยารักษาครรภ์มารดา
7. สามี่จะต้องไปตัดฟันไว้ให้ครรภ์อายุไฟหลังคลอดบุตร ไม่ก็ใช้ไม้ขาม หรือไม้สะแก (สะดวกต่อการใช้ หาง่ายไม่ค่อยมีขี้เก๋) ตัดไว้เป็นท่อนๆ เก็บไว้ในที่เหมาะสม ถ้าจะให้ดีต้องเอาหนามมาสะไว้

ข้อห้ามในระหว่างตั้งครรภ์

1. ห้ามดูคนอื่นคลอดบุตร เพราะเด็กในท้องอาจจะอายกัน หรือไม่ก็คงไม่อยากให้หญิงนั้นเกิดความกลัว ถ้าหากเพิกขังไปดูรายที่คลอดยากเข้า
2. ห้ามไปเผาศพหรือเยี่ยมคนไข้หนัก เพราะอาจจะทำให้ใจไม่สบาย
3. ห้ามเย็บ ตอก ตรึงตะปู ฯลฯ เพราะกลัวทำให้คลอดยาก คล้ายๆ กับการปิดช่องคลอด
4. ห้ามยืมดาสิ่งต่างๆ เช่น ดาประดู ดาบันได เพื่อเด็กจะได้ออกง่าย
5. ห้ามพูดเท็จ ให้พูดแต่คำที่เป็นสิริมงคล หรือห้ามพูดเวลาชด ด่าง ดิด ดา เป็นต้น
6. ห้ามดูคนพิการ เช่น ปากแหว่ง แขนด้วน ซาเปี หน้าตาอัปลักษณ์ ฯลฯ เพราะกลัวจะติดต่อกิ่งเด็กในท้องด้วย

2. การคลอด

เริ่มจากที่ผู้เป็นมารดา เริ่มมีการเจ็บท้องไต่เวลาจวนคลอดหรือเกิดแล้ว การเกิดคือ การที่บุคคลออกจากครรภ์มารดา เมื่อเกิดแล้วต้องมีพิธีกรรมบางอย่างเพื่อจะอำนวยความสะดวก หรือเป็นสิริมงคลดังต่อไปนี้

1. เพื่อป้องกันเหตุร้ายอันเกิดแก่หญิงมีครรภ์ เพราะเป็นระยะที่อันตรายและเกิดขึ้นได้ง่าย

2. เพื่อให้คลอดง่าย ไม่เป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตตอนคลอดลูก
3. เพื่อปกป้องรักษาทารกที่คลอดโดยมีร่างกายอ่อนาง อ่อนแอ ตายง่าย ไร้รอดพ้นอันตราย มีชีวิตเจริญเติบโตต่อไป

เมื่อประมาณ 1-2 เดือนใกล้คลอด ทั้งพ่อและแม่จะต้องเตรียมการไว้ล่วงหน้า ผู้เป็นแม่ต้องเตรียมหาผ้าอ้อม โดยใช้ผ้าห่มหรือผ้าชิ้นเก่าๆ มาตัดเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า นางคนมีเงินหน่อยก็ทอเอา บางคนไม่มีเงินก็เอาผ้าขาวม้าเก่าๆ มาฉีก แล้วไปซักไว้ทำผ้าอ้อม ผู้เป็นพ่อก็เตรียมหาฟันไว้ประมาณ 1-2 เล่มเกวียน เจาะแก่นไม้แดง ไม้ขาม เพื่อต้มน้ำร้อนให้แม่อยู่ไฟกิน สานเปลไว้รองลูกน้อย

ถ้าเกิดเจ็บท้องขึ้นมา ผู้ เป็นสามีต้องรีบไปตามหมอตำแย เพื่อจะได้ช่วยในการคลอดพร้อมกับต้มน้ำร้อน พร้อมกับต้มน้ำเตรียมไว้ เมื่อหมอมารถึงก็ต้องจัด ข้าวสาร 1 ขัน หมาก พลุ 3 จีบ รูป 3 ดอก เทียน 3 เล่ม เงินตามธรรมเนียมของท้องถิ่น เพื่อเป็นค่าบูชาหมอตำแย ที่ช่วยทำคลอดให้ และเพื่อให้คลอดง่าย ต้องขอขมาพระภูมิเจ้าที่ หรือผีบางแถวตา เพื่อเป็นการขออนุญาตหรือบอกกล่าว ต่อจากนั้นผู้เป็นสามีก็จะเอาผ้าขาวม้าผูกกับข้อชายหนึ่งห้อยลงมาให้ภรรยาจับ เพื่อโหนตัวขึ้นเมื่อปวดเบ่ง และจับพักผ่อนเพราะเหนื่อยมาก

เมื่อหมอตำแยมาถึงก็จัดการทุกอย่างที่เคยประสบมา จนเด็กคลอดออกมา ก็มีบางรายที่คลอดยาก เช่น เด็กอยู่ในท่าผิดปกติ เช่น เอาตีนออกมา หรือไม่ก็เอาแขนออกมาก่อน หมอตำแยก็จะมีวิธีจัดการด้วยการจับเด็กเข้าไปในท้องแม่ใหม่ แล้วกลับตัวเด็กให้อยู่ในท่าที่ปกติ เพื่อจะได้สะดวกต่อการคลอด นั่นว่าการคลอดเช่นนี้ เป็นการเสี่ยงต่ออันตรายเป็นอย่างมากแต่หมอตำแยก็สามารถช่วยให้เด็กคลอดออกมาได้อย่างปลอดภัย นับว่าหมอตำแยต้องมีความสามารถในการทำคลอดจริงๆ

ในขณะที่เจ็บท้อง ในสมัยก่อนมีความเชื่อว่า จะต้องเปิดประตูหน้าต่าง ไขตู้ ไขลิ้นชัก แกะสิ่งทีขมวดเป็นปมออกมาให้หมด สัตว์ที่ถูกกักขังไว้ก็ต้องให้ปล่อย เพื่อเป็นเคล็ดไม่ให้เกิดติดขัดและคลอดง่าย เวลาคลอดจะต้องเลือกทิศ ตามธรรมชาติหันหน้าไปทางทิศตะวันออก หรืออาจหันศีรษะไปทางเหนือ ลูกจะได้เลื่อนลงใต้ได้สะดวก บางทีก็หันศีรษะไปทางทิศที่แม่กำลังออกไข่ หรือทางประตู เวลาเจ็บท้องก็มีการจุดรูปเทียนบูชาพระภูมิเจ้าที่ เป็นการขอขมาลาโทษที่คลอดลูกในท้องที่นั่น บางทีเสกข้าวสารแล้วหว่านไป หรือใช้เบียร์เหน็บหลังตา บางแห่งนำเงินเฟื้อง เงินสลึง ติดขี้ผึ้งกับเส้นด้าย แล้วนำไปแขวนห้อยตรงศีรษะของหญิงที่กำลังเจ็บท้อง หรือนำไปแขวนที่ห้องนอนหรือห้องเรือน โดยมีหมาก พลุ ดอกไม้ รูป เทียน ไปบูชาด้วย เมื่อคลอดแล้วนำเงินไปซื้อของดักบาตรถวายพระเสีย ขณะเจ็บท้องเมื่อไปตามหมอตำแยที่มาช่วยทำคลอด จะทำพิธีตั้งขันข้าวขึ้นนี้ประกอบด้วย ขันบรรจจะข้าวสาร หมาก พลุ กล้วย 1 หวี รูป 3 ดอก เทียน 3 เล่ม และเงินจำนวนหนึ่ง นำไปตั้งไว้ในที่อันสมควร สำหรับบูชาหมอตำแยที่มาช่วยทำคลอด เมื่อคลอดได้ครบ 3 วัน จึงยกขันข้าวนี้ให้หมอตำแยหรือบางที่ยกขึ้นข้างเมื่อออกไฟแล้ว ขณะเจ็บท้องจนคลอดจะมีคนหนุนหลังให้ คนหนุนหลังนี้เป็นผู้ช่วยหมอตำแย กำการคลอดขลุกขลัก มีการทำน้ำสะเดาะ (น้ำที่ผ่านการทำพิธี เชื่อว่าสามารถทำให้คลอดง่าย) ประพรมชะโลมตัวหญิงที่กำลังคลอดนั้นแล้วให้ดื่มน้ำสะเดาะ มีวิธีหลายอย่าง เช่น เอาน้ำที่แช่ด้วยตะกรุดลงตากา หรือเอาน้ำราดหัวแม่เท้าของสามีเป็นน้ำสะเดาะเป็นต้น ขณะที่เด็กคลอดออกมาถึงพื้นเรียกเวลานี้ว่า “ตกฟาก” สมัยก่อนนั้นเด็กจะตกบนพื้นฟากจริงๆ เพราะบ้านเรือนปูพื้นด้วยฟากนั่นเอง เวลาตกฟากนี้จะต้องจดบันทึกเอาไว้เพื่อให้ดูดวงชะดาราตีในวันข้างหน้า เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วคนหนุนหลังจะต้องเอามือกดท้องแม่ลูกอ่อนไว้เพื่อมิให้รกบิ้นขึ้น

สำหรับเด็กทารก หมอตำแยจะอุ้มเด็กคว่ำหน้าลง แล้วล้วงปากเด็กให้น้ำคร่ำและเลือดออก เด็กจะได้หายใจสะดวก จากนั้นตีกันให้เด็กร้อง ถ้าไม่ร้องต้องรอให้รกออกมาก่อนแล้วใช้เหล็กเผาไฟเบาเข้าที่รก ความร้อนจะแผ่ตามสายสะดือถึงตัวเด็ก ทำให้เด็กร้องออกมา เมื่อเด็กร้องได้แล้ว จึงเอาผ้าห่อตัวเด็กไว้ มีฉะนั้น จะเกิดอาการสะบัดหน้าเขียวถึงตายได้ เพราะผิวดอกอากาศจากนั้นจึงกลับมาดูแลแม่ ถ้ารกยังไม่ออกให้ผู้เป็นแม่ลุกขึ้นนั่งยองๆ แล้วคนอื่นเอาหมอนหนุนหลัง บางทีใช้ใบพลูม้วนแล้วแยงลงไปในลำคอ หรือรูดมูกให้ไอหรือจาม รกจะได้ออกมา เมื่อรกออกมาให้กินน้ำมะขามเปียกผสมเกลือ 1 ชาม เชื่อว่าช่วยล้างชำระเลือดที่ตกค้างอยู่ และกินยาขับเลือดเสียให้ออก จากนั้นแม่ลูกอ่อนจะต้องนอนนิ่งๆ พักอยู่ก่อนจนกว่าจะมีการทำเตาไฟเสร็จ เมื่อทำธุระเกี่ยวกับแม่เสร็จแล้ว หมอตำแยจะทำธุระเกี่ยวกับเด็ก คือ ตัดสายสะดือ โดยใช้ด้ายดิบ ผูกเป็น 2-3 เปลาะ และว่าดากา “บโมพุททายะ” ทั้ง 3 เปลาะ การตัดสายสะดือจะตัดให้เสมอเข้าเด็กแล้วเอกริ้วไม้รวกตัด ห้ามตัดด้วย

ของมีคม แล้วเขามันขึ้นสด ๆ ฝนหรือท่าพอกสายสะดือตรงรอยต่อไว้ การตัดสายสะดือนั้นจะใช้ก้อนดินหรือแ่งโพล (พืชชนิดหนึ่งมีหัวใต้ดินคล้ายกับขิง) โพลต่างเขียงสายสะดือเด็กจะมีเส้นดำๆ อยู่ข้างในเป็นปล้อง เรียกว่า “เส้นก่านไฟ” ถ้ามีเส้นก่านไฟก็ เชื่อว่าหญิงคนที่คลอดลูกนั้นต่อไปจะมีลูกที่ ก้ามก่านไฟห่างเชื่อว่าจะมีลูกห่าง

เมื่อตัดสายสะดือเสร็จแล้วจึงอาบน้ำให้เด็ก น้ำที่อาบต้องเป็นน้ำอุ่น ถ้าเด็กมีไข้มันหรือเมือกติดตัวมาก จะต้องใช้น้ำมันมะพร้าวทาตัวเด็กเสียก่อน แล้วเอาผ้าเช็ดไข่ออก จากนั้นจึงอาบน้ำให้ การอาบบน้ำให้เด็กทารกนี้ ผู้อาบจะนั่งเหยียดขา อุ้มเด็กให้ตรงด้วย สำหรับผู้ที่มีฐานะจะอาบน้ำเด็กโดยใช้อ่าง ในอ่างจะมีเงินทอง ของมีค่า เช่น แหวน สร้อย เพื่อเป็นเคล็ดว่า เมื่อโตขึ้นจะเป็นคนมั่งมีมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน เงิน ทอง หลังจากอาบน้ำแล้ว จึงนำผ้มอ้อมที่มีช่องตรงกลางมาห่อตัวเด็กโดยให้สายสะดือออกมาตรงช่องนั้น ขดสายสะดือให้เป็นวง นำขมิ้นผงปนดินสอพองโรยบนสะดือ หรือใช้ขมิ้นชันตำพอกไว้เพื่อให้สายสะดือแห้ง แล้วนำผ้ามารัดท้องเด็กเพื่อกันไม่ให้สายสะดือนั้นเลื่อนจากที่วางไว้

ถ้าเด็กตายขณะคลอดจะใช้หม้อดินหรือปูนแดงป้ายที่ศพเด็กเป็นเครื่องหมายไว้ เพื่อว่าเด็กที่ตายจะกลับเข้าท้องไปเกิดใหม่ ก็จะได้รู้ว่าเป็นคนเดียวกัน โดยมีรอยตำหนิเป็นปานตรงที่ป้ายไว้ ถ้าปานตำหนิคือหมายด้วยดินหม้อ ถ้าปานแดงก็คือหมายด้วยปูนแดง ศพเด็กจะใช้ร่างแหคลุมไว้เพื่อป้องกันผีพรายจะเข้าไปทำอันตรายแก่แม่ จากนั้นทำพิธีบรรจงลงในหม้อดินขนาดใหญ่ ซึ่งลงยันต์ที่ก้นหม้อ แล้วเอาผ้าขาวปิดปากหม้อ ผูกด้วยสายสิญจน์ แล้วนำไปก่อกว้านหรือฝังเสีย สำหรับแม่ลูกอ่อนเมื่อลูกตายจะทำพิธีป้องกันไม่ให้ผีเด็กมารบกวนแม่โดยผูกด้วยสายสิญจน์ที่ข้อมือ เมื่อเต้านมคัด ต้องบีบน้ำนมใส่กระถางเล็กๆ ไปวางไว้ที่ทางสามแพร่ง ให้ผีเด็กมากิน ทำอย่างนี้ 3-7 วัน แล้วเอาเต้าแพงพวย (ส่วนที่หุ้มโคนต้นแพงพวย) มีลักษณะเป็นเยื่อขาวนุ่มคล้ายฟองน้ำมามัดเป็นกำ ผาดที่เต้านมบ่อยๆ ทำอยู่ประมาณ 3 วัน เพื่อให้เต้านมแห้งหายคัด

นางจอมสี สุวรรณไตร ได้นอกว่า ในการคลอดเพื่อให้คลอดง่าย ให้ท่องคาถาว่า โอมพุทโธ นะโมโกลล่อง คนชื้ออยู่เป็นเข้าดับ พระเจ้าพระธรรม ให้อภัย ออกมาเบิ่ง ให้อภัย 3 เทียวโดยเอามือลูบที่ท้อง 3 ครั้ง จะทำให้คลอดลูกง่าย

3. การฝังรก

เมื่อเด็กคลอดแล้วหม้อตำแยก็ต้องจัดการเตรียมเอาผิวไม้ฟาง มาสำหรับตัดสายสะดือเด็ก เมื่อตัดสายสะดือเด็กแล้ว จึงล้างสะดือและรกให้สะอาด เชื่อว่าป้องกันไม่ให้เด็กพุพอง แล้วบรรจุลงในภาชนะดินเผา หรือ กระถาง หรือ หม้อตาล เป็นต้น เอาเกลือกลนข้างบนรก เพื่อกันเน่า นำหม้อรอกวางไว้ใกล้ๆ กับที่อยู่ที่ไฟ เชื่อว่าจะทำให้สายสะดือแห้งเร็วขึ้น และต้องตั้งหม้อรอกให้ตรง มิฉะนั้นเด็กจะปากเปี้ยว พอครบ 3 วัน จึงนำหม้อรอกไปฝัง

การฝังรอกจากตำบอกล้ำของนางจอมสี สุวรรณไตร ซึ่งเป็นหม้อตำแยบ้านคำชะอี การฝังสายแย (ฝังรก) เมื่อตัดสายแยแล้ว นำไปล้างน้ำให้สะอาด เชื่อกันว่ามีให้เกิดพุพองภายหลัง แล้วนำไปใส่หม้อดิน ใส่เกลือกลบไว้ด้านบนกันเน่า บางทีใช้ใบตองห่อเกลือมาห่อ แล้วนำไปฝังใต้ต้นไม้ หรือนำไปวางไว้ใกล้แม่เต้าไฟ เชื่อกันว่าจะทำให้สะดือเด็กแห้งเร็วขึ้น เมื่อครบ 3 วัน หรือ 7 วัน จึงนำไปฝัง บางทีก็เก็บไว้เพื่อเข้าพิธีโกนผมไฟ เมื่ออายุครบ 1 เดือน เคล็ดใบพิธีฝังรกดือ ให้เปลี่ยนมือถือซ้ายและขวาสลับกันไป เชื่อว่าเด็กจะก้นดั่งทั้งสองมือ ถ้ารกนั้นเป็นของเด็กผู้ชาย ผู้ถือรอกไปต้องร้องเพลง หรืออ่านหนังสือไปด้วย ถ้าเป็นหญิง เวลากลับจากฝังรอกให้เก็บผักหักพินมาด้วย เชื่อว่าเมื่อเด็กโตขึ้นจะได้ขยันและเป็นแม่บ้านแม่เรือน รกนี้จะฝังไว้ใต้บันไดเรือน ผู้ฝังรอกจะเป็นญาติผู้ใหญ่ ผู้ขุดหลุมจะต้องเป็นผู้ก้นดั่งมือขวา เพื่อเด็กจะได้ก้นดั่งขวาเมื่อโตขึ้น เมื่อฝังแล้วจึงนำเอาขอนไม้มาสมุตรงปากหลุมทั้งวันทั้งคืนจนกว่าแม่จะออกจากกาอยู่ไฟ

การฝังรอกมีความเชื่อกันว่า ถ้าฝังตามเดือนเกิดของทารก จะทำให้ทารกนั้นเลี้ยงง่ายและอายุยืน ตำราการฝังรอกตามเดือนเกิดมีดังนี้

- เด็กเกิดเดือนห้า ให้ฝังไปทางทิศอาคเนย์ ขุดให้ลึก 1 คืบ 9 นิ้ว
- เด็กเกิดเดือนยี่ ให้ฝังไปทางทิศอาคเนย์ ขุดให้ลึก 1 คืบ 4 นิ้ว
- เด็กเกิดเดือน 3 ให้ฝังไปทางทิศอาคเนย์ ขุดให้ลึก 1 คืบ 8 นิ้ว
- เด็กเกิดเดือน 4 ให้ฝังไปทางทิศอุดร ขุดให้ลึก 1 คืบ 3 นิ้ว

เด็กเกิดเดือน 5 ให้ฝังไปทางทิศเหนือหรือทิศอุดร ขุดให้ลึก 1 ดิน 6 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 6 ให้ฝังไปทางทิศเหนือหรือทิศอุดร ขุดให้ลึก 1 ดิน 11 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 7 ให้ฝังไปทางทิศอุดรหรือบูรพา ขุดให้ลึก 2 ดิน 2 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 8 ให้ฝังไปทางทิศอุดรหรือบูรพา ขุดให้ลึก 1 ดิน 5 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 9 ให้ฝังไปทางทิศอุดรหรือบูรพา ขุดให้ลึก 1 ดิน 1 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 10 ให้ฝังไปทางทิศเหนือหรืออีสาน ขุดให้ลึก 1 ดิน 1 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 11 ให้ฝังไปทางทิศเหนือหรืออีสาน ขุดให้ลึก 1 ดิน 2 นิ้ว
 เด็กเกิดเดือน 12 ให้ฝังไปทางทิศเหนือหรืออีสาน ขุดให้ลึก 1 ศอก
 (จโรรัตน์ ลักษณะศิริ. 2534: 77-78)

สำหรับการฝังสายแร่ของชาวผู้ไท จะฝังไว้ที่หัวคันไถ หรือทางขึ้นทางลง เพื่อให้คนมัก คน
 อักคนฮ่อม เด็กที่เกิดมาจะได้มีคนมารุ้มรัก

4. การอยู่ไฟ หรือการอยู่กรรม

การอยู่กรรม ภาษาผู้ไทว่า “อยู่คำ” ลาวว่า “อยู่กรรม” จะขอใช้คำว่าอยู่คำ ตามภาษาผู้ไท
 การอยู่คำนี้จะให้แม่อยู่คำ ขึ้นไปนั่งอยู่บนแคร่ไม้ไผ่สูงประมาณ 1 ศอก ผู้ไทเรียกว่า “ช่อง” เด็ก
 น้อยก็จะเอาขึ้นช่องด้วย ที่ข้างช่องจะก่อกองไฟ 2 กอง กองหนึ่งเป็นกองไฟต้มน้ำอาบ อีกกองหนึ่ง
 ต้มน้ำร้อนดื่ม ในหม้อน้ำร้อนจะใส่แก่นไม้แดง ไม้มะขามและรากไม้สำหรับแม่อยู่คำ ต้มเดี่ยวเข้มข้น
 แล้วแม่อยู่คำก็ดื่มกิน รสขมมาก แต่ต้องดื่มน้ำให้มาก วันหนึ่งประมาณ 3-4 หม้อ แก่นไม้แดงเป็น
 สมุนไพร เป็นยาบำรุง ถ้าดื่มมากจะแข็งแรงทนแดดทนฝน น้ำอาบจะอาบน้ำเย็นไม่ได้ ต้องอาบน้ำอุ่น
 ปิบน้ำอาบจะต้มตลอดวัน เช่นกับกับหม้อน้ำร้อน ต้มร้อนก็เอาออกไปอาบไม่มีหยุดหย่อน จนคำจึง
 ปลงหม้อ ที่ได้ช่องก็มีก่านเพื่ออบความร้อน แผลจะได้หายเร็ว ตอนกลางคืนจะให้ไฟใต้ช่องดับไม่ได้
 เดี่ยวผีจะนั่งใต้ช่องอ้าปากคอยกินเลือด และไฟข้างช่องก็ไม่ให้ดับเช่นกัน ต้องให้ลุกตลอดเวลา รู้สึกว่า
 แม่อยู่คำนี้จะถูกอย่างทุกส่วนของร่างกาย ทรมาณมาก

ผู้เป็นพ่อก็เช่นกัน ต้องอดตาหลับขับตานอนทั้งวันทั้งคืนไม่ได้พักผ่อน ได้เจ็บเพียงเล็กน้อย
 กลางวันดูแลหม้อน้ำร้อนน้ำอาบ น้ำอาบร้อนก็ยกให้แล้วใส่น้ำเย็นเจือลงไปไม่ให้ร้อนจนเกินไป อาบ
 เสร็จมาตั้งอีก ร้อนก็ยกไปเป็นเช่นนี้ ตอนกลางคืนต้องคอยดูแลไฟทั้งข้างช่องและใต้ช่อง ถ้าไฟดับแม่
 อยู่ไฟจะหนาวถึงเป็นไข้เลย บางคนตัดไม้ยาวไว้คอยกระทุ้งปลุกผิวเมื่อผิวหลับและไฟดับ

เหนือช่องขึ้นไปจะมีแหหรือตาข่าย หรือจรง กางไว้ เพราะมีความเชื่อว่าถ้าผีที่เข้ามาทาง
 เพดานจะต้องนับตาแหให้ครบ ขณะที่ผีนับอยู่แม่อยู่คำก็เอามือสะบัดตาแห ผีก็นับหลงก็เลยเข้าไม่ได้
 ทั้งพ่อและเมียต้องทรมาณกับการอยู่ไฟ เมียทรมาณกับความร้อนและควันไฟ พ่อก็ทน “ไปคำ”
 (เป็กรรม ดูแลแม่อยู่ไฟ) จนครบกำหนดจึงออกคำ (ออกไฟ การอยู่คำจะใช้เวลา 7 วัน 14 วัน
 หรือ 21 วัน ถ้าแม่ใหม่คลอดลูกคนแรกอยู่คำนาน (21 วัน หรือ 14 วัน) ส่วนมากมักจะพูดเป็น
 เจ็ด เช่น 1 เจ็ด 3 เจ็ด เป็นต้น

มีความเชื่อว่า ถ้าอยู่นานทำให้แข็งแรง “บุบพืดเต่ง” (อ้วนท้วนแข็งแรง) เรียกว่า “อยู่คำ
 ได้” เมื่อออกคำไปแล้วจะทำงานได้ไม่รู้เหน็ดเหนื่อย ทนแดดทนฝน แต่ถ้าอยู่ไฟไม่ได้ หรือ “อยู่คำไม่
 ได้” ก็จะตรงกันข้าม ผอมโซ ไม่แข็งแรง

เมื่อออกคำแล้วก็มีพิธีสู่ขวัญให้ทั้งสองพ่อเมียและลูกน้อยให้มีความสุข นอกจากนี้ในพิธีเดียวกัน
 ต้องสู่ขวัญให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องตอนเด็กตลอดด้วย เช่น หมอตำแย หรือ ผู้ที่ช่วยดันอื่น ๆ
 บางทีถูกเลือกถูกนำคำร่ำ ในการสู่ขวัญพ่อเมียจะหาสิ่งของเล็กๆน้อยๆ หรือเงิน ใส่มือให้เขาเหล่านั้น
 ด้วย

ทุกวันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เพราะมีโรงพยาบาล และทางด้านผดุงครรภ์ให้ความสนใจ
 พิเศษ และได้ให้ความรู้แก่หญิงมีครรภ์ทั้งหลายเป็นอย่างดี ทำให้ลบล้างความเชื่อเก่าๆได้เกือบหมด
 เช่น

- (1) สมัยก่อนหญิงมีครรภ์ผู้ไทว่า “แม่มาน” จะกินมากไม่ได้ กลัวเด็กอ้วนคลอดยาก แต่
 ปัจจุบันยิ่งสนับสนุนให้มีการบำรุงครรภ์

(2) การคลอตกโปคลอดที่โรงพยาบาล ถ้าคลอดที่บ้านก็มีพนักงานผดุงครรภ์มาดูแลทำคลอด เครื่องมือก็สะอาด

(3) บางคนไม่ต้องอยู่ไฟให้ทุกซีทรมาณ เพราะการแพทย์เจริญ

นอกจากนี้การอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อนนั้นมีความสำคัญอย่างหนึ่งคือ เป็นการเตรียมความพร้อมของแม่ลูกอ่อน ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจเพื่อที่จะเลี้ยงดูชีวิตที่เกิดใหม่ ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา จากความสำคัญนี้ก็ถือว่าการอยู่กรรมมีความสำคัญทำให้การอยู่กรรมของชาวผู้ไทมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญอยู่ 4 ประการ ได้แก่ วัตถุประสงค์ของหรือเครื่องมือ เครื่องใช้ในการประกอบพิธี เวลาในการประกอบพิธี สถานที่ในการประกอบพิธี และบุคคลที่เกี่ยวข้องในการประกอบพิธีนั้น ๆ การอยู่กรรมของชาวไทยจะประกอบไปด้วย

1. ฟิน ฟินที่ใช้ในการอยู่กรรมต้องเตรียมก่อนอยู่เสมอ การเตรียมฟิน ต้องเตรียมไว้ก่อนคลอด กล่าวคือ ถ้าหากท้องสาวหรือตั้งครรภ์ลูกคนแรก ฟินจะถูกจัดเตรียมไว้เมื่อท้องได้ประมาณ 3-5 เดือน และต้องจากไม้ที่ยังดิบอยู่เท่านั้น เมื่อตัดแล้วจะกองฟินไว้ในป่าไม่นานกลับมาบ้าน จนกระทั่งแม่มานหรือหญิงตั้งครรภ์คลอด จึงนำฟินมากองไว้ที่ลานบ้านหรือใต้ถุนบ้าน เพื่อใช้ในการอยู่กรรมต่อไป สำหรับการตั้งท้องลูกคนต่อไป จะมีการเตรียมไว้เมื่อท้องได้ 6-8 เดือน จะเป็นฟินจากไม้ชนิดที่ดิบอยู่ หรือเป็นฟินไม้แห้งก็ได้ ในการอยู่กรรมแต่ละครั้งจะใช้ฟินจากต้นไม้นิดเดียวกัน และไม่ใช้ฟินจากชนิดอื่นหรือดิบไม้ กิ่งไม้ที่ล้มอยู่แล้วจะมีดินกลบบางส่วนอยู่ และต้องไม่ใช้ฟินจากตอไม้ ฟินที่ใช้ในการอยู่กรรมนี้ต้องมีขนาดใหญ่พอสมควร คือเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 นิ้วขึ้นไป และยาวประมาณ 60-70 เซนติเมตร (บอจัน เตโซ, 2540: สัมภาษณ์)

ฟินที่ใช้ในการอยู่กรรมได้แก่ ฟินจากไม้ขาม ไม้จิก ไม้ต้อ ไม้ตัว และไม้ขามป้อม

ฟินที่ไม่นำมาใช้ในการอยู่กรรมได้แก่ ฟินจากไม้กะบก ไม้สะแบง ไม้ยาง ไม้รัง ไม้เชือก ไม้หนามแห้ง ไม้แดง และไม้ประดู่

2. ยาสมุนไพร ยาสมุนไพรหรือชาวบ้านเรียกว่า “ยายากไม้” สาเหตุที่เรียกเช่นนี้เพราะยาสมุนไพรมีตัวยาที่เป็นรากไม้ผสมอยู่ด้วย ยาสมุนไพรหรือยายากไม้ที่ช่วยในการอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อนได้แก่ รากน้ำเต้า ต้นนมวัวและต้นนมสาว ต้นตำเบยและต้นตำลีน รากต้นตีนตั้ง รากหุ่นไธ ยาฝิ่น เครื่องหอมแตก รากตบปีกไก่ดำ เกลือ ต้นชี่ดั่ง (ต้นดั่งเลื่อย) ต้นเต้าแพง เกาววัลย์เปรียง เครื่องกอยอ (บอระเพ็ด) ต้นแดง ต้นชี่กลาก ต้นชี่มัน ต้นกวง เครื่องเซียง

3. ตั้งน้ำร้อน ตั้งน้ำร้อนคือ ตั้งที่แม่ลูกอ่อนใช้อบแผลที่เกิดจากการคลอดลูก วิธีการทำตั้งน้ำร้อนคือ ใช้ตั้งที่มีอยู่แล้วหรือทำขึ้นใหม่ นำเอาเศษผ้าทุกที่สะอาดพับทบให้มีความหนาประมาณ 1 นิ้ว แล้วพับส่วนกลางของตั้งไว้ ผ้าจะมีความกว้างประมาณ 1 ฝ่ามือ การนั่งตั้งน้ำร้อน ทุกครั้งเวลาอบและขณะนั่งนั้นต้องโยกตัวซ้ายขวาด้วย

4. ก้วยกระเบื้อง ใช้สำหรับชงยาฝุ่นรับประทาน เป็นภาชนะสำหรับใส่ตั้งน้ำร้อน ที่ดักจากหม้อกรรมและหม้อต้มยาเพื่อดื่ม

5. กระบวยตักน้ำ เป็นภาชนะสำหรับตักน้ำร้อนจากหม้อกรรมใส่ลงในก้วยเพื่อชงยาสมุนไพรหรือเพื่อต้มน้ำ นอกจากนี้ยังใช้ตักน้ำร้อนเพื่อผสมน้ำเย็นเป็นน้ำอุ่นสำหรับอบ หรือซักผ้าอ้อม กระบวยตักน้ำนี้ทำจากผลน้ำเต้ามาเจาะคว้านใส่ออก ส่วนหัวของน้ำเต้าใช้เป็บที่จับเรียกว่า “กระบวยหมากน้ำ” ถ้าไม่มีกระบวยหมากน้ำใช้กระบวยที่ทำจากกะลามะพร้าวก็ได้

6. ใอน้ำ กังน้ำ และกะละมัง

ใอน้ำ เป็นภาชนะสำหรับบรรจุน้ำที่จะเติมลงในหม้อกรรมเพื่อใช้ต้มและอบ

กังน้ำ ใช้เป็นภาชนะสำหรับผสมน้ำอุ่น เพื่อใช้ล้างหน้าแปรงฟันและอาบน้ำ

กะละมัง ใช้เป็นภาชนะสำหรับผสมน้ำเพื่อใช้อาบให้เด็กทารกและซักผ้าอ้อม

7. หมอน ฟูก หรือผ้าห่ม และ เสื่อ

หมอน ใช้สำหรับแม่ลูกอ่อนหนุนศีรษะขณะนอนอยู่กรรม

ฟูกหรือผ้าห่ม ใช้พับหรือม้วนให้กลม วางบนหัวนอนของแม่ลูกอ่อนเพื่อใช้พียงหลังจากการคลอดใหม่ ๆ ในขณะที่ยังอ่อนเพลียอยู่

เสื่อ ใช้ปูทับบนสะแบบและใช้กันเป็นบังตาบริเวณที่อยู่กรรม

เวลา ระยะเวลาในการอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อนของชาวผู้ไทแต่ละคนจะเท่ากันหรือไม่เท่ากันก็ได้ คือ 7 วัน 14 วัน หรือ 21 วัน ก็ได้

สถานที่ สถานที่ของแม่อยู่กรรม แบ่งออกเป็นสามแห่งด้วยกัน คือ

1. บ้านของแม่ลูกอ่อน คือบ้านที่มีสามีของแม่ลูกอ่อนเป็นหัวหน้าครอบครัวนั่นเอง
2. บ้านพ่อแม่ของแม่ลูกอ่อน
3. บ้านพ่อแม่ของสามีของแม่ลูกอ่อน

แม่ลูกอ่อนจะอยู่กรรมที่บ้านหลังใดหลังหนึ่งแล้วแต่กรณีการอยู่กรรมไม่ว่าจะอยู่บ้านหลังใด บริเวณที่อยู่กรรมต้องมีหลังคา มีฝาปิดมิดชิดได้บ้าง จะเป็นทิศใดของบ้านก็ได้ แต่ที่นิยมกัน คือ ในห้องนอน ห้องครัว หรือบริเวณใกล้ๆ กับห้องครัว แต่ทั้งนี้บริเวณที่อยู่กรรมจะต้องประกอบด้วยไฟ สะแบน หม้อกรรมและไม้อัง

บุคคลที่เกี่ยวข้อง

การอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อนมีบุคคลที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือ

1. สามีของแม่ลูกอ่อน มีหน้าที่สำคัญ คือ “คำหม้อกรรม”
2. แม่ของสามี และแม่ของแม่ลูกอ่อน ดูแลเรื่องอาหารที่สะอาด หรือไม่ การอาบน้ำ การอบผ้า การรมใบหน้า การต้มน้ำร้อน เป็นต้น
3. พ่อของสามีและพ่อของแม่ลูกอ่อน ช่วยในการจัดเตรียมสถานที่ในการอยู่กรรม ให้คำแนะนำเกี่ยวกับของที่ใช้ในพิธีกรรม ป้องกันผีพราย พิธีสู่ขวัญ และพิธีกรรมอื่นๆ
4. หมอตำแย หมอตำแยนอกจากจะเป็นผู้ทำคลอดให้แม่ลูกอ่อนแล้ว ยังเป็นผู้ดูแลเด็กทารก และแม่ลูกอ่อนหลังคลอดอีกด้วย ยังเป็นผู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการประพุกปฏิบัติของแม่ลูกอ่อนขณะอยู่กรรมด้วย
5. ญาติพี่น้องของแม่ลูกอ่อนและเพื่อนบ้าน จะช่วยเหลือกิจการต่างๆ นับตั้งแต่เจ็บท้องคลอด จนกระทั่งออกกรรม ที่สำคัญ คือ เป็นผู้ร่วมจับหม้อกรรมที่แม่ลูกอ่อนอยู่กรรมนั้น

ขั้นตอนในการอยู่กรรม

1. ก่อนอยู่กรรม ก่อนที่แม่ลูกอ่อนจะนั่งนอนบนสะแบนเพื่ออย่างตัวหรืออยู่กรรม มีการเตรียมวัตถุสิ่งของทำพิธีต่างๆ

1.1 เตรียมผืน

1.2 พิธีรดน้ำของแม่มาน จะรดเมื่อตั้งครรภ์ได้แปดถึงเก้าเดือน หรือจะรดเมื่อแม่มานผืนแล้ว เชื่อว่าความผืนนั้นเป็นผืนร้าย จะนิมนต์พระมาทำพิธีที่บ้าน พิธีเริ่มโดยสามีของแม่มานจะนำขันห้าถวายแด่พระภิกษุ พระภิกษุรับไว้แล้วเสกตากาจูดเทียนรอยศีรชะเพื่อทำน้ำพระพุทธรมนต์หยดลงในขันน้ำหอม เสร็จแล้วจึงประพรมน้ำพระพุทธรมนต์ใส่แม่มานหรือยกขันน้ำเทราตใส่ศีรชะของแม่มานทั้งหมดเป็นอันเสร็จพิธี

1.3 พิธีเสียเคราะห์

วัสดุสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีได้แก่ โทง (กระทงทำด้วยกาบกล้วย) สี่แฉ (มุมเก้าห้อง) ยาวด้านละหนึ่งศอกของแม่มานจำนวนหนึ่งโถง วัสดุที่ใช้ในโถงประกอบด้วย

- เทียนยาวขนาดรอบศีรชะของแม่มาน 1 เล่ม
- เทียนยาวขนาด 1 ศอกของแม่มาน 1 เล่ม
- เทียนคาตั้งของแม่มาน (เทียนยาวจากสะดือถึงซอกคอ) 1 เล่ม
- เทียนขนาด 1 ดิบ ของแม่มาน 5 คู่
- เทียนยาวคาใจมือแม่มาน (จากปลายนิ้วกลางฝ่ามือ)
- จีบหมาก 9 จีบ

- ยาสูบ (ยาเส้นห่อด้วยใบตอกแห้ง) 9 มวน
- เมียง (ลำข้าวไขลกละเอียด ห่อด้วยใบต้นมันสำปะหลัง) 9 คำ
- ข้าวดำ (ข้างเหนียวผสมก่านไฟ) ข้าวเหลือง (ข้างเหนียวผสมไข่แดง) ข้าวแดง (ข้างเหนียวผสมน้ำตาลก้อน) อย่างละ 9 คำ
- ฐูปแข็ง (รูปปั้นแกร่ง) 1 ฐูป ฐูปคน (รูปปั้นคน) 1 ฐูป
- หลักปีกใบทอง 9 หลัก แต่ละหลักร้อยบาย 9 บาก สำหรับ ห้อยด้าย ดิบสีแดง สีดำ และสีขาว
- ด้ายสายสิญจน์รอบทองยาว 1 วา ของแม่มาบจำนวน 1 เส้น
- ผมแม่มาบ 1 เส้น
- ธงช่อ ธงชัย อย่างละเก้าผืน
- อาหารต่างๆ เช่น พริก เกลือ ปลาแดก ปลาปิ้ง หน่อไม้ดอง ฯลฯ

เวลาในการเสียดระหัด คือ เวลาหลังเพล (11.00 น) จนถึงค่ำ โดยทำในวันเสาร์หรือวันอังคาร สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีเสียดระหัด คือบนบ้านที่แม่มาบอาศัยอยู่ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีได้แก่ พรานหมัน หรือหมอสูตร สามียของแม่มาบและญาติพี่น้อง การเสียดระหัดให้แม่มาบ จะมีการทำพิธีเมื่อแม่มาบตั้งครรภได้ 8 หรือ 9 เดือน

1.4 พิธีเชิญพราย วัสดุสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีได้แก่ กระจกหน้าวัว (กระจกรูปสามเหลี่ยมทำด้วยกบแก้ว) 1 ใบ ในกระจกบรรจุสิ่งของต่อไปนี้ เทียน 4 คู่ ดอกไม้ 4 คู่ หอกหรือดาบ หรือมีดปลายแหลม 1 เล่ม ไข่ดิบนำมาจากรัง 1 ฟอง เวลาที่ใช้ในการประกอบพิธีเชิญพราย คือ เมื่อแม่มาบท้องได้ 8 หรือ 9 เดือน หรือหลังจากที่เด็กทารกคลอดออกจากครรภ์แล้ว สถานที่ประกอบพิธีเชิญพราย คือ ที่บ้านแม่มาบอาศัยอยู่ หรือบ้านที่แม่ลูกอ่อนคลอดตรงบริเวณที่คลอดนั้น

ดาภาเชิญพราย หักกับท้าว ดำวหน้า มาบได้ ยังมีพระยาองค์หนึ่ง อยู่เมืองหล่าน้ำ เมืองมันขวัญทอง มีผู้ปองที่เข็ดที่ขวง ที่ซีเดียดจ้งไร พระเมตไตร พิณว่าติบ่อนนี้ จึงกาลนะसानัง สะวะหาย

1.5 พิธีกันพราย วัสดุสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีได้แก่ ขัน 5 ด้ายดิบสีแดง สีขาวและสีดำ ข้าวสาร 2 กำมือ ก้อนหิน 7 ก้อน เวลาที่ประกอบพิธีกันพราย คือ หลังจากทำพิธีกันพรายแล้ว สถานที่ประกอบพิธีคือ ที่บ้านแม่ลูกอ่อนคลอด บริเวณที่คลอดนั้น หรือที่บ้านแม่ลูกอ่อนจะอยู่กรรมบุคคลที่เกี่ยวข้องคือ หมอกันพราย สามียของแม่ลูกอ่อนและญาติ พี่ น้อง

ดาภากันพราย

อมพุทโธมินาโก	อมธัมโมมินาโก
อมสังโฆมินาโก	ปากฎเข็ดจ้งฟ้า
ปากฎกล้ากว่าผีทั้งหลาย	อมสะหาย
อติปิโสภควดังนี้	กตเข้าห้องนิกาย
มีมารหลายพันพ่าย	ข้างใหญ่ฮ้าย
เมฆขลาหลวง	ทิ้งวงงาหักทบท้าว
ต่างดินมาบได้	อมสะหายเทิก

ดาภาอ้วยเลือด

วะไร วะรันยู	วะระโท อะเทสาวะ
โอมมะกิกะมะนัง	โอมอะนัง
มะรานิกิก	สวาหะ

ในขณะที่อยู่กรรมของชาวผู้ไทจะต้องมีการถือชะล่า หรือข้อห้ามอย่างเคร่งครัดด้วย ชาวผู้ไทจะถือชะล่า 2 แบบคือ ชะล่าเกี่ยวกับอาหาร และชะล่าเกี่ยวกับการปฏิบัติตัว ดังนี้

1. ชะล่าเกี่ยวกับอาหารที่รับประทาน

ชะล่าเกี่ยวกับอาหาร หมายถึง อาหารที่ห้ามแม่ลูกอ่อนรับประทาน แบ่งได้ 2 ชนิดคือ

- 1.1 อาหารประเภทพืช ได้แก่ ผักข่า (ชะอม) ผักแว่น อาหารที่หมักดองทุกชนิด หน่อไม้ดอง ผลของต้นหมากลิ้นฟ้า (เพกา) เห็ดฟางที่ขึ้นบนฟางข้าวเก่า ฟักทอง บวบ ข้าวเก่า ผักสะระแหน่ ผักเสี้ยน ผักกระเฉด
- 1.2 อาหารประเภทเนื้อสัตว์ ได้แก่ เป็ดเทศ ควายเผือก นกทุกชนิด ยกเว้นนกเต่า แมว สัตว์ป่าทุกชนิด วัวพันธุ์ เต่า เขียด หอยโข่ง สุนัข ปลาหมอบ ปลาขาว หลังแดง ปลาขาวหัวแข็ง (ปลากระบอก) ปลาหลด ปลาชะโด ปลาทราย ปลาสุต ปลาไหล ไข่ทุกชนิด

เนื่องจากการชะล่าเกี่ยวกับอาหารที่รับประทานของแม่ลูกอ่อน ในขณะที่อยู่กรรมทำให้แม่ลูกอ่อนต้องระมัดระวังเรื่องการรับประทานอาหาร ดังนั้นอาหารหลักที่แม่ลูกอ่อนรับประทานจึงได้แก่ ข้าวจี ข้าว กระเทียม มะนาว

2. ชะล่าเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตัว ได้แก่ ห้ามนอนหลับเมื่ออยู่คนเดียว ไม่ว่าจะกลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ห้ามยกของหนักๆ และเคลื่อนไหวตัวด้วยความรวดเร็ว ห้ามสวมเสื้อผ้า (ยกเว้นผ้าถุงผืนเดียว) ห้ามนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก หรือทิศตะวันออก ห้ามหวิวลม ห้ามสระผม ด้วยแชมพูสระผม ห้ามขัดซีดิล ห้ามถูสบู่ ห้ามนั่งหรือนอนไขว้เท้า ห้ามเช็ดตัวไม่ว่าหลังอาบน้ำหรือเวลาใดก็ตาม ห้ามเกา ถ้ามีอาการคันให้ใช้มือลูบ ห้ามโกวเปลาเปล้าๆ ห้ามตีม และอาบน้ำเย็น

เมื่ออยู่กรรมครบกำหนด แม่ลูกอ่อนจึงออกกรรม การออกกรรมของแม่ลูกอ่อนต้องเป็นความยินยอมพร้อมใจของสามี และญาติพี่น้องใกล้ชิดด้วย วันที่ออกกรรมได้แก่ วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร วันพุธ วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ วันเหล่านี้ต้องไม่ใช่วันเดือนแรม (ข้างแรม) และวันพระ การออกกรรมจะออกในตอนเช้าตรู่ และออกในตอนไถ่ดิน

หลังออกกรรมแล้วต้องทำพิธีให้แม่ลูกอ่อน 2 พิธี คือ พิธีเสียพิษไฟ และพิธีสูชขวัญ

1. พิธีเสียพิษไฟ วัสดุที่ใช้ ได้แก่ เทียน 1 คู่ ดอกไม้ 1 คู่ เกลือ 1 ซ้อนแฉง

เวลาประกอบพิธีคือ หลังจากอยู่กรรมครบตามกำหนดเวลา

สถานที่ประกอบพิธี บ้านที่แม่ลูกอ่อนอยู่กรรม ตรงบริเวณที่อยู่กรรม

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีคือ หมอผู้ทำพิธี สามีของแม่ลูกอ่อนหรือญาติพี่น้อง

การทำพิธีเสียไฟเป็นพิธีที่ทำเพื่อรักษาแผลที่เกิดจากความร้อนของไฟในวันออกกรรม ถ้าหากแม่ลูกอ่อนรู้สึกร้อนตามตัวและมีแผลพุพอง ก็จะมีการทำพิธีในวันนี้ที่บ้านแม่ลูกอ่อน และถ้าหากออกกรรมไปหลายวันแล้วรู้สึกอกร้อนตามตัว แม่ลูกอ่อนจะไปที่บ้านของหมอเสียพิษไฟ

2. พิธีสูชขวัญ วัสดุที่ใช้ได้แก่ พาชขวัญ ใบพาชขวัญประกอบด้วย ข้าวสาร กล้วยสุก 1 ผล ข้าวต้มมัด 1 คู่ ไข่ไก่ต้ม 1 ฟอง สุรา 1 ขวด ไก่ต้มสุก 1 ตัว ข้าวเหนียวหนึ่งสุก 1 ปั้น รูป 2 ดอก เทียน 2 เล่ม ผ้าขาว 1 ผืน ฝ้ายผูกแขน ผูกใส่ทางมะพร้าวเสียบทางหมากเบ็ง ดอกไม้ใช้ตัก แต่งให้สวยงาม เทียนสองหัว (เทียนรอบศีรษะ) 1 เล่ม เทียนมงคล 1 คู่ ใส่งอดหมากเบ็ง ด้ายสายสิญจน์ (ด้ายมงคล) ชันน้ำหอม 1 ชัน ชัน 5 และ ชัน 8 อย่างละ 1 ชัน ในขันมีตำคาย 12 บาท

เวลาที่ประกอบพิธีสูชขวัญ วันใดก็ได้ที่เป็นวันข้างขึ้น

สถานที่ประกอบพิธี บ้านที่แม่ลูกอ่อนอาศัยอยู่

บุคคลที่เกี่ยวข้องในพิธี พรานหมอนหรือหมอสูตร สามีของแม่ลูกอ่อนและญาติพี่น้อง

ในการทำพิธี หมอสูตรจะท่องคาถาอัญเชิญเทวดา และไหว้ครุและพระรัตนตรัยจบแล้ว จึงวิดพวย (ใช้ดอกไม้จุ่มในน้ำมันแล้วประพรม) น้ำมันแต่แม่ลูกอ่อนและสามี พร้อมทั้งญาติพี่น้อง จากนั้นหมอสูตรจะนำฝ้ายผูกแขนจากขันหมากเบ็งผูกแขนให้แม่ลูกอ่อนและสามี และญาติพี่น้อง เป็นอันเสร็จพิธี

ทิศที่ราตีประจำวันตั้งอยู่

วันอาทิตย์ ราตีอยู่ทิศปัจฉิม (ทิศตะวันตก)

วันจันทร์ ราตีอยู่ทิศพายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ)
 วันอังคาร ราตีอยู่ทิศบูรพา (ทิศตะวันออก)
 วันพุธ ราตีอยู่ทิศอุดร (ทิศเหนือ)
 วันพฤหัสบดี ราตีอยู่ทิศอีสาน (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ)
 วันศุกร์ ราตีอยู่ทิศทักษิณ (ทิศใต้)
 วันเสาร์ ราตีอยู่ทิศอาคเนย์ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การอยู่กรรมมีพิธีกรรม มีชะล่า และแนวปฏิบัติหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งชาวผู้ไทยังยึดถือและปฏิบัติต่อกันมา เป็นการใช้ภูมิปัญญาแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่แฝงด้วยคติ และความเชื่อต่างๆ

5. การออกไปและการปฏิบัติตนหลังคลอด

หญิงชาวผู้ไทหลังจากคลอดแล้วต้องอยู่ไฟให้ครบกำหนด เมื่อครบกำหนดแล้วก็จะเลิกจากการอยู่ไฟ ซึ่งเรียกว่า “ออกไป” การออกไปเป็นการแสดงให้เห็นว่า แม่มีสุขภาพแข็งแรงดีพอสมควรแล้ว หมอตำแยไม่จำเป็นต้องคอยดูแลเอาใจใส่มากนักเหมือนตอนไฟ เช่น ไม่จำเป็นต้องมานวดทุกวัน ไม่ต้องมาคอยเฝ้าดูอาการ ทุกวันเป็นต้น ในวันออกไปหมอตำแยจะทำพิธีสะบัดราด คือการนำเครื่องบูชาที่ตั้งราดออกไป โดยต้องบอกกล่าวให้ครูหมอ และพ่อแม่ของเด็กให้ทราบด้วยแทนที่จะนำราดออกไปเฉยๆ ซึ่งพิธีนี้นางจันทรส เจริญยศ ซึ่งเป็นหมอตำแยได้เล่าให้ฟังว่า เครื่องบูชาในพิธีคือ ข้าวสาร 1 ชับ หมากพลู 3 ตำ เทียนไข 3 เล่ม เมื่อตั้งบูชาแล้ว หมอตำแยจะจุดรูปที่ข้างหน้าราดทั้งสาม บอกกล่าวกับครูให้ช่วยคุ้มครองให้แม่มีเลือดลมดี และมดลูกเข้าอู่เร็ว สำหรับก่อนเส้า สำหรับแม่นั้นหมอนำใบมะกรูดมา 1 กำมือ ย่านสะบ้า 1 ชมื่น 2 แ่ง เอามาตำรวมกันในกะลา พอแหลกแล้วละลายกับน้ำเย็น นำมาปะคนตีระมะแม่ หลังจากนั้นหมอนำพาน้ำเย็น ไปอาบน้ำเสร็จให้แม่บอบลง หมอนจะเอาก้อนเส้าตั้งบนท้องแม่ ว่านะโม 3 จบ แล้วว่าคาถา “พุท ธัง รัต นัง ธัม มัง รัต นัง สัง ขัง รัต นัง” ว่า 3 จบพร้อมทั้งยกก้อนเส้าเวียนรอบท้องแม่ 3 รอบ เสร็จแล้วหมอนจะพูดสั่งก้อนเส้าว่า “ถ้าก้อนเส้าไม่เคลื่อนกุน (มดลูก) ก็อย่าได้เคลื่อนเป็นอันขาด ให้ก้อนเส้านี้เคลื่อนกุนจึงเคลื่อน การกระทำเช่นนี้เพื่อให้มดลูกเข้าอู่เร็วตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา ด้วยเหตุนี้ จึงต้องเก็บก้อนเส้าไว้ในที่มีมิดชิด ตลอดระยะเวลา 40 วันหลังจากการออกกรรมของแม่ออกไป เพราะเชื่อว่า ถ้าไม่ทำเช่นนี้จะทำให้มดลูกไม่เข้าอู่ แม่จะเจ็บไข้ จะตกเลือดจนอาจเสียชีวิตได้

ในระยะที่เพิ่งออกไปนี้ แม่ต้องระมัดระวังเรื่องอาหารเป็นพิเศษ ต้องปฏิบัติตามที่หมอตำแยสั่งและผู้เฒ่าผู้แก่แนะนำอย่างเคร่งครัด อาหารที่แม่รับประทานได้ในระยะสามเดือนหลังคลอด ต้องเป็นอาหารที่มีรสเผ็ดร้อนด้วยเครื่องเทศ เช่นปลาช่อนแห้งกับพริกป่น กุ้งแห้งตำกับพริกป่น และอาหารร้อนๆ อย่างอื่นเช่น ชিং ข่า ตะไคร้ นอกจากนี้หมอตำแยจะให้ต้มน้ำมะขามผสมเกลือ 1 ชามใหญ่ทันทีหลังคลอดเสร็จ เพราะสามารถชำระล้างสิ่งสกปรกในตัวแม่ได้ดี ในระยะเพิ่งออกไปนี้ ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษซึ่งไม่แตกต่างไปจากการคลอดมากนัก ทั้งการเดินการนั่ง และห้ามทำงานหนัก เหล่านี้เป็นต้น

นางศรีสวัสดิ์ เตโช เล่าว่า หลังจากออกกรรมแล้ว ต้องเตรียมสมมาหมอตำแยด้วย เทียน 1 คู่ ดอกไม้ 1 คู่ ชิม 1 ผืน เงิน 40-50 บาท สระผมให้สะอาดด้วยน้ำหมวก (น้ำข้าวข้าว) แล้วเอาไก่แม่ฟัก (ไก่แม่ลูกอ่อน) มาข่วนที่หน้าอก เพื่อให้ขับขี้เสลดออกจากตัวแม่ จากนั้นก็จะให้ผู้หลักผู้ใหญ่มาทำพิธีผูกแขน ผู้ที่มาผูกแขนก็จะพูดว่า “เงินอย่าได้ใกล้ ไข้อย่าได้มี ให้ออกกรรมออกดำ ให้อยู่ดีมีเฮง” เท่านั้นเป็นเสร็จพิธีของการออกกรรม

จะเห็นว่าการออกกรรมก็เป็นกรปฏิบัติที่สำคัญที่ต้องใช้ภูมิปัญญาและความเชื่อของท้องถิ่น นำมาปฏิบัติตามความเชื่อของตนที่ได้สืบทอดและปฏิบัติกันต่อ ๆ มา ถึงแม้ว่าอาชีพของการเป็นหมอตำแยจะไม่มีให้เห็นในปัจจุบัน เนื่องจากการแพทย์เจริญก้าวหน้า แต่ประเพณีโบราณที่ยังคงสั่งสมไว้สู่ลูกหลานก็ยังคงปฏิบัติตามความเชื่อ และประเพณีของท้องถิ่นอยู่

กล่าวโดยสรุปก็คือ พิธีเกี่ยวกับการเกิดมีขึ้นเตรียมตั้งแต่แม่เริ่มรู้ตัวว่าตัวเองตั้งครรภ์ ก็จะติดต่อกับหมอตำแยให้ดูแลตั้งแต่ตอนนั้นจนถึงหลังเด็กคลอด

4.3 พิธีกรรมเกี่ยวกับหมอเป่า หมอจอด หมอธรรม

การรักษาโรค หรือเหตุอันเกิดจากเคราะห์ เช่น เสียนตา ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก หรือผีเข้า ยังคงได้รับความนิยมโดยการรักษาจากการเป่า ดังนั้น ในหมู่บ้านคำชะอี จึงมีหมอต่างๆอยู่มากมาย ตามโรคที่แต่ละคนเชี่ยวชาญ ดังนี้

เป่าดวงกุม	นางเสาะ สุวรรณไตรย์ นางออน สุวรรณไตรย์
เป่างูสวัด	นางสว่าง อภิภูษี นางจำลอง สุวรรณไตรย์
เป่าน้ำร้อนลวก	เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรีแก้ว นางอาลัย สุวรรณไตรย์
เป่ากระดูก	นายเหมย สุวรรณไตรย์ (ผู้ใหญ่บ้าน)
เป่าตาตุ่ม	นายเฮ้อ
เป่าฝีปอบ	นายแกม ศรีหาจักร
เป่ากาง	นายหมอก สุวรรณไตรย์
เป่าหนองแก้ว	นายอวน สุวรรณไตรย์
เป่าเลาะก้าง	นายอวน สุวรรณไตรย์ นางฮ้อย สุวรรณไตรย์
เป่าจอดแผล	นายอวน สุวรรณไตรย์
เป่าผีดง ผีป่า ผีเข้า	นายอุ่น วงค์ชะฮาด
เป่าตาแดง	นางอาลัย สุวรรณไตรย์

นอกนั้นเป็นหมออาสาสมัคร มีนายขอ บ้านเหนือ นายสิงห์ บ้านใต้ นายสมผิว บ้านหนองสูง นานซ้อน บ้านนาปู่ หมอจูด (หมอมอ) นางเสวย นายสติ สุวรรณไตรย์ หมอดำแย นางแขก สุวรรณไตรย์ หมอจ้ำ นายแปว สุวรรณไตรย์ (เนื่องจากคำชะอีเคยเป็นเมืองเก่า มีมเหสักข์ หลักเมือง จึงให้ลูกหลานเจ้าเมืองเป็นหมอจ้ำ) หมอเฮาหรือเหยา อยู่บ้านหนองโอ

หมอเป่าบ้านคำชะอี

วิธีการและพิธีกรรมรักษา

หมอเป่าปาก เช่นปากเป็นฝี เป็นแผล ปากเปื่อย ปากบวมกระจอก ภาษาผู้ไทจะเรียกว่า ปากเป็นกาง เรียกหมอเป่าว่า หมอเป่ากาง

ชื่อนางหมอก สุวรรณไตรย์ (สกุลเดิม ดนทาญ) อายุ 82 ปี

บ้านเลขที่ 70 หมู่ 11 บ้านคำชะอี ต. คำชะอี อ. คำชะอี จ. มุกดาหาร

การรับการถ่ายทอดวิชาความรู้

โดยอาศัยการจำจากที่ครูสอนอยู่บนบ้านแล้วแอบท่องจำวิชาอยู่ใต้ถุนบ้าน (ใต้ล่างเฮิน) โดยมีพี่สาวอีกคนก็ได้วิชานี้ด้วยเช่นกัน ชื่อ เหม่ย อาจวิชัย อายุ 85 ปี ปัจจุบันอยู่บ้านหนองสูง ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการเรียนที่เรียกว่า มนต์ลอดป่อง เพื่อความขลังและศักดิ์สิทธิ์ของมนต์ดากา อาจารย์เลยสั่งว่า อย่าไปบอกไปสอนให้ใครอีกต่อไป ให้ตายไปกับตัว (วิชา)

ดากาที่ใช้ในการเป่ารักษา

ไม่สามารถบอกได้ และให้ใครไม่ได้

ขั้นตอนการรักษา พิธีกรรมการรักษา

มีดอกไม้ เทียนคู่ เงินอย่างต่ำ 10 บาท หรือ 20 บาท มากกว่าก็ได้แล้วแต่ใครจะให้ ไม่ได้เรียกร้องเป็นค่าตาย หรือ ค่าบูชาครู

เอาดอกไม้ เทียน และเงินใส่ขันหรือจานมา บอกว่าเป่าปะ (ปาก) เชื้อแนวฮั่น (เป่าปากให้หน่อย) เรากี่เป่าเชื้อ (ยายก็เป่าให้) โดยแคว่หมาก (เดี่ยวหมาก) เป่าหมอมันดี ย้อนมาตี๋มคายให้ อีก (เป่าหายเจ้าของไข้กลับมาสมนาคุณค่ารักษาให้เพิ่มอีก) คนที่มารักษาหายหมดทุกคน ไม่มีที่ไม่หาย คนที่มาส่วนมากจะเป็นผู้เฒ่า (เด็กน้อย เด็กโต) ผู้ใหญ่พามาหรือผู้ปกครองพามาปรึกษา สำหรับผู้ใหญ่ไม่ต้องยืมมาให้ปัว (รักษา) เด็กกำมาเป่า 3 ครั้งจึงจะหาย

ภาษาที่ใช้ในการเป่า

ภาษาผู้ไท จะบ่นท่องพูดพิมพ์้า ไม่ออกเสียงให้ได้ยินชัดเจน

ข้อชะล่า

ห้ามรักษาตอนกลางวัน เช้ามาก ๆ รักษาไม่ได้ แล้วก็เวลาสุ่มมืด (ตอนค่ำใกล้ค่ำจุดคบจุดไฟ) รักษาได้ กลางวันวิฆามันไม่เซ็ด (ไม่ขลัง) ของกินไม่มีข้อห้าม กินได้หมดทุกอย่าง ห้ามลอดใต้ กุณบ้าน ห้ามลอดใต้บันไดขึ้นบ้าน ห้ามลอดราวตากผ้า ห้ามลอดไม้ค้ำกล้วย

นอกจากเป่ารักษาปากเป็นกางแล้ว ยายหมอกยังเป่ารักษาแผลรอบ ๆ ปากที่เป็นอาการของ ตุ่มน้ำเหลืองอักเสบ สุกตามโต (ตุ่มตามตัว) ตุ่มผิบนหัว พอเป่ารักษาให้หายได้ และยังเป่ารักษาเหงา อดบตา หรือตาแดง เจ็บตา โดยเป็นหมอเป่าตาแดง ตาเจ็บอีกด้วย ดากาที่ใช้ก็เป็นภาษาผู้ไท แต่เป็นคนละบทที่ใช้เป่ารักษา กาง เรียนมาจากอาจารย์ชื่อ นายคำแพง ใช้การเดี่ยวหมากพ่นเป่ารักษา โดยว่าดากาแล้วเป่า 3 ครั้ง คือว่าดากา 3 ดาบเป็นหนึ่งจบ แล้วพ่นเป่า ว่าดากาไปอีก 3 ดาบ แล้วเป่า รวมว่าดากา 9 จบ พ่น 3 ครั้ง ต่อหนึ่งครั้งการรักษา ถ้าจะให้หายสนิท ต้องมารักษา กิ่ง 3 ครั้ง

ปัจจุบันยายหมอก สุวรรณไตรย์ ยังคงให้บริการเป่ารักษาโรคอยู่ สุขภาพยังดี

การแต่งกายในการประกอบพิธีกรรม

แต่งอย่างไรก็ได้เป็นชุดอยู่กับบ้านก็ได้ เมื่อก่อนกับปัจจุบันก็แต่งเหมือน ๆ กันไม่มีอะไรพิเศษ

คายคำรักษา

มีดอกไม้ เทียนคู่ และเงิน นำมาใส่ในพานหมากที่เห็นวางอยู่ด้านหน้าของภาพ แล้วก็ยกขึ้น จบเหนือหัว บอกขอให้ช่วยเป่ารักษาปากให้ด้วย แล้ววางพานลง นางหมอกรับพานแล้วจะเดี่ยวหมาก ในพาน ว่าดากาแล้วเป่าพ่นให้ เป็นเสร็จพิธี แต่ต้องมาพ่นรักษาถึง 3 ครั้งจึงจะหายดี

หมอเป่าที่เกิดจากผีทำ

หมอเป่าที่เกิดจากผีทำ เช่น เกิดจากการกระทำของผีแดง ผีป่า ผีเจือก ผีปอบ เป็นบ้างจากการผัดผี หรือดองสุน ภาษาผู้ไท ทางอีสานใต้เรียกว่า ผีซุน

ชื่อนายแกม ศรีหาจักร์ อายุ 89 ปี

บ้านเลขที่ 60 หมู่ 11 ต. คำชะอี อ. คำชะอี จ. มุกดาหาร (อดีตครูใหญ่โรงเรียนคำชะอี)

การรับถ่ายทอดวิชาความรู้

เรียนมาจากพระชื่อ อาจารย์พร สมัยที่บวชเป็นพระเมื่ออายุ 20 ปี คำเรียนวิชาไม่มี เพราะเป็นพระสอนพระด้วยกัน มีพระรุ่นเดียวกันเรียนด้วยอีก 4 รูป ปัจจุบันเสียชีวิตไปหมดแล้ว เรียนสวดท่องมนต์นี้ประมาณ 3 เดือนในพรรษา ก็สำเร็จ ดากาที่ใช้สวดเป่าเป็นพุทธมนต์ ภาษาพระหรือภาษาบาลี สันสกฤต

คาถาที่ใช้ในการเป่า

เป็นมนต์ของพระพุทธรองค์ พุทธมนต์ บอกลมไม้ได้ อาจารย์ท่านห้ามไว้ ใครขอไม่ให้แม้แต่ลูกหลาน ญาติพี่น้อง ท่านบอกลให้วิชาตายไปกับตัว

ขั้นตอนการรักษา พิธีกรรมการรักษา

แต่งขันธ 5 ขันธ 8 เทียนเล่มบาท (เทียนเหลืองหรือเทียนขาวก็ได้) ตำตายแล้วแต่จะให้ตามศรัทธา แล้วใส่พานหรือจานตั้งบูชา รับตำตายแล้วจึงจะลงมือรักษาคนป่วย โดยดูจากอาการเมื่อก่อนเดินทางไปทำการรักษาต่างถิ่นที่อื่นด้วย แต่ปัจจุบันไปไม่ไหวแล้ว รักษาอยู่กับบ้าน

อุปกรณ์ เช่น มิดหมอบ มี เคยใช้ ว่าน ไม้เรียว เคยใช้ แต่กับพวกผีปอบ

ว่าคาถาจบตอนแล้วเป่า (พ่นลม น้ำลาย น้ำเปล่า) มีอยู่ 7-8 บท ถ้าสวดถึงบทสุดท้าย ผีจะออกทุกตัว ไม่ออกตาย ถ้าตายในตัวผู้ป่วยก็ต้องสะเดาะออก สูดออก คาถารักษาครอบคลุมหมอบทั้งผิวดง ผีป่า ผีปอบ ผีบ้า

เมื่อผีออกไปแล้วก็จะเสกด้วยฝ้ายผูกแขนให้ โดยผูกข้างซ้ายข้างเดียว (จะผูกหรือไม่ผูกก็ได้) การรักษาทำได้ทุกเวลาไม่มีฤกษ์ยาม คนป่วยมา หรือญาติมาขอร้องให้ช่วยก็ช่วย

ภาษาที่ใช้ในการเป่ารักษา

ไม่ใช่ภาษาอีสานหรือภาษาถิ่นผู้ไท แต่ใช้ภาษาพระสวด หรือที่เรียกว่า ภาษาบาลี สันสกฤต

ข้อชะล่า

ไม่กินลาบก๋วยเตี๋ย (สุกแล้วกินได้) ไปกินของเรื้อนเขาไม่ได้ กินได้เฉพาะเรื้อนตนเอง กลับมากินที่บ้านตัวเอง ถ้าไปไกลๆ ซ้อกินที่ร้าน การลอด ถ้าจำเป็นบอกครูอาจารย์ก่อนแล้วลอดได้ ถ้าไม่จำเป็นก็หลีกเลี่ยงไป นับถือศีลห้า

การแต่งกาย

แต่งตัวตามสบาย ไม่มีพิธีรีตองมากมาย

การตั้งคาย

แล้วแต่ศรัทธา ไม่เรียกร้อง รักษาหายแล้วเขาก็มาจ่ายตำรักษา (ปงคาย) ปัจจุบันพ่อแถมบอกว่ายังรักษาอยู่หากมีคนป่วยมาหามาขอร้องให้ช่วย แม้อายุจะมากแล้ว แต่น้ำเสียงยังเด็ดขาด เข้มแข็งจริงจัง เป็นคนที่มีจิตานุภาพแรงกล้า สมกับที่มีวิชาอาคมกำราบผีร้ายอย่างได้ผล เป็นที่น่าเสียดาย ที่วิชาคาถาอาคมไสยเวทย์วิทยาที่ร่ำเรียนมา บอกลให้ใครรู้ใครทราบไม่ได้ ต้องตกตายไปพร้อมกับตัว เนื่องเพราะการปฏิบัติรักษาที่เคร่งครัดในคำสั่งของอาจารย์ที่สอนมนต์คาถาให้ว่าอย่าให้ใคร ใ้ใครไม่ได้ รับปากแล้วไม่คืนคำ เพราะจะผิดศีล ข้อมุสา จะทำให้วิชาไม่เชิด (ขลัง) หรือมนต์อาจจะเสื่อม เป็นอีกกรณีหนึ่งที่ทำให้มนต์คาถาที่ดีๆ ในอดีตสูญหายไปมากต่อมาก ไม่เหลือมาให้ชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ได้ศึกษา ถึงแม้ว่าจะมีการศึกษาอยู่บ้างก็ไม่เจาะลึกถึงแก่นของเนื้อความ ภาษามนต์คาถาบทที่ใช้รักษานั้นได้รู้แต่เพียงว่ารักษาอะไร และเคยมีการรักษาแบบนี้มาก่อน เป็นเพียงตำนานเล่าขานต่อๆ ไปให้ลูกหลานได้ฟัง

หมอเป่ารักษาโรคล่องแก้ว หรือหนองแก้ว (งูสวัด)

คนที่ 1 ชื่อ นายอวนและนางฮ้อย สุวรรณไตรย์ อายุ 80 ปี

บ้านเลขที่ 102 ม. 11 บ. คำชะอี ต. คำชะอี อ. คำชะอี จ. มุกดาหาร

การรับการถ่ายทอดวิชาความรู้

เรียนจากครูชื่อ นายอ่อน สุวรรณไตรย์ (เฉพาะเป่าหนองแก้ว)

ภาษาที่ใช้ในการเป่ารักษา

“อมทะนุโสถ ญจะเป่าให้มิ่งโหดหาย ญจะเป่าให้มิ่งดีแล้ว ญจะเป่าหนองแก้ว ๓๐ โทสุวกเป็นพ่อครูญ นำพระอาจารย์ ญจะสอนสั่งให้วินะสะติ อมสะหยาะ”

ขั้นตอนพิธีกรรมการรักษา

นำดอกไม้คู่ เทียนคู่ เงิน ๖ บาท (เมื่อก่อน) เดี่ยวนี้แล้วแต่จะให้ไม่ต่ำกว่า ๖ บาท มาเป็นค่ายกคาย แล้วก็รับคาย ก่อนว่าดากาใส่เหล้าขาว อมพ่นเป่าไปที่บริเวณที่เป็นตุ่มแผลน้ำเหลืองบนร่างของคนป่วย ว่าดากา ๑ ครั้ง แล้วพ่น รวมพ่น ๑ ครั้ง ในการมารักษา ว่าดากา ๙ จบ ถ้าจะหายดีต้องมาเป่าพ่นซ้ำให้ครบ ๑ ครั้ง เมื่อหายจากอาการแล้วก็มาปองคายอีกทีหนึ่ง (สมนาคุณหมอเป่า ตามแต่ศรัทธา) คนป่วยที่มารับการรักษาต้องชะล่า (ห้ามกิน) ปลา ร้า ปลา ส้ม ของหวาน ในระหว่างการรักษาอย่างเด็ดขาด จนกว่าจะหายจากอาการเจ็บป่วยจึงทานได้ตามปกติ

ภาษาที่ใช้ในการเป่า

ภาษาผู้ไทพื้นถิ่น ปนภาษาไทย ลาว และบาลี

ข้อชะล่า

ไม่มี

การรักษา

ได้ตลอดเวลาไม่มียกเว้น

หมอเป่าอวนนอกจากจะเป่ารักษาโรคหนองแก้วแล้ว ยังสามารถเป่ารักษาโรคปัจจุบันอันเกิดจากมิดพร้าชวานบาดมือ หรือเสี้ยนตำเท้า ก้างติดต่อได้อีกด้วย

ดากาเป่าเลาะก้าง

“โอมแปนไปชนแปผง น้ำแดดค้างด้วยแบนทั้งลง โอมสะหะ”

ดากาเป่าเสี้ยน

“โอมสุบ ญจะสุบเอาแดดกับลม ญจะสุบเอามนต์ดูโหลงมาเท่า ญจะสุบเอามนต์ดูเขามาโสม อะอั้งล่ายคะหิ”

ดากาตัดเลือด ห้ามเลือดให้หยุด จากการถูกมิดพร้าชวานบาด

“โอมทีโหลง อยู่ใต้เหนือฝั่ง น้ำไหลลอดใต้ล่างควายชี่ ทืออยู่ใต้กันชี่ หน่วยแดดมาอัด เพียง”

ดากาเป่าก้าง

“วะไร วะระยู วะระไท วะระหะไร อะบุดะไร อัมมะวะรัง อะเทเสวะ”

ทุกวันนี้พ่อเฒ่าเล่าว่าไม่ค่อยมีใครนำมาให้เป่ารักษาแล้ว นอกจากไปหาหมออนามัยมาอาการไม่ดีขึ้น ค่อยมารักษา หากผู้ที่มีรักษาเป็นหมอเป่ามีวิชาอาคมด้วยกันจะให้เขาครอบของ (กอดวิชา) ไว้ก่อน จึงทำการรักษาให้ พอที่จะสรุปการรักษาโรคของพ่ออวน สุวรรณไตรย์ ได้ดังนี้ คือ

สามารถเป่ารักษาโรคหนองแก้ว โดยใช้เหล้าขาวในการเป่าพ่น

สามารถเป่ารักษาเสี้ยนตำ (ปีก) โดยใช้น้ำเปล่าพ่น

สามารถเป่ารักษาเลาะก้าง (ก้างติดคอ) โดยใช้น้ำเปล่าพ่น

สามารถเป่ารักษามิดพร้าชวานบาด โดยใช้ลมพ่น

การรักษาโรคเหล่านี้เป็นการช่วยสงเคราะห์มากกว่าที่จะมีค่าคายค่ายกครู ในการรักษาเป็นการช่วยเหลือสังคม เจริญญาติ ซึ่งเป็นผลในทางจิตวิทยาสังคม คนอีสานที่อยู่ด้วยกันอย่างมีน้ำใจ เอื้ออารีต่อกัน พึ่งพากันไม่ว่าจะเป็นยามสุขหรือยามทุกข์ยากลำบาก มีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน พ่ออวนแม่จะมีอายุได้ 80 ปีแล้ว แต่ก็ยังกระฉับกระฉ่องคล่องแคล่ว พุดจาจาตฉาน

นางฮ้อย สุวรรณไตรย์ อายุ ๗๒ ปี เรียนวิชามาจากครูชื่อ นางเข้ม สุวรรณไตรย์ ซึ่งปัจจุบันได้เสียชีวิตไปแล้ว พิธีกรรมรักษาก็คือ ดอกไม้ เทียนคู่ เงิน ๙ บาท ๑๐ บาท หรือ ๒๐ บาท เป็นค่ายกครู จะเป่าดากาใส่บ้า ๑ ครั้ง ให้ผู้ป่วยดื่มจนหมดขัน แล้วจะคว่ำขันน้ำนั้นเสีย ชัด

ขวางไปทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นเคล็ดว่าให้กังตงไปไม่ค้างคาอีก ภาษาที่ใช้ในการเป่า เป็นภาษาพื้นถิ่น ผู้ไท การชะล่าของหมอทั้งสองสามีภรรยาคู่นี้คือ ไม่ขึ้นคำตาย หรือไม่เรียกร้องคำตายคำบูชาครูเพิ่มจากเดิมที่กำหนด ถ้าขึ้นจะชะล่า เป็นฮ้าย (มีความผิดปกติรุนแรง) เป็นปอบ การแต่งกายก็ตามสบายไม่มีอะไรเป็นพิเศษ เป็นชุดปกติธรรมดาใส่อยู่กับบ้านนั่นเอง

หมอเป่าหนองแก้ว

คนที่ 2 ชื่อนางเสาะ สุวรรณไตรย์ อายุ 67 ปี
บ้านเลขที่ 108 หมู่ 4 บ. คำชะอี ต. คำชะอี จ. มุกดาหาร

การรับการถ่ายทอดวิชาความรู้

เรียนจากพ่อ จำจากที่พ่อพูดเพราะว่าพ่อก็เป็นหมอเป่ารักษามาก่อน คือ นายจี ศรีสมุทร

คาถาที่ใช้ในการเป่ารักษา

ไม่สามารถบอกได้ หรือเล่าให้ฟังได้ ถ้าอยากได้จริงๆ ต้องยกคายบูชาจึงจะบอกให้ คำตายก็มี เหล้า ๑ ขวด ไข่ ๑ ฟอง ขึ้น ๑ ผืน แพรหรือสะไบ ๑ ชิ้น หรือ ๑ ผืน (อย่างใดอย่างหนึ่ง) จึงจะได้คาถารักษาโรคหนองแก้ว เวลารักษาก็จะท่องบ่นในใจไม่ออกเสียงให้ใครได้ยิน

ขั้นตอนพิธีกรรมการรักษา

นำคายมาบูชา อันมี เทียนตู่ ดอกไม้ ขึ้นผืน แพรวา เงิน ๒๐ บาท รับคายแล้ว ให้ญาติคนป่วยซื้อสุรา (เหล้าขาว) มาด้วย จะเสกเป่าคาถา ๑ คาบ จึงพ่นเป่าด้วยเหล้าไปยังบริเวณที่เป็นรวม ๙ คาบ พ่น ๑ ครั้ง เวลาในการรักษาคนป่วย เข้า ๖-๗ โมง สาย เทียง ส่วนบ่ายโมง บ่ายสอง ไม่เป่ารักษาเพราะว่ายามไม่งาม บ่ายสาม บ่ายสี่เป็นต้นไปจึงเป่ารักษาให้ได้ คาถาจึงจะเช็ดขลัง

ข้อชะล่า

ไม่ให้กินของคาครก (ของที่ติดค้างอยู่ในครกตำน้ำพริก) ไม่ให้นั่งคาบันได จะลงไปเลย นอกจากจะเป่ารักษาหนองแก้วแล้ว ยายเสาะยังเป่ารักษาทางไตอีกด้วย มีคาถาว่า
“โอมชะยะ อมชะโย มนต์ภูนี้พาสีสนไฟ มนต์ภูนี้พาสีสนไทย ด้วยชัยวัชระ เป่าทางตำ ให้อกมือแลง เป่าทางแดงให้อกมือเข้า ดกสิกับหลาก หากสิกับปี หืออย่างเก่า ลุพัตลมที่ช่างสำพาย ลุดนตายสิคายสามดอก ดอกใส่คายสามโต โอมชะยะชะจายสะหายยะ”

การแต่งกาย

ชุดปกติธรรมดา ขึ้น เสื้อขาว
ปัจจุบันนางเสาะ ก็ยังทำหน้าที่หมอเป่ารักษา สำหรับผู้เจ็บป่วยที่ยังให้ทำการรักษาให้หรือเดินทางไปทำพิธีรักษาให้ที่บ้านคนป่วยเอง (ในหมู่บ้าน และใกล้เคียง) นางยังปฏิบัติตน กถือศีล ๕ เข้าวัดทำบุญฟังเทศน์สม่ำเสมอ

หมอธรรม หมอส่อง เป่ารักษาผีกระห่า

ชื่อนายอุ่น วัชระชาติ อายุ 79 ปี
บ้านเลขที่ 83 หมู่ 11 บ. คำชะอี ต. คำชะอี จ. มุกดาหาร

การรับการถ่ายทอดวิชาความรู้

เรียนมาจากอาจารย์ ทองมา เป็นพระ สมัยที่บวชพระ เมื่ออายุได้ 32 ปี สาเหตุที่อยากเรียนวิชาอาคม เพราะต้องการอยากได้ที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งคนอื่นไม่กล้าจับจองหักกางทำกันเพราะเชื่อว่าผิดุ เลยเรียนเอาวิชาเพื่อที่จะไปกำราบผี จับจองที่ทำกินได้และก็ใช้ทำอยู่ทำกินมาจนถึงปัจจุบันนี้

คาถาที่ใช้ในการเป่ารักษา

ใช้ภาษาธรรม (บทสวดมนต์)

ขั้นตอนพิธีกรรมในการรักษา

ดอกไม้ เทียนบาท ไล่ชวย (กรวย) ดอกไม้สีขาวหากหาไม่มีไม่ได้จึงใช้สีอื่นแทนได้ รวม ๔ ชวย (กรวย) ชั้นหมากเบ็ง ๑ ตู๋ ชั้นธ ๘ ชวยทรงแตก ไล่ดอกไม้ ๑ กิ่ง วางด้านขวาของจาน หรือทาน ยอเหนือหัวระลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ แล้วระลึกพูดในใจว่าให้ใครทำมาบอก (ผัดนโหน กระทบให้ครูบาอาจารย์บอกด้วย) ถ้ารู้ว่าใครทำแล้วจึงจะบอกและแก้ไขให้ ค่าตาย ๒๔ บาท ในสมัย ก่อน จ้างทำพิธีหรือจะไปแก้ไขกันเองก็ได้หลังจากที่บอกญาติคนป่วยไปแล้ว ถ้าทำพิธีรักษาให้ก็จะว่า คาถาเสกเป่า ไล่ น้ำเป็นน้ำมันต์ กิน อาบ เป่าฟัน หากเป็นผีที่มีฤทธิ์มาก ว่าคาถาแล้วยังไม่ออกก็จะ เสกคาถาไล่ว่านไฟ ใบชะติ ใบหนาด เขียนจนกว่าผีจะหมดฤทธิ์ยอมแพ้ แล้วสุดท้ายก็จะนำฝ้าย ๘ เส้น น้อยกว่าหรือมากกว่าไม่ได้ มาผูกข้อมือให้ ซึ่งก็ต้องดูอาการหนัก เบา หากไม่หนักหนามากนัก ก็ไม่ต้องผูกก็ได้

ภาษาที่ใช้

ภาษาพระ ภาษาธรรม

ข้อชะล่า

ห้ามเรียกร้องค่าตายจากคนป่วยหรือญาติคนป่วย เวลารักษาไม่ไปรักษาเวลาบ่ายโมง บ่าย สอง เพราะยามบ่งบ (ถูกขโมย) ชาวไททือเอาเวลานี้เป็นเวลาที่ทำพิธีปลงศพ หรือเผาศพ จึงถือเป็นยามไม่ดี (ใช้เฉพาะกินเฉพาะที่) ไม่ให้ป่วย (ตำ) โทหก ประมาณ ห้ามกินลาบแดง (ลาบเลือด) ก้อยดิบ พอกินได้ ลิ (หลักห่าง) ราวตากผ้า ใต้ถุนบ้านคนอื่นห้ามลอด บันได ไม้ตำกล้วย รั้ว (ถ้า ไล่หมวกแล้วลอดได้ในกรณีจำเป็น) เนื้อสัตว์ ๘ อย่างในพุทธบัญญัติห้ามกิน

การแต่งกาย

แต่งกายตามปกติ ตามสบายไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

คาถารักษาผีดง ผีป่า ผีเข็ (ละมาจากเหยาไม่หายจึงมาทำการรักษาต่อ) มีดังนี้

“พุทธัง สังขัง อุอะ พุทธัง ธัมมัง สังโฆ นะโมพุททชยยะ” หรืออีกบทว่า “อุอะนะพุทธัง สังขัง สัมพุทโธ” ว่า ๘ คาบ จบแล้วป่นฟัน

หมอเป่าภูสวัต

ชื่อนางจำลอง สุวรรณไตรย์ อายุ 57 ปี

บ้านเลขที่ 136 หมู่ 4 บ. คำชะอี อ. คำชะอี จ. มุกดาหาร

คาถาเป่า

“ไฟไหม้กวอนอย่าล่า ไฟไหม้ป่าอย่าลาม อมสะสะหายยะ”

วิธีการพิธีกรรมการรักษา

ชั้นธ ๕ เทียนบาท ๑ ตู๋ เหล้าก่อง ๑ ขวด ไข่สุก ๑ ฟอง เงิน ๑ สลึง เป็นค่าตายยก ครัว แล้วจึงว่าคาถา ๑ ครั้ง อดน้ำเปล่าพ่นไปที่บริเวณเกิดอาการของผู้ป่วย เป่าจนหมดน้ำในแก้ว แล้วเป่าลมพ่นอีก ๑ ครั้ง

หมอเป่าถอนเสี้ยน เป่าตาแดง เป่าดวงทุม

ชื่อนายออบ สุวรรณไตรย์ อายุ 60 ปี

บ้านเลขที่ 92 หมู่ 4 บ. คำชะอี ต. คำชะอี อ. คำชะอี จ. มุกดาหาร

วิธีการพิธีกรรมการรักษา

อมน้ำเปล่าท่อดากา และเอาไฟลนจึงค่อยเป่าบริเวณที่ถูกเสี้ยนตา

เด็ยวหมากพลู ท่อดากา แล้วเป่า ในกรณีที่เป็นตาแดง

เด็ยวหมากพลู ท่อดากา เอาปูนกินหมากป้ายตรงบริเวณที่เป็นดวงทุม ว่าดากา ๓ ครั้ง
แล้วเป่า ๓ ครั้ง

ภาษาที่ใช้

ภาษาผู้ไท

ดากา

เป็นความลับบอกไม่ได้

หมอเป่าเด็กร้องไห้

ชื่อนายอ่ำ สุวรรณไตรย์ อายุ 74 ปี

บ้านเลขที่ 40 หมู่ 4 บ. คำชะอี อ. คำชะอี จ. มุกดาหาร

วิธีการพิธีกรรมการรักษา

นำชัน ๕ ใส้เงินด้วย ก้าอาการหนัก ๖๐ บาท ก้าอาการไม่หนักไม่ร้องกวนมากๆ แล้วแต่
ศรัทธาจะใส่ แต่คนที่ไปด้วยจะพูดว่าไม่ให้ขาด ๑๒ บาท เทียนเล่มใหญ่ ๕ บาท ๑ คู่ เทียนเล่มเล็ก
จะใช้ ๕ คู่ รับคำตายแล้วจึงจะว่าดากาเป่าพ่นที่ตัวเด็กให้ พ่นลมเปล่า หรือน้ำเปล่า

ดากาที่ใช้เป่า

“โผดสังโด สะติสังชะโต ธรรมมานัง วัจโยตะกา วิริยัมปีติ ปิตสะติ โผดสังชา จะปะกาปะ
แล สะมาฤแปชะ โผดสังคา สัตตะแด ทับพะสัตตินา มนิตา กาวิตา พะหุริชะตา สิงวะตันติ อภินิยา
อิกานายะ นโมทายะ นมะพะทะ จะกะกะตะ”

ภาษาที่ใช้

เป็นภาษาบาลี

ดากาดับพิษ

ท่อดากา ใส่น้ำเปล่า ว่า “อโรเจมิ” ครอบเจ็ดดาบแล้วเป่า ทำจนถึง ๘ ครั้ง

ดากาจอดแผล

ท่อดากาว่า “สัมปะติสามิ” ๘ ครั้ง มือบีบเส้นเลือดเหนือแผล เลือดออกไหลไม่หยุด เป่าให้
เลือดหยุดโดยใช้ดากาอีกบทว่า

“จัดตาโร ปิตเตยะกา เอโก ปิตโตตะกา อะริกาหิ”

นายอ่ำ เป่ามนต์ดาการักษาอาการได้หลายโรค ทั้งเป่ารักษาเด็กร้องไห้เยเย ดากาดับพิษ
เป่าดากาจอดแผล หรือห้ามเลือดด้วยโดยไม่ทวงวิชาดากาอาคมเหมือนหมอพื้นบ้านหลายคนที่ยินยอม
ให้วิชาตายไปกับตนเอง ไม่ถ่ายทอดวิชาไว้ให้คนอื่นอีกต่อไป นับเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รู้ผู้สอน ควบ
ไปกับผู้รักษาอาการเจ็บป่วย เป็นผู้ที่ให้อย่างแท้จริงน่าชมเชย

ได้รวบรวมมนต์ดากาที่เกี่ยวกับการเป่ารักษาที่เป็นภาษาเขียนบอกไว้ได้เพิ่มเติมอีกดังต่อไปนี้

เป่าแมงดาหู แมงเข้าหู

“โอม ชันติ ชันติระชาโต ระชาโต สะหะโอมดังคา มหาดังคา ภูชะว่าไหลง โอมสะหะ” เสกน้ำ
๘ ดาบให้กับ ใส้สะเดาะมดเข้าหู กำจัดติดอ ตีนักแล

ปวดหัวดิบ

“จิ ปี เส ทิ” เสกคาถา ๘ จบ เป่าพ่น

จอตเลือด ชัดเลือด

“โอมคันจือ โอมดับโต โอมคำสะโบ โอมสะหมตติ”

“อวสุสัสตุ เต สะริเร มังสะไลหิตัว” (๑-๘ จบ)

“สังขัง นมัสสามะ สุวัตกิโหตุ” (ถูกมิดขวานฟันเลือดออกไม่หยุด)

จอตตุก

“โอมดุมดั่งมหาดุมดั่ง แล่ขึ้นขาด แล่ขึ้นติด กระจุกหักกระจุกดั่ง” (๓ จบ)

(ตำราย ชันธ ๕ เงิน ๖ บาท)

หรืออีกคาถากว่า

“โอมพิทักษ์ ชักเอ็นต่อ ต่อติด ต่อตาม ขึ้นขาด ขึ้นพัง หนักขาด หนักตัด โอมสะวาหม”

ดกรก เรือ ดับไม้ ควายชน กระจุกหัก แดก เสกทำน้ำมันดีให้กิน เสกน้ำมันงา (ตำราย

ชันธ ๕ เงิน ๑ สลึง ผ้าขาว ๑ วา ยกครูวันอังคารจึงดี)

เป่ากาง

“พุทโธวา ธัมโมวา สังโฆวา ตัจจะอะมุหมิ กิลาโสวะ” (๑-๘ จบ)

เป่าตาแดง

“วะนัปปะคุมเพ ยะกา มุสสิตักเต” (เสกใบพลู ๑-๘ จบ)

เป่าปลาตุยกัก โดนเงี่ยงปลาตุกปักมือ

“โอมกะลิ่ง กะลิ่ง ฟ้าช้องดั่ง ปลาตุกชิไซ่ ข้อนเขาชิตี ปลาตุกเข้าที่ ข้อนเขาสิตัน ปลาตุกเข้า
กัน ข้อนเขาซิฟัดซิแฟง บอนหงายแดดแห้ง บอนแดงแดดชุ่ม พิงจิง พิงจิง” (เสกคาถา ๑ จบ)

เป่าแมงป่อง(แมงงอด) โดนตะเข็บตะขากัดต่อย แมลงป่องต่อย

“โอมแมงงอดอออดอ อกันมิงงออ้ออช้อง ป้องมิงก็กระจัด ฎูปัดมิงหาย ฎูบายมิงเนา ฎูเป่า
มิงหาย โอมสะหายวะ” (เสก ๑ จบ) (ตำรายชันธ ๕ เงินหกสลึง)

(ปริญญาณภิกขุ. 2534: 376-379)

จะเห็นว่าการรักษาพยาบาลด้วยการเป่านั้นจะประกอบด้วยพิธีกรรมคือ การตั้งคายหรือ
เครื่องบูชาครู พิธีกรรมทางความเชื่ออันประกอบด้วยตัวคาถา การปฏิบัติตัวของหมอเป่า อันมีการ
ชะล้าง หรือการใช้ชีวิตที่ปลอดจากการทำบาป หรือการสะสมบารมีด้วยการปฏิบัติศีล ละเว้นจาก
อบายมุขต่างๆ เป็นต้น

พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลโดยวิธีเหยา

4.4 พิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วย

พิธีกรรมเหยากระทำพิธีขึ้นเมื่อมีคนเจ็บป่วย โดยญาติพี่น้องของคนไข้ไปเชิญหมอเหยามา
ประกอบพิธีเหยา เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุเจ็บป่วยและวิธีการรักษาให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนทั้งมี
ขวัญและกำลังใจเป็นปกติ รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบของพิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วย มีองค์ประกอบด้านบุคคลากร ผู้
ร่วมพิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วย มีดังนี้

1.1 หมอเหยา คือ บุคคลที่นับถือผีและเป็นผู้ที่ปฏิบัติเครื่องสังเวชเลี้ยงผีไว้ที่บ้าน
ของตน หมอเหยามีทั้งหมอเหยาผู้หญิงและหมอเหยาผู้ชาย ส่วนมากจะเป็นผู้หญิง ผู้ที่เห็นหมอเหยา
นั้นมิได้เป็นเพราะการสืบทอดวงศ์ตระกูลหรือได้ร่ำเรียนเพื่อเป็นหมอเหยา แต่เป็นหมอเหยาเพราะผี
บรรพบุรุษเข้าทรงให้สืบทอดและเลี้ยงผีไว้ มูลเหตุที่ทำให้เกิดหมอเหยานั้นเกิดจากการที่บุคคลนั้นเกิด
การเจ็บป่วยอยู่นาน รักษาด้วยวิธีการต่างๆ ก็ไม่หายป่วย ต้องเชิญหมอเหยามาประกอบพิธีกรรม
เหยา จนทราบสาเหตุของการเจ็บป่วย เพราะผีหมอหรือผีบรรพบุรุษต้องการเข้าทรงร่าง (ภาษาผู้ไท
ว่า ผีหมอเอาะ

เอา) คำว่าผีหมอของชาวผู้ไทนั้น หมายถึง ผีบรรพบุรุษประจำวงศ์ตระกูล ซึ่งเคยเป็นหมอทางการรักษาจะคอยคุ้มครองลูกหลานของตนอยู่ตลอด ชาวผู้ไทเชื่อว่าในช่วงอายุของลูกหลานอาจมีผีหมอต้องการมาเข้าทรง ถ้าผีนั้นยังคงอยู่ก้ำหากคนไข้บนบานรับปากว่าจะเป็ปร่างทรงจะทำให้การเจ็บป่วยนั้นหายเป็นปกติ เมื่อคนไข้หายเป็นปกติแล้ว จะมีการประกอบพิธีกรรมเหยาคุมผีออกอีกครั้งหนึ่ง คนไข้รายใดที่ผ่านพิธีกรรมเหยาคุมผีออกและเกิดผีเข้าทรงจนกลายเป็นร่างทรงนั้น ชาวผู้ไทเรียกบุคคลนั้นเป็น “หมอเหยา”

1.2 หมอแคน ก็คือ บุคคลที่เป่าแคนเป็น สามารถเป่าแคนให้เข้ากับทำนองเหยาได้ ซึ่งมีทำนองคล้ายกับทำนองลำเต้ย หมอแคนจะต้องเป็นแคนคลอการร้องเหยาไปตลอดช่วงการประกอบพิธีกรรม

1.3 คนไข้ คือบุคคลที่เจ็บไข้ได้ป่วยที่ต้องการรักษา คนไข้จะต้องอยู่ในพิธีกรรมเหยาด้วยในขณะที่ประกอบพิธีกรรม แต่ในกรณีที่คนไข้จำเป็นต้องไปรักษาตัวอยู่กับหมออื่น ๆ หรือไปรักษาตัวอยู่ตามสถานพยาบาลหรือโรงพยาบาล ก็อาจจะประกอบพิธีกรรมเหยาให้กับคนไข้รายนั้นก็ สามารถทำได้ โดยให้นำเอาเฉพาะเสื้อหรือผ้าถุงของคนไข้จำนวน 1 ชิ้น เข้ามาไว้ทำพิธีเหยา โดยวางไว้ที่พานเครื่องคาย

1.4 ญาติของคนไข้ คือบุคคลใกล้ชิดในครอบครัว ตลอดทั้งบุคคลที่มาเยี่ยมไข้ จะต้องมียุคคลกลุ่มนี้คอยเฝ้าดูการประกอบพิธีกรรมโดยตลอด เพื่ออำนวยความสะดวกและจัดหาสิ่งของต่าง ๆ เพื่อการประกอบพิธีกรรมและเป็นผู้สอบถามหมอเหยา เพื่อให้ทราบสาเหตุของการเจ็บป่วยของคนไข้

2. วัสดุอุปกรณ์และเครื่องคายเหยา วัสดุอุปกรณ์และเครื่องคายเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วยมีดังนี้

2.1 พานสำหรับวางเครื่องคาย หมอเหยานิยมใช้พานไม้ตีนตั้ง รูปร่างเหมือนขันโตกขนาดเล็กพอเหมาะ หรืออาจจะใช้ภาตกลมแทนก็ได้ โดยจัดหาสิ่งของอื่น ๆ วางทวน เช่น หมอนขิดวางรองภาคเพื่อให้ตั้งสูงขึ้น

2.2 ผ้าขาวรองพาน หรือเรียกว่า แพรวาทหรือแพรมน ผ้าขาวนี้จะพับเข้าหามีพื้นที่รูปจตุรัส วางรองบนพานก่อนวางเครื่องของอื่น ๆ ผ้าขาวนี้ใช้ผ้าฝ้ายพื้นเมือง

2.3 ก้วย 1 ใบ ใช้ก้วยแก้วขนาดกลางสำหรับใส่ข้าวสารให้เต็มก้วย เพื่อจะได้วางสิ่งของอื่นลงในก้วยได้อีก

2.4 ข้าวสารเหนียว จำนวน 2 ก้วย โดยตวงเอาข้าวสารก้วยแรกลงไว้ที่พานหรือภาตวางเครื่องคายที่มีผ้าขาววางรองพื้นไว้แล้ว เกลี่ยข้าวสารให้กระจายอยู่ในพาน ส่วนข้าวสารก้วยที่ 2 ให้บรรจุไว้ในก้วยให้เต็มพอดี แล้ววางก้วยข้าวสารไว้ตรงกลางพานเครื่องคาย

2.5 ไข่ไก่ 1 ฟอง ไข่ไข่ไก่ดิบวางตั้งไว้ตรงกลางก้วยข้าวสาร สำหรับการเสี่ยงทายไข่ไก่นี้หมอเหยาจะกำข้าวสารไปรยให้จับติดที่เปลือกไข่

2.6 เหล้า 1 ขวด นิยมใช้เหล้าขาว หรือเหล้าต้มกลั่นพื้นเมือง สำหรับให้หมอเหยากินหรือให้ผีที่มาเข้าทรงร่างหมอเหยากิน (การกินเหล้านี้ หมอเหยาเรียกกันว่า ซี่ม้า) ตลอดทั้งให้หมอแคนกินด้วย ซึ่งแล้วแต่ว่าผีที่เข้าทรงจะบอกกล่าว

2.7 ดาบหรือจ้าว 1 เล่ม จะวางไว้ใกล้ ๆ พานเครื่องคาย ไข่เสี่ยงทาย ตั้งปลายดาบปักลงบนก้วยข้าวสาร

2.8 ฝ้ายขาว 2 ใบ (หรือ 2 ใจ) ใช้สำหรับวางรอบวงปากก้วยข้าวสาร 1 ใบ และวางไว้ที่พานเครื่องคาย 1 ใบ สำหรับให้หมอเหยาจับคล้องรอบศีรษะเมื่อประกอบพิธีเหยา

2.9 เงินลาด หรือเงินฮ้อย 1 อัน ใช้เงินสมัยโบราณหรือเงินเก่า

2.10 เงินค้ำคายเหยา จำนวน 3 บาท

2.11 เทียนทำจากขี้ผึ้งแท้ สำหรับแต่งขันธนูชา สำหรับติดประกบกันให้ดูเป็นเทียนเล่มใหญ่ เรียกว่า “เทียนลิ้ม” สำหรับทำเป็นรูปไม้จุ่มติดดอกไม้ เรียกว่า “เทียนจ๋า” และเทียนสำหรับใส่ในกรวยดอกไม้อีก

2.12 ดอกไม้ขาว สำหรับแต่งขันธนูชาคู่กับเทียน

2.13 คำหมาก ทำโดยจับหมากพลูเข้าเป็นคำ ๆ ใช้ประมาณ 5-6 คำ

- 2.14 พลุปลิก คือโบพลุกที่นำมาตัดแต่งประกอบเครื่องคาย ใช้ประมาณ 5-6 โบ
- 2.15 กรวยโบไม้ ทำจากโบขนุนหรือโบฝรั่ง เย็บให้เป็นรูปกรวย (หมอเหยาเรียกกรวยนี้ว่า ไชย) สำหรับใส่ดอกไม้และใส่เทียนวางไว้ที่ถ้วยข้าวสาร
- 2.16 เมียง (หรือเมียงดำ) เป็นเครื่องของสำหรับขบเคี้ยวหรือกิน ทำจากต้นตะไคร้ ใบมะละกอ และใบหมาก หั่นเป็นฝอยใส่ไว้ในกรวย
- 2.17 กระจับข้าว 1 โบ สำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง ใช้ในการจ้ำขวัญคนไข้เมื่อเสร็จพิธีเหยา หรือพิธีกรวดเจ็บกวาดไข้ปัดรังควานออกจากร่างกายคนไข้
- 2.18 ฝ้ายขวัญ หรือฝ้ายผูกแขน เป็นฝ้ายสำหรับใช้ผูกข้อต่อแขนหรือผูกกับขวัญให้แก่คนไข้
- 2.19 ชั้นน้ำดื่ม สำหรับความชุ่มเย็น และให้หมอเหยาดื่ม
- 2.20 คายขันร้ห้า สำหรับหมอแค้น
- 2.21 เครื่องดนตรีแคน เป็นเครื่องดนตรีชนิดเดียวเท่านั้นที่นำมาให้หมอแค้นเป่าประกอบตลอดพิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วย

3. สถานที่ประกอบพิธีกรรมเหยา สถานที่ประกอบพิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วยนั้น จะทำขึ้นที่บ้านคนไข้ อาจอยู่ภายในเรือนนอน หรือเกยบ้าน หรือนริเวณหลังบ้าน นิยมวางเครื่องคายให้ชิดฝา อาจจะเป็นที่ใกล้ๆ ห้องนอนของคนไข้ จะได้ไม่จำเป็นต้องเคลื่อนย้ายเครื่องคายไปไหนจนกว่าจะได้ทำพิธีปลัดคายเหยาหรือปลัดคายเหยา ซึ่งเป็นการสิ้นสุดในการประกอบพิธีกรรมเหยา

4. เวลาประกอบพิธีกรรมเหยา วันเวลาประกอบพิธีกรรมเหยา เพื่อรักษาคนเจ็บป่วยนี้ สามารถประกอบพิธีกรรมเหยาได้ทุกวัน ขึ้นอยู่กับโอกาสที่ญาติของคนไข้จะเชิญหมอเหยามาประกอบพิธี แต่ช่วงเวลาที่นิยมประกอบพิธีกรรมเหยานั้น มักจะประกอบพิธีกันในช่วงกลางคืนหลังจากรับประทานอาหารเย็น จะประกอบพิธีกรรมไปตลอดจนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ หรือมีการนอนพักช่วงหรืออาจจะมีการประกอบพิธีกรรมเหยาในคนไข้รายเดียวกันนี้หลายคนต่อกัน แต่ถึงอย่างไรหมอเหยาก็จะหลีกเลี่ยงการประกอบพิธีกรรมเหยาในเวลาน้ำขุ่นขม เพราะช่วงในเวลาดังกล่าวเป็นฤกษ์กึ่งผี หรือเคลื่อนย้ายศพไปเผา ถือว่าไม่เป็นมงคล

ขั้นตอนของพิธีกรรมเหยา

พิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วยแต่ละครั้งที่จัดให้มีขึ้น ไม่ว่าจะในช่วงกลางวันหรือกลางคืนมีขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. มอบเครื่องคายให้หมอเหยาและหมอแค้น เมื่อญาติคนไข้จัดเตรียมเครื่องคายของหมอเหยาและหมอแค้นเรียบร้อยแล้ว จะจัดวางเครื่องคายไว้ในที่ที่เหมาะสมสะดวกต่อการประกอบพิธี เช่น ถ้าประกอบพิธีในห้องนอนของคนไข้ก็จะจัดตั้งเครื่องคายให้ชิดฝาห้องทิศหัวนอน แล้วเชิญหมอเหยาหมอแค้นประกอบพิธีกรรมตามฮีดตามดอง หมอเหยาจะนั่งประจำที่ตรงหน้าเครื่องคาย หันหน้าไปทางทิศหัวนอนของคนไข้ หมอแค้นจะเข้านั่งเคียงข้างหมอเหยา อาจอยู่ด้านซ้ายหรือด้านขวาก็ได้ คนไข้ก็นั่งหรือนอนอยู่ใกล้ๆ ญาติของคนไข้ก็นั่งล้อมข้างล้อมหลังเพื่อเฝ้าดูพิธีกรรมต่อไป

2. เหยาป่าวผีลงมา เมื่อหมอเหยาและหมอแค้นรับเครื่องคายแล้ว หมอแค้นเริ่มเป่าแคน หมอเหยาเริ่มร้องป่าวผีที่อยู่เบื้องบน ซึ่งเป็นผีหมอหรือผีบรรพบุรุษของตนเองให้ลงมาเข้าทรงตนเอง เพื่อจะได้ชี้้นำในการร้องเหยาให้ไปทำตามฮีดดองของหมอเหยาผู้เป็นพ่อเมืองหรือแม่เมือง เมื่อผีลงมา หมอเหยามีอาการตัวสั่น หรือทำท่าทางโยกตัวไปมา หรือจะมีการปรบมือ การร้องเหยาก็ยิ่งดูคล่องแคล่วขึ้น มีการทักทายโต้ถามกันกับผีที่ลงมาเข้าทรงนั้น เมื่อป่าวนอกผีจนเป็นที่พอใจแล้วก็จะให้ผีได้ขี้ม้า (หมายถึง การหยุดพักแล้วยกขวดเหล้าดื่มกิน) เป็นการต้อนรับผี เพื่อจะได้ทำพิธีในขั้นตอนต่อไป

3. เหยาเสี่ยงทายขวัญคนไข้ เป็นการร้องเหยาหลังจากผีลงมาเข้าทรงหมอเหยาแล้ว ในขั้นตอนนี้หมอเหยาจะหยิบจับเอาฝ้าย 1 โบ (หรือ 1 โจ) ที่วางพาดอยู่ในพานเครื่องคายขึ้นคล้องคอ รอบศีรษะตนเอง การร้องเหยาในตอนนี้เป็นการสอบถามผีว่า คนไข้ยังมีขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวดีหรือ

ไม่ หรือขวัญนั้นหนีหายไปอยู่ไหน เมื่อผัดตอนหรือนอกกล่าวมานั้น จะเชื่อได้หรือไม่ และจะขอเสียงทนายให้เห็นด้วยสายตาเสียก่อน การเสียงทนายนั้นจะเสียงทนายอยู่ 3 ประการ ดังนี้

- 3.1 เสียงทนายข้าวสารเกาะติดไขไก่ หมอเหยาจะร้องเหยาตั้งอธิษฐาน หยินหรือกำเอาข้าวสารที่อยู่ในพานเครื่องคายหว่านทิ้งลงบนไขไก่ที่ตั้งอยู่กลางถ้วยข้าวสารกลางพานเครื่องคายนั้น ถ้าเมล็ดข้าวสารเกาะติดบนไขไคนั้นตามที่อธิษฐานไว้จะถือว่าได้ผลดี การเสียงทนายเชื่อได้แล้ว เช่น เสียงทนายว่าให้ข้าวสารเกาะติดบนไขไคนั้นจำนวนคู่ติดต่อกันถึง 3 ครั้งที่กำลังหว่านข้าวสารลงบนไขไคนั้น ผลออกมาตรงกับที่เสียงทนายก็ถือว่าได้ผลดีแล้ว และจะพยายามเสียงทนายซ้ำแล้วซ้ำอีก จึงจะเชื่อและสรุปผลให้ทุกคนทราบ และสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นว่าเป็นไปตามที่อธิษฐานร้องขอหรือไม่
- 3.2 เสียงทนายข้าวสารบนฝ่ามือ ทำโดยใช้มือข้างใดข้างหนึ่งแบตบบนพานเครื่องคายเหยา และใช้เทียนอีก 1 เล่ม กิจจับไว้ระหว่างปลายนิ้วชี้กับนิ้วกลาง ร้องเหยาอธิษฐานไปด้วย มืออีกข้างหนึ่งก็จับเอาข้าวสารในพานหว่านลงในอุ้งมือ เมื่อหว่านเสร็จแล้วจะใช้นิ้วมือ (นิ้วชี้) เขี่ยนับดูเมล็ดข้าวสารในอุ้งมือ โดยนับเป็นคู่ๆ ว่าผลที่ออกมาตรงตามที่อธิษฐานหรือไม่ เช่น ถ้าอธิษฐานให้ได้จำนวนคู่หรือดีแล้วผลที่ออกมาตรงก็ถือว่าดี เมื่อเขี่ยนับดูจำนวนเสร็จแล้วก็จะสลัดเมล็ดข้าวสารนั้นลงไว้ที่ถ้วยโดยจะไม่ทิ้งลงไว้ที่พานอีก การเสียงทนายนี้จะทำอยู่หลายครั้ง จนกว่าจะได้ผลตามที่ร้องขออธิษฐานติดต่อกันถึง 3 ครั้ง จึงจะสรุปผลให้ทุกคนทราบ โดยผู้คนสามารถนั่งสังเกตดูการเสียงทนายได้
- 3.3 เสียงทนายตั้งปลายดาบบนถ้วยข้าวสาร หมอเหยาจะจับเอาดาบหรือจ้าวที่วางอยู่ใกล้ๆ พาน เครื่องคายมาอธิษฐานเสียงทนายตั้งปลายดาบบนปลายถ้วยข้าวสารที่วางไว้ตรงกลางถ้วยนั้น โดยไม่ให้กระทบกระเทือนกับไขไก่ฟองนั้น การตั้งปลายดาบบนปลายถ้วยข้าวสารนี้ทำได้ 2 ลักษณะ คือ ปักลงให้ปลายดาบติดถึงผิวกันถ้วย การเสียงทนายนี้จะต้องทำได้ครบตามอธิษฐาน 3 ครั้ง เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่สายตาของหมอเหยา รวมทั้งผู้ที่ร่วมพิธีด้วย จึงจะสรุปผลการเสียงทนาย

เมื่อดูขวัญการเสียงทนายครบทั้ง 3 ประการเสร็จแล้ว หมอเหยาจะให้ผีขี่ม้า คือหมอเหยาจะยกขวดเหล้าขึ้นกินเป็นการขอบคุณต่อผี แล้วหยุดพักชั่งตวงนี้ไว้ หมอเหยาจะปลดในฝ้ายที่ศีรษะออกวางไว้ที่พานเครื่องคาย แล้วหันหน้ามาคุยกับญาติคนไข้หรือผู้ร่วมพิธีกรรม เพื่อเป็นการเล่าเรื่องราวถึงผลของการเสียงทนายและสรุปว่าคนไข้ขวัญยังดีอยู่หรือไม่ และหมอเหยาจะได้แก้ไขโดยการเหยาสอดส่องหาสาเหตุต่อไป

4. เหยาสอดส่องหาสาเหตุของการเจ็บป่วย ในขั้นตอนนี้หมอเหยาจะหันหน้าเข้าฉายเหยาคล่องในฝ้ายรอบศีรษะอีกแล้วร้องเหยาสอดส่องหาสาเหตุต่างๆ ของการเจ็บป่วย เช่น ตั้งประเด็นข้อความว่า คนไข้มีผีอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องหรือกระทำทำให้เจ็บป่วยด้วยหรือไม่ เป็นผีอะไร ผีบ้านผีเรือน ผีไร่ผืนนา ผีป่าผีเขา หรือผีตามห้วยหนองสายน้ำใด โดยจะมีการยกมากล่าวที่ละประเภทของผี ผีที่เข้ามาทรงหมอเหยาจะบอกกล่าวเป็นคำพูดของหมอเหยาออกมา แต่หมอเหยาจะยังไม่รีบสรุปเชื่อตาม ต้องมีการเสียงทนายให้เห็นปรากฏแก่สายตา ก่อน โดยจะเอาประเด็นที่ได้มานั้นเสียงทนายด้วยวิธีการเสียงทนาย 3 ประการ คือ เสียงทนายข้าวสารติดไขไก่ เสียงทนายข้าวสารบนฝ่ามือ และเสียงทนายตั้งปลายดาบบนถ้วยข้าวสาร จนได้ผลตามที่อธิษฐานร้องขอแล้วจึงขอบคุณผีที่เข้าทรงด้วยการให้ผีขี่ม้า คือหมอเหยาจะยกขวดเหล้าขึ้นกิน 2-3 กลืน แล้วพักช่วงโดยปลดในฝ้ายรอบศีรษะออกไว้ที่พานเครื่องคายแล้วจึงหันหน้ามาพูดคุยบอกกล่าวกับญาติคนไข้ให้ทราบถึงสาเหตุของการเจ็บป่วย ตามที่ผีบอกและเสียงทนายได้ โดยจะต้องขออ้อนวอนต่อผีที่เข้าทรงนั้นว่าจะให้ปฏิบัติอย่างไร คำเหยาตอนนี้หมอเหยาจะร้องโต้ตอบให้ผู้ร่วมพิธีกรรมได้ทราบ ส่วนหมอเหยาเองก็จะหยุดเป็นช่วงๆ เพื่อบอกกล่าวข้อความที่ผีบอกให้คนไข้และญาติพี่น้องได้ทราบว่าจะให้แก้ไขอย่างไร บางครั้งญาติคนไข้ก็ร้องขอหมอเหยาให้ช่วยร้องขอให้สิ่งร้ายกลายเป็นดี หมอเหยา ก็จะร้องขอผีตามกรณี บางช่วงผีอาจจะรำรายก็เข้าทรงหมอเหยาให้แสดงอาการจุดัน โกรธเคือง ร้องให้ไปด้วย หมอเหยา ก็จะให้ผีขี่ม้า คือ การยก

ขวดเหล้าขึ้นดื่มเป็นช่วง ๆ ที่มอมเหยาแสดงออกก็จะผ่อนคลายลง มอมเหยา ก็จะร้องขอวิธีแก้ไขหรือรักษาคนไข้จนได้แนวทางที่ชัดเจน และพอจะปฏิบัติได้ก็จะหยุดนอกให้ทางญาติคนไข้ดำเนินการ เช่น จะต้องมีการแก้เคล็ด วิธีการเสียดระหัดเสียดขวัญ หรือสะเดาะเคราะห์ก็ต้องรับทำ โดยช่วยกันหาอุปกรณ์ประกอบ เช่น ทำกระทงข้าวดำข้าวแดงปิ้งฝ้ายดำฝ้ายแดง ข้าวหวาน อาหารดาว เป็นต้น โดยมอมเหยาจะช่วยประกอบพิธีให้ก็สามารถจัดทำได้เลย ถ้าทำไม่ได้เพราะไม่มีความรู้ความสามารถก็จะแนะนำให้ไปหาหมออื่น ๆ มาดำเนินการให้ในวันถัดไป หรือถ้าหากว่าการแก้เคล็ดนั้นต้องใช้เวลา เช่น ถ้าผีต้องการกอบบุญตอบแทน ทางฝ่ายญาติคนไข้ก็จะแต่งขันธหำรับปากบนบานต่อหิ้งบูชาพระว่า จะดำเนินการเมื่อถึงคราวมีงานบุญ แต่ทั้งนี้คนไข้ต้องมีอาการดีขึ้นหายวันหายคืน และเป็นปกติ ขั้นตอนการเหยาแก้ไขหรือเหยาหาวิธีรักษา นี้ จะทำอยู่ค่อนข้างนานเพราะว่าผีบอกว่าคนไข้ นั้นทำผิดหลายประการ หรือมีผีอื่น ๆ มากทำให้ป่วยหลายกรณี มอมเหยา ก็จะพยายามหาวิธีรักษาจนเป็นที่พอใจของตัวมอมเหยาเองตลอดทั้งญาติคนไข้ด้วย

5. เหยาเรียกเอาขวัญคนไข้ เมื่อมอมเหยาได้ทำพิธีเหยาแก้ไขหรือเหยาหาวิธีรักษาจนได้ผลเป็นที่พอใจของตนเองและญาติคนไข้แล้ว มอมเหยา ก็จะเหยาเพื่อเรียกเอาขวัญคนไข้ให้มาอยู่กับตัว และให้มีกำลังใจให้หายจากการเจ็บป่วยและเป็นปกติสุขต่อไป (ภาษาผู้ไทยเรียกขวัญว่า “หวั่น”)

6. เหยารับขวัญ เมื่อมอมเหยาได้ร้องเหยาตามขวัญคนไข้มาได้แล้ว เพื่อให้เกิดความมั่นใจยิ่งขึ้นว่า ขวัญที่นำมาเป็นขวัญของคนไข้จริง ๆ และจะอยู่กับร่างต่อไปไม่ติดหนีไปไหน มอมเหยา จะทำพิธีเหยาเสียงท่ายอีก โดยทำพิธีเหยาเสียงท่ายข้าวสารแกะติดไข่ไก่ เสียงท่ายข้าวสารบนฝ่ามือ และเสียงท่ายตั้งปลายดาบบนก้วยข้าวสาร ตามกรรมวิธีที่เคยกล่าวไว้แล้ว

7. ทำพิธีสู่ขวัญให้คนไข้ (ภาษาผู้ไทยเรียกว่า จ้ำหวั่น) การสู่ขวัญให้คนไข้จะทำแบบง่าย ๆ เมื่อเหยารับขวัญเสร็จแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญให้คนไข้ได้เลย โดยกระทำอยู่ใกล้ ๆ เครื่องคายพิธีเหยานั้นเอง และให้มอมเหยาเป็นผู้ผูกข้อต่อแขนให้ก็ได้ คนไข้ก็ยกมือซ้ายยื่นวางคายนมาผูกให้โดยมีการกล่าวอวยชัยให้พรให้กำลังใจให้คนไข้หายเป็นปกติ และอยู่ดีมีสุขต่อไป ส่วนญาติคนไข้ก็ร่วมวงต่อแขนและอาจจัดหาฝ้ายผูกแขนให้แก่คนไข้ด้วยก็ได้ หรือจะทำพิธีสู่ขวัญแบบจัดทำพานบายศรีและหาหมอสวดมนต์ด้วยก็ได้

8. การปลงดาบ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของพิธีเหยา หรือเรียกว่า “ปลดคายเหยา” ขั้นตอนนี้อาจจะทำต่อเนื่องหลังจากพิธีเหยาจบลงก็ได้ หรืออาจจะทำเมื่อคนไข้มีอาการดีขึ้น หรือว่าหายป่วยแล้ว เพราะถ้าคนไข้ยังมีอาการไม่ดีขึ้น ญาติพี่น้องอาจจะเชิญมอมเหยาประกอบพิธีกรรมซ้ำอีกก็ได้ การปลดคายเหยามีลำดับขั้นตอนดังนี้

8.1 เหยาผีขึ้นหิ้งขึ้นหอ ทำโดยมอมเหยา ใช้เทียนบูชา 1 คู่ ประกอบด้วยพิธีขอบคุณผี

8.2 จัดเก็บเครื่องคายหรือเรือคาย และมีการมอบเครื่องคายบางส่วนให้มอมเหยาไป ได้แก่

- ฝ้ายที่ชดล่องตึระะ 1 โย (1 ม้วน)
- เงินค่าคาย 3 บาท (ในกรณีที่คนไข้ยังป่วยไข้หรือยังมีอาการไม่ดีขึ้น มอมเหยาจะไม่รับเอาค่าคาย นอกจากว่าทางญาติคนไข้ยินยอมมอบให้ ตลอดทั้งอาจจะมอบค่าตอบแทนพิเศษให้อีกด้วย)
- ข้าวสารในคายเหยา ซึ่งมีประมาณ 2 ก้วย
- เทียน 8 คู่ (ที่แต่งบูชาเครื่องคาย)
- แพรว หรือแพรรมสีขาวที่ใส่รองพานเครื่องคาย (ของชิ้นนี้มอมเหยาจะเอาไปก็ต่อเมื่อมีการทำพิธีติดค้างด้วย แต่ทางญาติคนไข้มักจะขอซื้อติดภายหลัง ซึ่งแสดงว่าใช้วิธีการจ่ายค่าตอบแทนให้มอมเหยานั่นเอง)

8.3 เครื่องคายที่จะให้มอมเหยานั้นจะจัดห่อด้วยผ้าแพรวหรือแพรรมสีขาวยาวลงโนกระหังของมอมเหยาให้ถือกลับบ้านไป

8.4 มอมเหยานำเครื่องคายที่ได้รับไปนั้นไปคอบ (หรือบอกกล่าว) หรือนำไปเซ่นไหว้หิ้งผีของคนที่บ้าน ก่อนที่จะนำสิ่งของที่ได้นำไปใช้ประโยชน์ ส่วนผ้าแพรรมสี

ชาวนั้น ทางญาติคนใช้จะมาซื้อคืนไป ราคาผ้าก็ขึ้นอยู่กับความพอใจที่จะคิดให้ หมอเหยา

ในกรณีที่หมอเหยาประกอบพิธีแล้วคนใช้ไม่หายและยังมีอาการทรุดหนัก ถ้าจำเป็นจะต้อง ปลอดภัย หมอเหยาจะรับเอาเฉพาะเทียน 8 คู่ในคืนเท่านั้น และในกรณีที่คนใช้ตายหนีเสียชีวิตขณะ ยังไม่ปลอดภัยหรือปลอดภัยนั้น เรียกกันว่า “ตายกับตาย” หมอเหยาจะไม่เอาอะไรเลย ญาติผู้ตายก็ จัดเก็บเครื่องตายได้ทันที (รื้อทั้งใต้) แต่มีข้อปฏิบัติที่ถือกันเป็นยึดครองว่าญาติคนใช้ที่ตายนั้นจะต้องไป ทำพิธีแก้เคล็ดให้แก่หมอเหยาหลังจากจัดการงานศพเสร็จแล้ว โดยมีเทียน 1 คู่ และเหล้า 1 ขวด ไปให้หมอเหยาจัดประกอบพิธีขอบคุณผู้ทำหน้าที่หมอมเหยาที่บ้าน (แก้ ปัทม และ เพชร ปัท ม. 2540: สัมภาษณ์)

เมื่อพิจารณารายละเอียดของพิธีกรรมเหยาเพื่อรักษาคนเจ็บป่วยโดยตลอดแล้ว สามารถ กล่าวได้ว่าพิธีกรรมเหยานี้เกิดขึ้นเมื่อมีคนเจ็บไข้ได้ป่วย รักษาโดยหมออื่น ๆ แล้วยังไม่หายและยังไม่ ทรานสาเหตุของการป่วยไข้ ญาติผู้ป่วยจึงไปหาหมอเหยามาประกอบพิธีกรรมเหยา เพื่อให้ทราบ สาเหตุของการเจ็บป่วย และจะได้หาวิธีแก้ไข หมอเหยาจะประกอบพิธีกรรมเหยาขึ้นที่บ้านของคนไข้ โดยญาติคนใช้นั้นต้องจัดแต่งเครื่องตายให้พร้อม และในการประกอบพิธีกรรมเหยาแต่ละครั้งนั้นต้องมี หมอแค้นเป่าแค้นดลการร้องเหยาด้วย หมอเหยาจะร้องหาหรือเชิญผีหมอมาเข้าทรงร่างของตนเพื่อ ให้สามารถร้องเหยาได้โดยไม่ติดขัด โดยเฉพาะการสอดส่องหาสาเหตุของการเจ็บป่วยนั้น หมอเหยาจะ ตั้งประเด็นสอดส่องหาสาเหตุของการเจ็บป่วยไว้ 2 สาเหตุใหญ่ ๆ คือ

1. การเจ็บป่วยเกิดจากขวัญของคนไข้ไม่อยู่กับเนื้อกับตัว
2. การเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผี

และการที่หมอเหยาจะบอกหรือวินิจฉัยได้ว่า สาเหตุของการเจ็บป่วยเกิดจากอะไรนั้น หมอ เหยาจะไม่กล่าวออกมาได้ทันที แต่หมอเหยาจะฟังพยานาของผีหมอที่เข้าทรงร่างของตนในการสื่อ สารพูดจาต่อรองกับผีคนอื่น ๆ และจะต้องผ่านขั้นตอนการเสี่ยงทายอยู่ 3 ขั้นตอน คือการเสี่ยงทาย โปรมืดข้าวสารเกาติดบนไข่ไก่ การเสี่ยงทายนับจำนวนเม็ดข้าวสารบนฝ่ามือ และการเสี่ยงทายการ ตั้งดาบหรือจ้าวบนถ้วยข้าวสาร ซึ่งการเสี่ยงทายแต่ละขั้นตอนนั้นจะต้องกระทำได้ผลติดต่อกัน 3 ครั้ง ตามที่หมอเหयर้องขอต่อผี แล้วจึงจะสรุปผลการเสี่ยงทาย และบอกสาเหตุของการเจ็บป่วยได้ ถ้าหากเกิดความไม่มั่นใจหรือยังไม่เชื่อผลที่ออกมา หมอเหยา ก็จะย้อนกลับไปทำพิธีเหยาเสี่ยงทายดูซ้ำ อีกจึงจะเชื่อ แล้วทำพิธีเหยาแก้ไขสาเหตุหรือหาวิธีรักษาการเจ็บป่วยให้ได้ เพื่อนอกให้คนไข้หรือญาติ คนใช้ถือปฏิบัติตามเพื่อให้หายเจ็บป่วยต่อไป จะเห็นได้ว่าหมอเหยานั้นเป็นเพียงร่างทรงของผีหมอ การดำเนินการทุกขั้นตอนถึงว่าผ่านการเข้าทรงโดยตลอด และหมอเหยาจะทำตามอำนาจของผีหมอทั้ง สิ้น หมอเหยาจะไม่ใช้ความเห็นของตนเอง

หมอธรรม

จากการศึกษา ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร พบว่ามีหมอธรรมอยู่เพียง 1 คน คือ นายอุ้น วัจคะชาต ซึ่งเป็นหมอธรรมประจำหมู่บ้าน

ความเป็นมาของหมอธรรม

เนื่องจากชาวผู้ไทมีความเชื่อว่า ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้งสี่ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ถ้าธาตุใดธาตุหนึ่งเกิดผิดปกติ ทำให้ร่างกายขาดความสมดุลจะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยขึ้น วิธี การบำบัดรักษาที่สำคัญจะใช้ยาสมุนไพร แต่บางโรคนั้นการรักษาทางยาจะไม่ได้ผลเด็ดขาด ได้แก่ โรค ที่เกิดจากธาตุลมผิดปกติ แปรปรวน การรักษาต้องใช้เวทมนตร์ขับไล่สิ่งชั่วร้ายนี้ออกไป ร่างกายก็จะ เข้าสู่ภาวะปกติ หรือหายจากอาการเจ็บไข้ได้ (วิเชียร พลหาญ, 2534: 29) และบุคคลที่มีความ สามารถในการรักษาอาการผิดปกติของร่างกายของมนุษย์ดังกล่าวมาแล้วได้คือหมอธรรม

หมอธรรม หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการรักษาผู้ป่วยด้วยการใช้คาถาอาคมทางไสย เวท ในกรณีที่เชื่อว่าผู้ป่วยนั้นป่วยเพราะถูกผีกระทำหรือถูกคุณไสย วิธีการรักษาพยาบาลแบบนี้ได้ เกิดขึ้นมากมายหลังศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธได้เข้ามาสู่ดินแดนภาคอีสาน และการเจ็บป่วยไม่ สบายของคนอีสานในอดีตนั้น เชื่อว่าเป็นผลมาจากการกระทำของผี ครั้นศาสนาพราหมณ์และศาสนา พุทธมาผสมเข้า จึงกลายเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อใหม่ คือ

ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เมื่อประชาชนมีความเชื่อเรื่องอำนาจของศาสนาใหม่ จึงมีผู้ที่ติดประยุกต์ โดยนำเอาหลักธรรมมาปฏิบัติตนกลายเป็นคาถาอาคมที่ขลังและมีความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นสามารถมีตาทิพย์มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ด้วย พลังจิต ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หมอธรรม” สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายได้ด้วยพลังใจและคาถาอาคมที่ยึดถือปฏิบัติ (ชอบ ดี สวนโคก. 2527: 21)

การใช้เวทมนตร์คาถารักษาผู้ป่วยของหมอธรรมนั้น สันนิษฐานว่าคงได้แบบอย่างมาจากการ เจริญพระพุทธรูป หรือการสวดพระปริตรของพระสงฆ์และการร่ายรำพระเวทของศาสนาพราหมณ์ เพราะการสวดมนต์ของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา หรือการร่ายพระเวทของพวกพราหมณ์ก็ตามล้วนมี จุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล และป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ที่จะเกิดแก่มวลมนุษยชาติ ใน สังคมของชาวผู้ไทก็เช่นเดียวกัน มีการนำเอาพระพุทธรูปในพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวถึงอำนาจและฤทธิ์ นภาพของพระรัตนตรัยซึ่งได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มาผสมผสานกัน สำหรับพระ เวทของศาสนาพราหมณ์หรืออาภรณ์เวท ซึ่งประกอบด้วยเวทมนตร์คาถาเรียกผี สาง เทวดา ให้มา ช่วยปกป้องอันตรายและแก้อาภรณ์ต่างๆ เมื่อนำเอาพระพุทธรูปและคาถาไสยศาสตร์มาประยุกต์เข้า ด้วยกันจึงกลายเป็นเวทมนตร์ที่ศักดิ์สิทธิ์ มีความขลังและอานุภาพ ถ้าได้มีการประกอบพิธีกรรม ประกอบและท่องบ่นภาวนาแล้วจะมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บและขับไล่ภูต ผี ปีศาจ ได้อีกด้วย

องค์ประกอบของหมอธรรม

ผู้ที่เป็นหมอธรรมในหมู่บ้านจะต้องมีลักษณะที่จำเป็นบางประการที่แตกต่างจากชาวบ้านโดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะหมอธรรมเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเป็นที่ยิ่งในเวลาเดือดร้อน หมอธรรมจะต้องปฏิบัติตนตามที่ครูบาอาจารย์ได้สั่งสอนมา และต้องใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ในทางที่ ถูกที่ควร เพราะเป็นเครื่องแสดงถึงคุณธรรม จากการสัมภาษณ์นายอุ่น วัจจะชาติ พบคุณลักษณะที่ สำคัญของหมอธรรมดังนี้

1. เป็นเพศชาย ผู้ที่จะเป็นหมอธรรมได้จะต้องเป็นเพศชายเท่านั้น เพราะเชื่อว่าหมอธรรม ต้องเผชิญกับอันตรายต่างๆ ที่เกิดจากอำนาจที่ชั่วร้าย ซึ่งเพศหญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ และไม่สะดวกใน การเดินทางไปยังที่ต่างๆ เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่หมอธรรมต้องเป็นเพศชาย อาจเนื่องมา จากชาวบ้านที่เป็นเพศชายมีโอกาสดำเนินชีวิตและมีการศึกษาในด้านต่างๆ มากกว่าเพศหญิง ดังนั้นการ ให้ความสำคัญในการเป็นผู้นำในการจัดพิธีกรรมต่างๆ ในสังคมจึงมีอยู่ในกลุ่มเพศชาย

2. เคยบวชในพุทธศาสนามาก่อน หมอธรรมที่เคยผ่านการบวชเรียนมาย่อมประสบความสำเร็จในการเรียนธรรมได้ดี เพราะคาถาธรรมส่วนใหญ่นำมาจากคำสวดและพุทธรูปและคาถาใน คัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์

3. มีความเพียรพยายาม คนที่จะเป็นหมอธรรมได้จะต้องมีความเพียรอดทนกับความอดทน อย่างสม่ำเสมอ ตั้งแต่เริ่มเรียนธรรม ซึ่งต้องท่องคาถาต่างๆ ให้จำได้ติดปาก และการฝึกสมาธิให้มี ความแก่กล้า ตลอดจนการสวดมนต์ไหว้พระทุกคืน หมอธรรมยังมีความเพียรมากเท่าใดก็ยิ่งมีความ ชำนาญในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้หมอธรรมต้องไม่เป็นคนเกียจคร้าน อด ทนต่อความเหน็ดเหนื่อยในการที่จะต้องเดินทางไปรักษาผู้ป่วยตามหมู่บ้านต่างๆ

4. มีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสมุนไพร และวิธีการบำบัดรักษาคนป่วย เพราะขั้นตอนการ รักษาคนป่วยบางครั้งต้องฝนเอาสมุนไพรละลายน้ำให้ผู้ป่วยดื่ม หรือการนำยาสมุนไพรที่มีคุณสมบัติบำรุง หัวใจให้ผู้ป่วยดื่มก่อนการบำบัดด้วยคาถาอาคม

5. มีความเมตตากรุณา ทำการรักษาผู้ป่วยทุกคนด้วยความเห็นใจ โดยไม่เลือกชนชั้น วรรณะ มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่

6. เป็นคนดี ประพฤติตนอยู่ในกรอบของศีลธรรม ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคม

ขั้นตอนและวิธีการ

เมื่อหมอธรรมได้รับการเชื้อเชิญให้ไปทำการรักษาคนป่วยตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในการรักษาคนป่วยของหมอธรรมแต่ละครั้ง มีขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม ดังนี้

1. การไหว้ครูอาจารย์ เมื่อเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา เช่น ดาบ แส้ ปะกำ เรียบร้อยแล้ว หมอธรรมจะทำการไหว้ครูที่หิ้งบูชา เพื่อเป็นการระลึกถึงครูธรรมและเป็นการขอพรจากครู เพื่อให้การรักษาประสบความสำเร็จ

2. การเดินทางไปรักษา หลังจากการไหว้ครู หมอธรรมก็จะเดินทางไปทำการรักษาตามที่ตั้งใจ

3. การตรวจวินิจฉัยโรคเบื้องต้น หมอธรรมจะสอบถามอาการผู้ป่วยจากญาติพี่น้อง พร้อมทั้งดูอาการของผู้ป่วยประกอบการวินิจฉัยโรค ถ้าเห็นว่าผู้ป่วยเป็นโรคที่การแพทย์ปัจจุบันรักษาหายได้ ก็จะแนะนำให้ไปรับการรักษาแผนปัจจุบัน แต่ถ้าเห็นว่าถูกผีหรือคุณไสยต่าง ๆ กระทำก็จะดำเนินการรักษาต่อไป

การวินิจฉัยอาการผู้ป่วยต้องมีการเสี่ยงทาย โดยตั้งคายตามที่ครูบาอาจารย์กำหนด ประกอบด้วย ชั้น 5 ชั้น 8 ไข่ 1 ฟอง ฟ้าขึ้น 1 ผืน ฟ้าขาว 1 วา และชั้นหมากเบ็ง (ทำด้วยใบกล้วย) 1 คู่ เงินค่าคาย 24 บาท หมอธรรมจะเริ่มพิธีตามที่เรียนมา เริ่มด้วยการกล่าวคำนมัสการพระรัตนตรัย ชุมนุมเทวดา และอธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือในการรักษาครั้งนี้ แล้วมีการนั่งธรรมบริกรรมคาถา สักครูก็จะล้มดาและนอกญาติผู้ป่วยได้ว่าเป็นอะไร พร้อมทั้งบอกสาเหตุการเจ็บป่วย และอุปกรณ์ที่จะใช้ในการรักษา และที่สำคัญจะนัดหมายวันที่จะมารักษาคนป่วยกันอีกครั้ง

4. พิธีกรรมรักษา เมื่อรู้สาเหตุว่าผู้ป่วยเป็นอะไรและจะรักษาอย่างไรจึงจะหายแล้ว ถ้าเป็นอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย หมอธรรมจะบอกวิธีรักษา หรือจะใช้คาถาหรือพลังธรรมรักษาาก็หายได้ แต่ในรายที่อาการหนัก หมอธรรมก็จะตั้งคายรักษา ซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ์ที่สำคัญได้แก่ พระพุทธรูป ชั้น 5 ชั้น 8 ชั้นหมากเบ็ง 1 คู่ เทียนเล่มบาท 1 คู่ และน้ำหอม 1 ขวด สิ่งของเหล่านี้ ญาติผู้ป่วยจะเตรียมไว้ เมื่อเตรียมเสร็จก็จะยกไปไว้บริเวณด้านตะวันออกของตัวเรือน โดยเอาสิ่งของทั้งหมดวางไว้หน้าพระพุทธรูป หมอธรรมจะเริ่มพิธีเช่นเดียวกับการวินิจฉัยโรค คือ จะจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย และกล่าวคำบูชา คำชุมนุมเทวดา และอธิษฐานให้ครูอาจารย์มาช่วยเหลือ หมอธรรมจะสวดคาถาธรรมเพื่อทำการขับไล่ผีหรือคุณไสยออกจากตัวผู้ป่วย เสร็จแล้วจะให้ผู้ป่วยอาบหรือดื่มน้ำมนต์ และทำพิธีป้องกันผีหรือคุณไสยไม่ให้กลับมาเข้าร่างผู้ป่วยอีก โดยการเอาฝายมรดลผูกคอ ข้อมือ ข้อมือทั้งสองข้างของผู้ป่วย และปิดยันต์ไว้รอบบ้านทั้ง 4 ทิศ ส่วนรอบ ๆ บริเวณบ้านก็ขีดเมล็ดข้าวสารที่ปลุกเสกแล้ว เป็นการป้องกันอีกวิธีหนึ่ง เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนเครื่องคายและเครื่องเช่นบางส่วน หมอธรรมจะให้ญาติผู้ป่วยนำไปทิ้งทางทิศตะวันตกนอกหมู่บ้าน หรือบริเวณทางแยกนอกหมู่บ้าน

5. การกอนคาย เมื่อผู้ป่วยหายและดำเนินชีวิตเป็นปกติแล้ว หมอธรรมจะทำพิธีกอนคายเป็นการขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ช่วยเหลือให้หายป่วย และถือโอกาสเยี่ยมเยียนอาการผู้ป่วยอีกครั้งหนึ่ง

สำหรับค่าตอบแทนในการรักษา นั้น หมอธรรมจะไม่เรียกร้องเอาจากผู้ป่วย แต่ญาติหรือผู้ป่วยจะให้ค่าสมนาคุณ ซึ่งจำนวนเงินมากน้อยตามสภาพทางเศรษฐกิจของผู้ป่วย โดยเฉลี่ยจะมีจำนวนราว 50-100 บาท ต่อครั้ง แต่เคยมีครั้งละ 3,000 บาท เพราะรักษาคนป่วยให้หายได้

บทที่ 5

ภูมิปัญญาด้านภาษาในการรักษาพยาบาล

ภาษา เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของพิธีกรรมอย่างที่มีส่วนของภูมิปัญญาเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลรวมอยู่ด้วย การเลือกใช้ภาษาได้สละสลวย ใช้ภาษาอย่างคลุมเครือ (ไม่รู้ว่าจะพูดว่าอย่างไร) การใช้คำที่เป็นภาษาโบราณ การใช้คำที่มาจากภาษาอื่น เช่น ภาษาเขมร บาลี และสันสกฤต ปนกันไป เชื่อว่าทำให้เกิดความขลัง และความศักดิ์สิทธิ์ เป็นส่วนช่วยให้โรคภัยหายเร็วขึ้น หรืออย่างน้อยก็ช่วยให้คนไข้รู้สึกอบอุ่น และสบายใจ

5.1 ภาษาที่ใช้ในการสู่ขวัญ

คำที่นำมาใช้ในคำสู่ขวัญ เป็นคำภาษาอีสาน ปน ภาษาบาลี สำหรับคำบาลีนั้นใช้ในบทกล่าวนำ เช่นคำสู่ขวัญแม่ออกกรรมว่า “ชยตุ กวัง ชยะมังคะลา ชยะมหามงคฺล ปุณ เป็นตีล้า เลิต ...”

ในคำสู่ขวัญเด็กน้อย “ศรี ศรี สิทธิยะมังคะลสุขสวัสดิ เอภิ ตาตะ ปิยะปุตตะ ปุเรกะ มะมะ ปารมิง ทหยัง เม กิสิญเจกะ กตรกะ วะจะนัง มะมะ ...”

ในคำสู่ขวัญบ่าวสาวว่า “ศรี ศรี สิทธิ พระพร บวรแวนวิเศษ อติเรกเตโช ชยตุ กวัง ชยมังคฺล ติโต โลมัง สุขัง พลัง อวาทวิวาโท ชยมหามงคฺล ...”

ในภาษาบาลีใช้มังคะละ เมื่อปรากฏในคำสู่ขวัญกลายเป็นเสียง มงคฺล วิวาโท ในบาลีก็ไม่มี เพราะคำนี้เป็น นบุณสกฺลิ่งค์ (ไม่มีเพศ) ทาวิวาโท มันเป็นเพศชาย (บุณลิ่งค์) ลักษณะการแต่งก็เป็นไปตามใจชอบ นึกคำศัพท์อะไรก็ได้โดยไม่คำนึงถึงวิภคิต ปัจจุบัน คงต้องการให้เป็นไปตามฉันทลักษณ์

การเอาบาลีสันสกฤตมาใช้ในคำสู่ขวัญนั้น นำเอาเฉพาะศัพท์ไม่จำเป็นต้องแจกวิภคิต ให้ถูกต้องตามประโยค แต่ให้เป็นไปตามเนื้อหา และเป็นไปตามฉันทลักษณ์ของคำสู่ขวัญ

นอกจากจะมีภาษาบาลีสันสกฤตปนแล้ว ยังมีภาษาเขมรปนบ้าง เช่นคำว่าโอม สหายนะ เป็นต้น บางแห่งคำสู่ขวัญจะมีปนกับคาคาซึ่งเป็นอักษรย่อ ตามที่เราเรียกว่าหัวใจ เช่นหัวใจนักปราชญ์ เป็นต้น ที่บนคาคา เช่น “ยกาวาริวโห ปโร สัพพกาลัง นชียติ อุ.อะ.ม.มะ. มุณา สัพพสิทธิ กวันตุเต” (คำสู่ขวัญเขื่อน) จะเห็นว่าคาคา คือแม่แต่ปนในภาษาบาลีที่อื่นๆ ก็มี เช่น สุ. จิ. ปุ. ลิ วินิมุตโต กัง โส บัญทิต กเว. อันนี้ก็เป็นการแต่งบาลีบนคาคา แต่ก็ตีความหมายได้ว่า ผู้เว้นจาก สุ (ฟัง) จิ (คิด) ปุ (ถาม) ลิ (เขียน) จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร

ลักษณะของคำสู่ขวัญดังกล่าวแล้ว คนอีสานเป็นคนแต่ง การออกเสียงก็จะเพี้ยนไป แม้แต่คำอีสานบางคำก็ไม่มีในภาษาพูดอีสาน เช่น ดอม ดังความว่า “ให้เจ้ามาอยู่มุ่งดอมหมอนมา อยู่ดอมแม่ ...” (คำสู่ขวัญแม่ออกกรรม) มีความหมายว่า อยู่ด้วย อยู่กับ ปัจจุบันนี้ไม่มีใครใช้พูดกันแล้ว

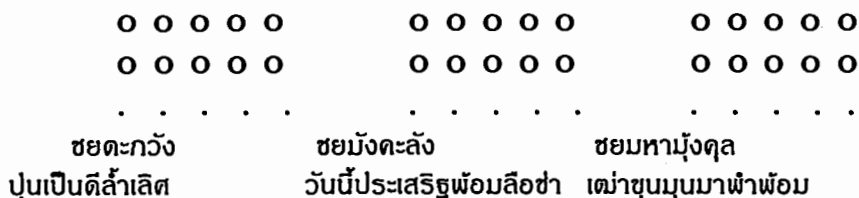
ฉันทลักษณ์ของคำสู่ขวัญ

ในวรรณกรรมอีสาน มีการแต่งตัวด้วยคำประพันธ์หลายประเภท จารุวรรณ เรื่อง สุวรรณ ได้กล่าวเกี่ยวกับการแต่งคำประพันธ์ของชาวอีสานไว้พอสรุปได้ว่า วิธีแต่งกาพย์กลอนของชาวอีสานนั้น สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างมาจากคัมภีร์กาพย์ สารวิลาสิณี เพราะลักษณะกาพย์ในคัมภีร์นี้นิยมแต่งสละสลวย (สัมผัส) ไม่ค่อยนิยมครุ ลหุ เหมือนอย่างฉันทน์ เข้าใจว่ากาพย์ประเภทนี้แต่งขึ้นในดินแดนลานช้าง หรือลานนาเมือง กาพย์และช่าย (ร่าย) ของชาวอีสาน มีเค้าเงื่อนว่าดัดแปลงมาจากกาพย์วิษณุมาลีบ้าง กาพย์มหาวิษณุมาลีบ้าง กาพย์สินธุมาลีและมหาสินธุมาลีบ้าง บทกวีของชาวอีสานไม่เห็นปรากฏมีลักษณะเป็นคำฉันทน์ เห็นมาแต่กลอนโคลง ช่าย (ร่าย) โศก คือ สารโศลก เป็นส่วนใหญ่

คำสุ่วขวัญชาวผู้ไทแต่งด้วยถ่าย (ร่าย) “คำว่าถ่ายหรือร่ายในภาษาอีสาน หมายถึง สำเนียงที่เปล่งอย่างฮืดยาว โหยหวน วังเวง เช่น เสียงชะนี หรือเสียงนกเค้าแมวร้อง โบราณ

เรียกว่า

นกดถ่ายไม้ หรือ ชะนีถ่ายไม้ ...”
ลักษณะของถ่ายที่ปรากฏในคำสุ่วขวัญของชาวผู้ไท มีจำนวนคำตั้งแต่ 5-10 คำ แต่ละวรรคอาจจะส่งสัมผัสเกาะเกี่ยวกันไปจนจบใจความ หรืออาจจะไม่มีสัมผัสในบางวรรค แต่ส่วนใหญ่นิยมแต่งให้สัมผัสกัน หรือลักษณะของร่ายในไทยสากล คำสุดท้ายของวรรค จะส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 ถึง 5 คำใดคำหนึ่ง พอจะเขียนเป็นผังได้ดังนี้

ลักษณะสัมผัส

จุดเด่นของบทกวีชาวอีสาน คือการเน้นหนักในคำถ่าย (สัมผัส) ซึ่งพอจะแยกออกได้เป็น 2 อย่าง คือ

1. คำถ่ายนอก คือ คำในบทหนึ่งไปคล้องหรือถ่ายกับคำในอีกบทหนึ่ง คือคำสุดท้ายในบาทต้นไปคล้องกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 2 คำสุดท้ายในบาทที่ 2 ไปถ่ายกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 3 คำสุดท้ายในบาทที่ 3 ไปถ่ายกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 4 ไปถ่ายกับคำใดคำหนึ่งในบาทต้นของวรรคต่อไป

2. คำถ่ายใน คือเอาสระหรือพยัญชนะที่มีอยู่ในบาทหนึ่ง ให้เป็นสระหรือพยัญชนะเดียวกันตั้งแต่ 2 คำขึ้นไป และคำสองคำเป็นต้นนั้นจะอยู่เรียงกันหรือมีคำอื่นคั่นในระหว่างก็ตาม เรียกว่าคำถ่ายในซึ่งกำหนดด้วยสระและพยัญชนะ ดังนี้

กำหนดด้วยพยัญชนะ

คำเอาพยัญชนะตัวเดียวกันหรือจำพวกที่มีสำเนียงคล้ายกัน ซึ่งเรียกว่า อักษรคู่ เป็นคำถ่าย เช่น ขด, กก, สช, ผพ, หล ล, หย ย เป็นต้น

1. พยัญชนะเดียวกันเรียงกัน 2 คำเรียกว่า “คู่” เช่น

ลูกแก้วแม่เป็นชาย
ฝูงตายเป็นกิมขึ้น

(จากคำสุ่วขวัญนาถ)

2. พยัญชนะเดียวกันเรียงกัน 3 คำเรียกว่า “เทียบคู่” เช่น

ดินหัวทางครุภนาถ
หลาวเหล็กหลาวฝีหลวง

(จากคำสุ่วขวัญบ่าวสาวแต่งงาน)

3. สองพยัญชนะเรียงกันที่ละ 2 คำ เรียกว่า ทบคู่ เช่น

หลังหนึ่งนั้นมีข้าวของเหลือหลายเหลือ

(จากคำสุ่วขวัญเขื่อน)

4. สองพยัญชนะหรือสามพยัญชนะเรียงกันแล้ว มีพยัญชนะอื่นคั่นกลางหนึ่งคำ เรียกว่า “แทรกคู่” เช่น

เจ้าจ๊กได้พลัดพรากจากห้องเดหา

(จากคำสุ่ขวัญภาค)

5. สองพยัญชนะเรียงกันแล้วมีพยัญชนะอื่นต้น 2 คำ เรียกว่า “แซกรก” เช่น
หลังหนึ่งนั้นชื่อว่าเลี้ยงลูกแฝดเต็มเขื่อน

(จากคำสุ่ขวัญเขื่อน)

(สัมผัสที่กล่าวนี้จะยกมาเฉพาะส่วนที่มีปรากฏในคำสุ่ขวัญที่กำหนดเท่านั้น)

สัมผัสสระ

1. สระเดียวกันเรียงกัน 2 คำ เรียก “เคียง” เช่น

ยอดหาดแฮเจ้าอย่าได้เฮา

ชอกกอเลาเจ้าอย่าได้แตก

(จากคำสุ่ขวัญเขื่อน)

2. สระเดียวเรียงกัน 3 คำ เรียก “เทียบเคียง” เช่น

ไล่ไก่ให้เจ้าว่าไซ

ไล่หมาให้เจ้าว่าเซ

(จากคำขวัญบ่าวสาวแต่งงาน)

3. สองสระเรียงกันสระละ 2 คำ เรียก “ทบเคียง”

บัดนี้จักพรรณนาแต่เจ้า

เอากำเนิดเกิดแก่แม่มารดา

(จากคำสุ่ขวัญแม่ออกกรรม)

4. มีสระอื่นต้นกลางหนึ่งคำและอยู่ปลายบท เรียก “เทียบเอก”

ขวัญเจ้าไปอยู่น้ำนำปลา

ก็ให้มาลามีอนี้วันนี้

(จากคำสุ่ขวัญภาค)

คำสุ่ขวัญ แต่งด้วยร้าย แต่มีสัมผัสในดังกล่าวมาแล้ว การที่มีสัมผัสหรือคำก่ายนี้ทำให้เกิดความไพเราะ น่าฟังยิ่งขึ้น

ความหมายของคำบางคำ

ในคำสุ่ขวัญอีสานที่ยกมานี้ มีคำบางคำที่มีความหมายเฉพาะตัว มีบางคำที่ไม่ปรากฏว่าใช้เป็นภาษาพูดของชาวอีสาน มักจะปรากฏในวรรณคดีอีสานเท่านั้น ความหมายของคำเหล่านี้มักจะ
ไม่ตรงกันนัก ผู้ศึกษาได้รวบรวมคำประเภทนี้เท่าที่มีในคำสุ่ขวัญที่เป็นข้อมูลหลักได้ดังนี้

มัม	หมายความว่า รอด หรือ พัน เช่น ไปไม่รอด ก็จะบอกว่า “ไปบ่มมัม”
ช่วม	หมายความว่า ช้ำ ครว้า เช่น นอนช่วม คือ นอนครว้า อย่างช่วม คือ เดินช้ำ หรือ โดดช่วม คือ กระโดดช้ำ
ปวง	หมายความว่า สติไม่ดี เช่น บักนี้มันปวง คือ นายคนนี้มีสติไม่ดี
สายแฮ	หมายถึง รก
ตุ้ม	หมายความว่า ท่ม ตุ้มครอง เช่น เอาผ้ามาตุ้ม คือ เอาผ้ามาห่มคลุม หรือ ให้เจ้ามาตุ้มไฟฟ้า คือ ให้มาตุ้มครองดูแลประชาชน
ตีเตาะตีต้อน	หมายความว่า แกว่งไปมาเบาๆ เช่น แม่จึงยกใส่ถ้อนนอนอยู่ที่ไผกวยเจ้า
ไปตีเตาะตีต้อน	เป็นลักษณะของอุ้ที่ไกวไปไกวมาเบาๆ
ผ่อง	หมายความว่า พร้อมทั้ง เช่น แม่เจ้าเสีบงม่อนผ่องเอาลูกกิน

	นม คือทั้งเลี้ยงตัวไหมและเอาลูกกินนมไปพร้อมกัน ผ่อง เป็นอาการที่ ทำหลายอย่างพร้อมกัน
ดอม	แปลว่าอยู่ด้วยกัน เช่น ให้เจ้าอยู่ดอมแม่เจ้าเตอ คือให้อยู่กับ แม่
นมฮ้าว	เป็นลักษณะของนมแม่ลูกอ่อนที่มีน้ำนมไหลอยู่เรื่อย ทั้งๆ ที่ ลูกไม่ได้ดูดกินเราเรียกนมที่มีน้ำไหลออกมาโดยไม่มีใครดูดว่า นมฮ้าว
ม่อน	หมายถึง ตัวไหม
ดุน	หมายถึง ดี เช่น ค้ำดุน คือ ให้อวดให้ลากดี ตรงข้ามกับ จ้งไร
มาเยอ	แปลว่า มาเกาะ เป็นคำเชิงที่สุภาพ เช่นมาเยอขวัญเอย
สีล่าน	เรื่อย ๆ เป็นแนว เช่น ขวัญอยู่ขาให้มาสีล่าย ๆ หมายความว่าให้มา เรื่อย ๆ เป็นแนว ถ้า คำว่า ล่าย ๆ หมายความว่ามามากมายเป็นชบวน
เฮียงฮวม	ร่วมเรียงเคียงหมอน
หลี่ผี	ความเชื่ออย่างหนึ่งของชาวอีสานว่า ตามลำน้ำโขงจะมีหลี่ผี คำว่า หลี่ หมายถึงที่ตักปลา ถ้าหลี่ผีก็เป็นที่ตักทุกสิ่งทุกอย่างไหลไป ในอ้อจู้
เกิบ	รองเท้า
วอง	เป็นอาการของคนที่ว่องไว กระฉับกระเฉง ตื่นตัว วอกแวก เช่นพูดว่า มันคือวองแท้ หมายความว่า มันคล้าย ๆ กันรุกรี่รุกรน คือตื่นตัวตลอดเวลา
ฮ้องฮวน	อาการร้องที่โหยหวน คร่ำครวญ
ก้ำ	แปลว่า ฝาย ช้าง เช่น มี อช้างขวา ก็ว่า มือก้ำซ้าย
หลังหล่ำหมายถึง	คิด คร่ำครวญ ดูแล
เต้า	แปลว่ารวม เช่น มือเต้าบุ ก็คือวันเริ่ม (มักจะใช้คู่กับวันยุ) วันเต้า ก็ คือวันสุกดิบ
แอ่ว	แปลว่า ออดอ้อน เป็นลักษณะของเด็กที่อยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วจะร้องงอแง เรียกว่า แอ่วแม่
แอว	คือ เอว
สุบ	แปลว่า สวมใส่ เช่น สุกหมวก คือ ใส่หมวก สุกกางเกง คือ สวม กางเกง
กางเวน	คือ กลางวัน
เขี้ยวคำ	การรีบร้อนไปในกลางคืน
ตุง	ดันดันไป
ดีไฟ	คือ เตาไฟรวมทั้งบริเวณที่ก่อตั้ง
ฮาก	ฮาเจียน
ตาย	หมายความว่า ดูตาย เฉย ๆ
ผาบ	แปลว่า ปราบปราม
แฮก	แปลว่าแรก เริ่มต้น
โกน	แปลว่าเป็นโพรง เช่น โกงไม้ คือ โพรงไม้ แต่โกนปลา หมายถึง ไม้ที่เป็น โพรง โยกลงไปในน้ำใช้ตักปลา
เมือ	แปลว่า กลับ เช่น เมือบาน คือ กลับบ้าน
กะทอด	คือ กรอบขนาดใหญ่ ส่วนมากใช้กับบ้าน เป็นกรอบที่ตีแบบ ฝาผนัง หรือกั้น
ขาง	คือ ดาน มักจะอยู่ติดกับตง (เกี่ยวกับการก่อสร้าง)
ละยั่ว	คือหน้าจั่ว (เกี่ยวกับการก่อสร้าง)
หยาดน้ำ	คือ การกรวดน้ำ

ผู้ ขุน	คือ พลัก ส่ง เช่น บุญผู้ คือ บุญส่ง บุญช่วยพลักดับ คือ การแต่งตั้งตัวหรือสิ่งของ เช่น อยู่ขุน คืออย่าไปแต่ ต้อง อย่าไปถูกต้อง โดยหมายความกว้าง คืออย่าไปเกี่ยวข้องทั้งการ กระทำและวาจา
ถ้วน แทก	คือ ทิ่ม เช่น ญา่งหัวถ้วน คือ เดินหัวทิ่มไปข้างหน้า แปลว่าวัด (เป็นระยะ) เช่น แทกไม้ คือ วัดไม้ แทกถนน คือ วัดถนน บางทีหมายความว่าย เทียบ เช่น ไปแทกกันเบิ่ง คือ ไปเทียบกันดู
ช่วย	คือ ชวยดิน เช่น ช่วยมด หมายถึงดินที่มดรวมกันอยู่เป็น ชวย ๆ
แจ บัก	คือ มุม เช่น แจเฮือน แจวัด คือมุมบ้าน มุมของวัด คือ บาก เช่น บักไม้ คือ บากไม้
ยาย	แปลว่าแจก เช่น เอาขนมไปยายกัน คือ เอาขนมไปแจกกัน
เพียรมา เทียนมา	คงเขียนเพี้ยนมาจาก ทีชะ แปลว่า ยาว เช่น ทีชายู เป็นคำบาลี แปลว่าวันนี้ (คนแก่อีสานโบราณ ชอบใช้พูด)
อชชะ	สะคือ
สายมือ	คือ
คันว่า	แปลว่า ก้าว หากว่า
ดักแ	แปลว่า แน่นนอน จริงๆ
แลง	แปลว่า เย็น เช่น ยามแสง คือ ตอนเย็น
โหม	แปลว่ารวม เช่น โหมบุญ คือวันรวมงาน หรือ มาโหมกัน คือ มารวมกัน
ฮุงแจ้ง	คือ สว่าง หรือ แจ้งสว่าง หรือ แสงสว่าง
ฎณา	คือ ฎณา เป็นคำที่คนโบราณพูดเพี้ยนมา
ปู้	แปลว่า ท่อ เช่น หัวติดปู้ คือ คนที่มีสมองทื่อ ตรงข้ามกับ คำว่าแหลม
ปุ่น	แปลว่าตกแต่ง จัดทำให้
ซิชุกซีเชือน	เป็นอาการดินทึบทราย ใช้เฉพาะในคำสุขวัญ หรือ คำสวด ท่อง เช่น แม่เจ้าปวดท้องสาละวนแล้วลูกนึ่ง เจ็บท้องดินซิชุกซีเชือน (สุขวัญเมื่อออกกรรม) คือ ดินทึบทราย
ชออัน	คือ ทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น เอาชุดัน คือ เอาทุกอัน
ฬาว	แปลว่า รีบ เช่น ท้าวไป คือ รีบไป ฬาวมา คือ รีบมา
ลูกกก	แปลว่า ลูกคนแรก
ไฟต	ตามตัวคือ ไปรด เช่น ไฟตสัตว์ คือ ไปรดสัตว์ โดยทั่วไปคือ สงสาร
ลูกหล้า คือ ลูกคนสุดท้าย	
ฝนฮวย	คือ ฝนตกใส่เล็กน้อย หรือบางทีหมายถึงฤดูฝนเริ่มตกใหม่
บาวฮาม	คือ หม่อมวัยตะนอง กำลังจะเป็นหม่อมเต็มตัว
แอม	คือ กั้น เช่น แอมผา คือ กั้นผา แอมผ้า คือ ใช้ผ้ากั้นโดย รอบ
ส่วน	แปลว่า ที่นอน เช่น จากข้อความในคำสุขวัญว่าสาวแต่งงาน งาน ตอนหนึ่ง กล่าวว่า ยามเมื่อตาแดงลับป่าไม้ ให้ขวัญนางมาเพียมอย่าช้า แม่เจ้า แอมส่วนคองหา มีทั้งผ้ากาสาแพลายซ่อนเสื่อ คือ แม่เป็นคนจัดที่นอน ให้
ซา ดินขอ	แปลว่า เล่าลือ กล่าวขวัญถึง เช่น เขาซาเขาลือ เป็นต้น คือ ดินกระเบื้องมุงหลังคา (ดินขอ ชาวบ้านทำเอง เผาเอง ตามบ้านนอก)

บั้งทิง กระบอกใส่น้ำ
 เหล่า คือ ส่วนที่ไม่ใช่ประโยชน์ เป็นส่วนเก่าหรือส่วนร้าง
 นอนพางคือ การนอนพิง นอนหนุนก็ได้ เช่น นอนพางไฟ คือ นอน
 ผิง (ข้าง) ไฟ

5.2 ภาษาที่ใช้ในการทำตลอดของหมอลำเต๋

5.2.1 ด้านการเลือกใช้ภาษาในลักษณะร้อยแก้ว ร้อยกรอง

ในส่วนของการพูดเพื่อให้กำลังใจหมอลำเต๋จะใช้ภาษาเรียบง่าย คือใช้ร้อยแก้ว เพื่อความ
 เข้าใจง่ายและมีความรู้สึกว่าได้รับกำลังใจ และมีความรู้สึกปลอดภัยในการตลอด

หากเป็นพิธีกรรม เช่นการทำขวัญ หรือเรียกขวัญ ก็มักจะเป็นร้อยกรอง เช่น

ฮายกวาดหนี
 ดีกวาดเข้า
 ให้เจ้ามาตุ้มมาโฮม เต๋อ

เจ็บอย่าได้ไกล
 ไซ้ออย่าได้มี
 ให้ออกกรรมออกคำ
 ให้อยู่ดีมีแสง

... เริ่มวันดี
 ฮ้ายกาดดี
 ดีกาดเฮา
 มาโฮมเฮา
 เอาผู้เห็นเมีย
 ฮ้องต้องตบใจปายได้
 มาเลี้ยงลูกเต๋อเซอเต๋อ

... กือพกก่าชวา
 กือพร่าก่าช่าย
 เด็นผีฟุ้งมาตาย
 ผีพรายเมียมาเก๋อ
 อันฮ้ายเฮาเอาหนี
 อันดีเฮาเอาไว้

จึงจะเห็นว่ามึลักษณะสัมผัสคล้องจองพียงไฟเราะ แม้จะไม่มีการบังคับสัมผัสตายตัว แม้นในคาถาซึ่งมี
 ทั้งภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาไทย (โบราณ) ก็จะมีการสัมผัสคล้องจองด้วย เช่น

อมพุทโรมีนาโก	อมธัมโมมีนาโก
อมสังโฆมีนาโก	ปากฎเข็ดจั่งฟ้า
ปากฎกล้ากว่าผีทั้งหลาย	อมสะหาย
อติปัสสโกตวาดังนี้	กตเข้าห้องนิกาย

โอมสะหลก
 กกไม่สว่างไฟ
 แม่บะเจิงชะมะดา
 แม่บะมะจาชะมะต้อง
 ศีปองไม้เป็นหอมทางเกว

โอมสะหลกตกไม้
 โอมสะหลกตกสะ
 โอมสะทะตกปีก
 (พูดดากานี้ 3 ครั้ง)

พุกโธปอง ฮัมโมปอง สังโฆปอง
 อยู่ด้าแม่ออกกำกวาด
 กวาดไปผีเจ็บผีไซ้
 ผีหวัดผีไอ
 ผีอ่วมนกเขา
 ผีเซาเสียดสี
 ทิมไป บักฮ่อมดาแดง
 ผีปะแสงตาเล็ก
 อย่าเอ็ดขวงเอ็ดหนอ
 อย่าเหนอเนอดิง
 ให้ทิมไป
 ไปกูเซาหน่วยหน้า
 ผาหน่วยใหญ่
 เจ็บอย่าได้
 ไข้อย่ามี
 เจ็บอย่าฮือได้
 ไข้อย่าฮือเห็น

5.2.2 ด้านภาษาที่ใช้

ภาษาที่ใช้ในการประกอบพิธีเกี่ยวกับหมอดำแย ที่เป็นคำสวดจะใช้ภาษาบาลีสันสกฤต และคำ สวดมักจะขึ้นต้นด้วยคำว่า บะโม เช่น ในพิธีรดน้ำ พิธีเสียดเคราะห์ พิธีเชิญพราย พิธีกันพราย ดากาอ่วยเลือด ดั่งได้กล่าวไปแล้ว และนำมาเสนออีกดังนี้

ดากาอ่วยเลือด	
วะโร	วะระโท
วะรับยู	อะเทสาวะ
โอมมะกิกชะมะนัง	โอมอะนัง
มะราบิกิก	สวาหะ

ในบทของดากาอาจจะมีภาษาบาลีสันสกฤต และภาษากันผสมผสานกันไป เช่น ในดากากันพราย

ดากากันพราย

อมพุทโธมินาโก	อมธัมโมมินาโก
อมสังโฆมินาโก	ปากฎเข็ดจั้งฟ้า
ปากฎกลักว่าฝี่ทั้งหลาย	อมสะหาย
อติปิโสกควา ตังนี้	กตเข้าห้องนิกาย
มีมารหลายพ้งพ่าย	ช่างใหญ่ฮ้าย
เมฆขลาหลวง	กั้งวงงงาหักทบท่าว
ต่างดินมาบได้	อมสะหายเทิก

5.2.3 ด้านรูปแบบของภาษาที่ใช้

ภาษาที่ใช้เกี่ยวกับหมอดำเอนั้นเป็นภาษาพูด ไม่มีแบบแผน และลักษณะที่พูดจะเป็นเรื่องจริงที่น่าเชื่อถือ ครอบคลุมปฏิบัติตาม เช่นข้อชะล่า ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติ ซึ่งรูปแบบของการใช้ภาษาไม่เน้นหลักเกณฑ์การใช้ ภาษาพูดเป็นภาษาที่เข้าใจง่าย สื่อได้ตรงและรวดเร็ว เพื่อให้ผู้ฟัง (แม่ลูกอ่อน - หญิงมีครรภ์) นำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งยังช่วยสร้างความมั่นใจให้แก่หญิงที่กำลังจะคลอดให้หายจากกังวลและคลายความเครียด

5.2.4 ด้านถ้อยคำที่เลือกใช้

ถ้อยคำที่หมอดำเอนเลือกใช้ส่วนใหญ่จะเป็นคำสุภาพ ไพเราะ เนื่องจากเป็นการให้กำลังใจ และความเชื่อมั่น หมอดำเอนจะไม่ใช้คำพูดหยาบคาย เสียดสี ตลกขบขัน หรือข่มขู่ ให้เกิดความหวาดกลัว ดังนั้นภาษาของหมอดำเอนจึงเป็นภาษาที่สุภาพน่าฟัง ตรงไปตรงมา ง่ายและปฏิบัติตามได้จริง

5.2.5 ด้านรูปแบบการใช้ภาษา

รูปแบบการใช้ภาษา เป็นลักษณะของการพรรณนาให้เห็นภูมิปัญญาในการปฏิบัติตน การเตรียมตัวก่อนคลอด และการคลอด ซึ่งผู้เป็นหมอดำเอนจะต้องใช้ภูมิปัญญาในการพรรณนาให้หญิงมีครรภ์รู้สึกปลอดภัย อบอุ่นใจกับการคลอดลูก หรือเป็นการบอกเล่าของผู้ที่เคยมีประสบการณ์ที่เคยผ่านการคลอดลูกโดยหมอดำเอนมาแล้ว และมาบอกเล่าให้กับผู้ที่เกิดทีหลังได้ฟัง เช่น แม่ของสามี หรือแม่ของตนเองที่เคยผ่านการคลอดจากหมอดำเอนมาแล้ว ก็จะมีการบอกกล่าวถึง การปฏิบัติตนในการตั้งครรภ์ การชักกาม หมอดำเอนอาจจะใช้คำพูดที่เป็นเชิงชักกาม เพราะว่าหมอดำเอนอาจจะจำไม่ได้ว่าหญิงมีครรภ์ตั้งครรภ์ลูกคนที่เท่าไร เพราะการชักกามก็จะมาเกี่ยวข้องเกี่ยวกับการอยู่กรรม เพราะถ้าหญิงมีครรภ์ท้องแรกการอยู่ไฟก็จะนานกว่าหญิงที่เคยผ่านการมีลูกมาแล้ว แต่การใช้ภาษาของหมอดำเอนจะไม่ใช้ภาษาที่เป็นไปแบบเชิงเปรียบเทียบ หรือเชิงประวัติ แต่จะใช้รูปแบบของภาษาดังที่กล่าวมาคือการพรรณนา บอกเล่า ชักกาม

5.2.6 ด้านภูมิปัญญาที่สอดแทรก

พบว่าสิ่งที่สอดแทรกในภาษาของหมอดำเอนนั้นจะเป็นข้อชะล่า ซึ่งมีทั้งข้อห้ามและข้อให้ปฏิบัติตาม ไม่มีสุภาษิต ข้อคิด คำสอน ปรากฏอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะหากสอดแทรกในภาษาแล้วอาจจะขาดความเรียบง่าย ความชัดเจน ซึ่งหมอดำเอนต้องการจะสื่อให้กับหญิงมีครรภ์ หรือแม่ลูกอ่อนก็เป็นได้

5.2.7 ด้านจุดประสงค์ของการใช้ภาษา

จุดประสงค์ของหมอดำแยที่มีต่อการทำคลอด คือการได้ช่วยให้แม่และเด็กปลอดภัยในการคลอด และทารกเกิดมาเป็นปกติ ดังนั้นภาษาของหมอดำแยจึงจะต้องเป็นไปตามจุดประสงค์นี้ กล่าวคือ การให้ความหวัง ให้กำลังใจ และสร้างเงื่อนไขต่างๆ ขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ตั้งครรภ์และเด็ก อีกประการคือการสร้างความอบอุ่นให้เกิดขึ้นในครอบครัวด้วยการให้ครอบครัวเกิดความผูกพัน ให้ทุกคนโดยเฉพาะผู้เป็นสามีได้เข้าใจภาระหน้าที่อันหนักอึ้งของภรรยาที่จะต้องตั้งครรภ์และคลอดบุตร ดังนั้นผู้เป็นสามีจึงจะต้องอดทน อดกลั้น เข้มแข็ง และปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่

5.3 ภาษาที่ใช้ในการจอดการเป่า และการปราบผีของหมोजอด หมอเป่า และหมอธรรม

5.3.1 ด้านการเลือกใช้ภาษาในลักษณะร้อยแก้ว ร้อยกรอง

ภาษาของหมอเป่า หมोजอด หมอธรรม จะเป็นร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว เพราะเป็นลักษณะของคาถา ซึ่งต้องใช้คำกระชับ และผสมไปกับภาษาบาลี สันสกฤต เพื่อให้เกิดความขลัง เช่น

โอมทะนุโส
 ภูจะเป่าให้มิ่งมหาด
 ภูจะเป่า ให้มิ่งดีแล้ว
 ภูจะเป่าหอบองแก้ว 30 โท (หัว)
 สุวัคเป็นพ่อครูภูนำพระอาจารย์
 ภูจะสอนสั่งให้
 วินะสะติ อมสะหยาะ
 (การเป่ารักษาหนองแก้ว (งูสะหวัด) ของนายอวน สุวรรณ
 ไตรย์)

โอมชะยะ โอมชะโย
 มนต์ภูนี้พาสีสนโพ
 มนต์ภูนี้พาสีสนไทย
 ด้วยชัยวัชระ
 เป่าทางดำให้ดกมือแลง
 เป่าทางแดงให้ดกมือเข้า
 ดกสีกับหลาก
 หากสีกับปี หืออย่างเก่า
 ลุพัตลมที่ช่างสำพาย
 ดอกใส่คายสามโต
 โอมชะยะชะจายสะหยาะ
 (คาถาเป่ารักษาล่องแก้ว ของนางเสาะ สุวรรณไตรย์)

ไฟไหม้กวนอย่าล้ำ
 ไฟไหม้ป่าอย่าลาม
 โอมสะทะ สะหยาะ
 (คาถาเป่างูสะหวัด ของบางจำลอง สุวรรณไตรย์)

มิงมาทางใต้

มิ่งไปทางนั้น
 มิ่งมาหาไฟ
 บ่ แม่บ่ พี่แม่บ่ น้องมิ่ง
 บ่ ให้มิ่งมาหา
 แต่นี้ต่อไป ให้เล็กเลย
 (คาถาไล่ผีของหมอธรรม ของนายอุ่น วังคะฮาด)

5.3.2 ภาษาที่ใช้

ลักษณะของภาษาที่ใช้ของหมोजอด หมอเป่า และหมอธรรม จะมี 2 ลักษณะคือ ใช้คำ
 หายาบ เพื่อเพิ่มความขลัง และใช้ภาษาบาลี สันสกฤต เป็นองค์ประกอบหลัก เช่น

โอมกะลิ่ง กะลิ่ง
 ฟ้าย้องตั้งปลาตูกชิไช
 ข้อนมาชิตี
 ปลาตูกเข้าที่ ข้อนเขาชิตัน
 ปลาตูกเข้ากัน ข้อนเขาชิพิตชิแพง
 บอนหงายเตตแห่ง
 บอนแลงเตตชุม
 พิงจิง พิงจิง (เสก 3 จบ)
 (คาถาเป่าปลาตูกยักษ์ ของนายอ่ำ สุวรรณไตรย์)

โอมทีโหลง ออยู่ใต้เหนือฝั่ง
 นำโหลงลอดใต้ล่างควายชี่
 หืออยู่ใต้กับชี่
 หน่วยเตตมาอัด เพี้ยง
 (คาถาเป่าเลาะกำง ของนายอวน สุวรรณไตรย์)

โอมแปบนไปชบแปฝ่าง
 น้ำเตตต่างควยแบนทั้งลง
 โอมสะทะ
 (คาถาเป่าเลาะกำง ของนายอวน สุวรรณไตรย์)

คาถาที่ใช้ภาษาบาลี สันสกฤต เป็นองค์ประกอบหลัก

สะหัตสะเนตรโต
 เทวินโท
 กิพพะจักคุง
 วิโสทะชิ

(คาถาเป่ารักษาตาแดง ของนางอาลัย สุวรรณไตรย์)

โพตสังโข
 สะติสังขโต
 ธรรมานัง
 วัจโยตะกา
 วิวิยัมปิต
 ปัดสะติ โพตสังขา
 จะปะกาปะแล

สะมาฤแปาชะ โฟตสังฆา
 สัตกะเต
 ทัฬพะสัตถินา มะนิตา ภาวิตา
 พะหุริชะตา สังวะตันติ
 อภินิยา อิกานยะ
 นโมทายะ
 นะมะพะทะ
 จะกะกะตะ
 (ดาภาเปาเด็กกร็องไห้ ของนายอ๋า สุวรรณไตรย์)

จัดตาไร
 ปัดโตยะกา
 เอโก ปัดโตตะโท
 อะวิกาทิ
 (ดาภาเปาจอดแผลเพื่อให้เลือดหยุดไหล ของนายอ๋า สุวรรณไตรย์)

อวสุสัสตุ เต
 สะวีเส มังสะโลหิตัง
 สังขัง นมัสสามะ
 สุวัตถิกิโทตุ
 (ดาภาเปาจอดเลือด ชัดเลือด ของนายอ๋า สุวรรณไตรย์)

โอม ชันติ ชันติสะชาโต
 สะชาโต สะหะโอมดังดา
 มหาดังดา
 ภูสิว่าไห้ลง
 โอมสะหะ
 (ดาภาเปาแมงเข้าหู ของนายอ๋า สุวรรณไตรย์)

5.3.3 ด้านรูปแบบของภาษาที่ใช้

พบว่าภาษาของหมอป้า หมอจอด และหมอธรรม มีรูปแบบเฉพาะ คือจะมีคำหยาบ มีภาษาอื่นโดยเฉพาะบาลี สันสกฤตเป็นหลัก รูปประโยคเป็นลักษณะคำสั่ง เช่น

โอมตุมตั้ง มหาตุมตั้ง
 แล้ขึ้นชาต แล้ขึ้นติด
 กระจุกหัก กระจุกตั้ง
 (ดาภาจอดตุก ของนายอ๋า สุวรรณไตรย์)

โอมพิทักษ์ ชักเอ็นต้น
 ต่อติด ต่อตาบ
 ขึ้นชาต ขึ้นพั้ง
 หนั่งชาต หนั่งต่อ
 โอมสะวาหะมะ
 (ดาภาจอดตุก ต่อหนั่ง ต่อเอ็น ของนายอ๋า สุวรรณไตรย์)

5.3.4 ด้านภูมิปัญญาที่ใช้

หากจะกล่าวถึงภูมิปัญญาด้านการใช้ภาษาของหมอเป่า หมอจอด และหมอธรรมแล้ว ก็คงจะเป็นจุดเด่นของการใช้ภาษา คือ การใช้คำหยาบ การใช้ภาษาที่เป็นบาลี สันสกฤต เป็นองค์ประกอบหลัก โดยมักจะมีคำว่า โอม ____ และลงท้ายด้วย สะวาหะ, สะหายะ, สะหะ บางครั้งใน ตัวคาถาจะเป็นบาลี สันสกฤต ล้วน ๆ เช่น

จีปเสติ
(คาถาเป่าแก้ปวดหัวตีบ ของนายอ่ำ สุวรรณไตรย์)

นะมะ
นะอะ
นอคอ
ออ กอ
อะยะ

(คาถาใช้ขู่ผี ปลูกเสก และเขียนตีให้ผีออก ของนายอุ่น วังคะฮาด)

นะมะพะธะ
นะพะธะนะ
พะธะนะมะ
ธะนะมะพะ
ญัตติกับปัง
ญัตติตั้งกับปี
ญัตติโนญัตตินัง
สัพพะปะปัง
วินาตสันตุ

(คาถาป้องกันภูติผีปีศาจกลับมาทำร้าย ของนายอุ่น วังคะฮาด)

กควาติ
พุทโธ มนุสสานัง
สัตถา เทวสารถิ
ปุริสทัมมะ อุนุตโตโร
โลกวิญ จรณะวิชชา
อรหัง กควาติ ปีโส อัสวาส

(คาถาเมตตามหานิยม ของนายอุ่น วังคะฮาด)

อะอุอั้ง อิติปิโส อุอะมะ มะอะอุ
อะอุอั้ง อิติปิโส กควา นโมพุทธาเย
อั้งอะอุ อิติปิโส กควา นโมพุทธาเย
อุอะมะ อิติปิโส กควา นโมพุทธาเย
มะอะอุ อิติปิโส กควา นโมพุทธาเย
อะอุอั้ง นโมธัมมาเย อั้งอะอุ นโมธัมมาเย
อุอะมะ นโมธัมมาเย อั้งอะอะ นโมธัมมาเย
อะอุอั้ง นโมสังขายะ อั้งอะอุ นโมสังขายะ
อุอะมะ นโมสังขายะ มะอะอุ นโมสังขายะ
อะอุอั้ง อิติปิโส กควา อรหัง สัมมา สัมพุทโธ
อั้งอุอะ อิติปิโส กควา อรหัง สัมมา สัมพุทโธ

อุอะมะ อิติปีโส กควา อรหัง สัมมา สัมพุทโธ
 มะอะอุ อิติปีโส กควา อรหัง สัมมา สัมพุทโธ
 อะอุอัง สวาชาโต กควา ฮัมโม
 อังอะอุ สวาชาโต กควตา ฮัมโม
 อุอะมะ สวาชาโต กควตา ฮัมโม
 มะอะอุ สวาชาโต กควตา ฮัมโม
 อะอุอัง สุปฏิปันโน กควโต สวากสังโฆ
 อังอะอุ สุปฏิปันโน กควโต สวากสังโฆ
 อุอะมะ สุปฏิปันโน กควโต สวากสังโฆ
 มะอะอุ สุปฏิปันโน กควโต สวากสังโฆ
 อะอุอัง รัตนปริตตัง มัง รักขันตุ ชันธปริตตัง
 มัง รักขันตุ โปรปริตตัง มัง รักขันตุ ธชัตตปริตตัง
 มัง รักขันตุ อาภาวนตียปริตตัง มัง รักขันตุ
 อังอะอุ อุอะมะ มะอะอุ อีสวาสุ เอวะ มะนะ
 พุทธตะละรา

(ตากาป้องกันตัว ป้องกันภูติผี ปีศาจ ปินพาน้ำไม้ หอกดาบ แหลบหลาว หรือคู่อริ ของนายอุ๋น วัังคะฮาด)

จึงพอสรุปได้ว่าภูมิปัญญาในการใช้ภาษานั้นเกิดจากการเลือกใช้ภาษาที่เป็นภาษาบาลี สันสกฤต ทั้งเป็นส่วนใหญ่และทั้งบทซึ่งเพิ่มความขลัง อนึ่ง ในบทความบางตอนยังมีบท สรรเสริญพระพุทธเจ้า และมีบทด่ากล่าวถวายตนต่อพระรัตนตรัยด้วย

5.4 ด้านภาษาที่ใช้ในการเหยาของหมอเหยา

โดยทั่วไปภาษาของหมอเหยาจะแตกต่างจากภาษาของหมอจอด หมอเป่า และหมอธรรม เพราะหมอเหยาทำงานกับผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นผีที่มีอำนาจ หมอเหยาต้องขอฟิ่งอำนาจผี จึงต้องใช้ภาษาที่ไพเราะ อ่อนหวาน ส่วนหมอเป่า หมอจอด และหมอธรรม มีหน้าที่รักษา และปราบผี จึงใช้คำพูดที่เด็ดขาด สั้น และค่อนข้างหยาบคาย

5.4.1 ด้านการเลือกใช้ภาษาในลักษณะร้อยแก้ว ร้อยกรอง

หมอเหยาจะใช้ภาษาที่มีลักษณะเป็นร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว ไม่ว่าจะอยู่ในพิธี หรือ นอกพิธีเหยา เช่น เวลาพูดกับผี บอกผีที่บ้านก็มักจะพูดเป็นบทกลอนที่มีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน แต่ไม่เคร่งครัด เช่น

คำพูด (ผู้ไท)	ความหมาย
ตกดินไปต่าง	จะเดินทางไกล
ตกย่างไปไกล	จะไปต่างถิ่น
ไปนาคามาบำแล้ง	ให้ไปตลอดรอดฝั่ง
อย่าเห่อเป็นเหตุตอนกลาง	อย่าให้ประสนเหตุระหว่างทาง
เป็นลางตอนหน้า	อย่าให้มีลางร้ายอยู่ข้างหน้า
เห่อเสียงลอด	ให้รอดปลอดภัย
เห่อปลอดภัยไซ้	อย่าให้เจ็บให้ไซ้
(คำบอกกล่าวผีก่อนเดินทางไกล โดย นางเบอ น้อยทรง)	

คำพูด (ผู้ไท)	ความหมาย
อย่าตีแต่ความมืด	อย่าให้ถูกตำหนิติเตียน
อย่าซีแต่ทางพ่อแม่	อย่าให้ถูกดูต่ำถูกตี
อย่าโพดไกลกองของ	อย่าให้เจ็บให้ใช้
	อย่าให้เอาสัตว์เอาของไปทิ้ง
เห่ด้อมครองลูกช่างในเมือง	ให้ด้อมครองสมาชิกในบ้าน
เห่ชบางออก เห่บออกทางไป	ให้ชี้แนวทางในสิ่งที่ดีที่งาม
(คำบอกกล่าวผีให้ด้อมครอง โดยนางเบอ น้อยทรง)	

จับหัวพาเว้า	จับเกล้าพาจา
เทียมแข่งอย่าล้ำ	เทียมขาย่าเมีย
ศูนย์จิตพาไป	ศูนย์ใจพาเว้า
มัดพาพ่อล่าง	มัดพานพ่อมัด

(ตัวอย่างคำเหยา ของนางเบอ น้อยทรง)

 เก็บหมุหมาเฮานี้ใส่ช่อง
 เก็บน้องน้อยกะเฮานี้แขวนแฉอ
 เอาของไหลงเมื่อฝะพะยาเจ้า
 เอาน้ำเหล้าเมื่อฝะพะยะเมิง
 ให้ไปอยู่กะเมิงเจ๊กแซ้วขาว
 ให้ไปอยู่เมิงลาวแซ้วย่อง

(ตัวอย่างคำเหยา ของนายสมลี อาจวิชัย)

“เฮลละกินตะแดดอกเฮ้า	แต่เหล้าโฮมพล
ปีน้เห่โคงปีทหน้า	กินฟ้านี้เห่โคงฟ้าฮือ
น้ำเหล้าเห่โคงดำ	นำยาเห่โคงท้อง.... “

(ตัวอย่างคำเหยาชี้ข้างโฮตพล ของหนูเกตุ น้อยทรง)

 อันแม่ไม่มีสิทางได้มัดมาสีเต้โทเฮาเอย
 แม่ผีสิทางได้มัดมาเฮ็ดบ้อ
 ดาหลักเซอฮาวนี่มัดเย่มใสเต้อโทเฮาเอย
 ดาใสเซอฮาวเย่มเนาะ
 ผีตั้งเซอเพื่อนั้นมัดมาว่าได้โทเฮาเอย
 อันผีป่าชิตางนั้นมัดมาเซย.....”

(ตัวอย่างเหยาสองทางหาเหตุ ของนางแทต ปัทกุม)

 เฮลละดินจุ่มไหลงชาวแปด จุ่มแสดชาวสอง
 เฮ็ดตามฮิดแม่ดู
 เฮ็ดตามดูแม่ก้าวได้โทเฮาเอย |

(ตัวอย่างเหยาตื่นเตียงของ ของนางหนูเกตุ ปัทกุม)

 ชั้นเผ็งเซอมือลุ่มเพื่อนยอเลนชั้นเทนเผ็งหุ่มยอไหว

ตะกุ่มเสื่อเซอเม็งลุ่มมัดมาหาได้พญาเม็งเอย.....
(ตัวอย่างเหยาป่าวผิลงมา ของนางแกต ปัทกุม)

สองหลบเจือช้อยที่มัดจั้งเซอได้ไทเฮาเอย
สามเทือเซอช้อยนี้มัดจั้งเอาได้
อันทอโทมัดโกงหลังมัดเอาง้าวได้ไทเฮาเอย

(ตัวอย่างเหยาเสียงทาย ของนางก้วน น้อยทรง)

อันแม่บไมสิทางได้มัดมาสิเต้ไทเฮาเอย
แม่บผีสิทางได้มัดมาเอ็ดบ้อ
ตาหลักเซอฮาวนี่เย่มเนาะ
ผีดั่งเซอนั้นมัดมาว่าได้ไทเฮาเอย

(ตัวอย่างเหยาส่องหาเหตุของการเจ็บป่วย ของนางแกต ปัทกุม)

5.4.2 ด้านภาษาที่ใช้

ภาษาของหมอเหยานั้น จะเป็นภาษา กั้นผู้ไท ไม่มีภาษาอื่น โดยเฉพาะบาลี สันสกฤต ทั้ง บั๊กก็อาจจะเป็นเพราะการเหยานั้นคือการสื่อสารระหว่าง หมอเหยากับผิบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นผู้ไทเช่น กัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ภาษาเดียวกัน มีหลายคำและบ่อยครั้งที่หมอเหยาใช้คำที่ไม่มี ความหมาย ในภาษาไทย หรือภาษาที่คนผู้ไทปัจจุบันไม่นิยมใช้แล้ว ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่าภาษาของ หมอเหยาเป็นภาษาผู้ไท ทั้งผู้ไทปัจจุบันและผู้ไทโบราณ

5.4.3 ด้านรูปแบบของภาษาที่ใช้

รูปแบบเฉพาะตัวของภาษาหมอเหยาคือความเรียบง่าย เป็นธรรมชาติไม่ใช้ภาษาแบบแผน และมีลักษณะของเรื่อง อ่อนวอน โดยมักจะลงท้ายด้วย ช้อยเอย ไทเฮาเอย นางเอย ขวัญเอย พญาเม็งเอย เช่น

เอ็ดตามฮิตเฮานี้พ่อดู แล้วแบ้นช้อยเอย
เอ็ดตามดูพ่อบีสอนสั่งไว้ แล้วแบ้นช้อยเอย
พ่อสั่งไว้เฮามีต่างหลงลิ้ม แล้วแบ้นช้อยเอย

(คำเหยาเอาฮูปเอาฮอย ของนายสมลี อาจวิชัย)

เอาขันเม่งจือหือเซอมัดหลังควาย
พาแลงววยจิงเซดหลังข้างเยอไทเฮาเอย

หวั่นโหมหือหอยายเส็งนำเตือ
ให้ดอกเฝ้าสิเจเจ้าสิเมอเอินได้หวั่นนางเอย

(คำเหยาเรียกขวัญคนไข้ ของนางบัวเรียม อาจิวชัย)

 สาวนางน้อยผู้ชมดอกงา สาวสีดาผู้ชมดอกอ้ม
 เดอไทเฮาเออ

 (ตัวอย่างเหยาชมดอกงา ของนางหนูเกตุ น้อยทรง)

5.4.4 ด้านภูมิปัญญาที่สอดแทรก

ภูมิปัญญาที่สอดแทรกในการเหยานั้นเกิดจากความเชื่อเรื่องผี ซึ่งผีนั้นเชื่อว่าจะมีหน้าที่คุ้มครอง คอยช่วยเหลือ และ รักษายามเจ็บป่วย มีความกลมกลืนกันกับศาสนาพุทธเรื่องการปฏิบัติตนเองของหมอเหยา มีความเชื่อเรื่องขวัญ และการใช้ภาษาที่ไพเราะงดงามเข้ากับสภาพสังคม วัฒนธรรมของผู้ไท จึงพอจะสรุปเรื่องภูมิปัญญานี้สอดแทรกได้ดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา ซึ่งปรากฏพบอยู่ 2 กลุ่ม คือผีหมอหรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าผีหมอหรือผีบรรพบุรุษนี้เป็นผีที่ดี ให้อุณ เป็นผีเก่าแก่ประจำวงศ์ตระกูลของแต่ละบุคคล และเป็นผีที่เข้ามาเข้าถึงหรือเข้าร่างทรงตัวหมอเหยา และหมอเหยาจะเป็นผู้รับเลี้ยงผีไว้ประจำตัวหรือประจำครอบครัว โดยการทำหิ้งผีไว้ที่บ้านและจะมีการปฏิบัติบูชาเช่นไหว้หรือบอกกล่าวผี เมื่อหมอเหยาประกอบพิธีกรรมรักษาคนไข้ก็จะเชิญผีหมอหรือผีบรรพบุรุษเข้ามาสิงร่างของตน โดยเชื่อว่าผีหมอเหยาคนนั้น จะเป็นผู้ที่สามารถชี้้นำในการร้องเหยา เพื่อติดต่อกับผู้อื่น ๆ ได้ ดังนั้นในแต่ละขั้นตอนแสดงให้เห็นว่าผีหมอเหยาหรือผีบรรพบุรุษนั้นเป็นผีที่ดี คอยช่วยเหลือและทำประโยชน์ให้กับตนเองตลอดทั้งบุคคลอื่น ๆ เป็นกลวิธีของบรรพบุรุษในการสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนอย่างหนึ่ง เมื่อชุมชนเชื่อว่าผีบรรพบุรุษให้อุณ ในกรณีที่คนไข้รายใดเจ็บป่วยบ่อย ๆ มีความกลัวว่าจะอายุสั้น เช่น กายังเป็นเด็ก ๆ ก็กลัวว่าจะเลี้ยงไม่โตหรือเลี้ยงลำบาก ก็อาจฝากชื่อเสียงให้เป็นลูกเลี้ยงของหมอเหยาไว้ให้มีความสัมพันธ์คล้ายแม่ - ลูกซึ่งกันและกัน ทำให้บุคคลในสังคมเป็นระบบเครือญาติกัน มีความรักใคร่กลมเกลียวกันเพราะต่างฝ่ายต่างถือว่าแต่ละคนเป็นญาติของตน ผีอื่น ๆ หรือผีทั่วไป จะพบได้จากการร้องเหยาสอดส่องหาสาเหตุของการเจ็บป่วย จะมีการถามผีที่มีอยู่โดยทั่วไปในธรรมชาติทุกพื้นที่ โดยเฉพาะในป่ากับ ภูเขา ลำห้วย หนองน้ำใหญ่ การที่ผู้คนไปเกี่ยวข้องกับพื้นที่เหล่านั้นจึงมีตลอด เพราะต้องผ่านไปมาหรือต้องประกอบอาชีพทำมาหากิน เมื่อผู้คนไปกระทำในสิ่งไม่ดีกับธรรมชาติในที่ที่เหล่านั้นอาศัยอยู่ ก็ทำให้ผีเหล่านั้นไม่พอใจ ก็จะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยและเหยาหาวิธีการรักษา ซึ่งถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษได้นำมาใช้ เพื่อเป็นการควบคุมสังคมให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติให้ถูกวิธี

2. พระพุทธศาสนา ในการประกอบพิธีเหยาเพื่อหาสาเหตุของการเจ็บป่วย จะต้องการทราบความต้องการของผีมักมีใบเรื่องของพระพุทธศาสนาเสมอ เช่น ผีต้องการให้ทานต้องการส่วนบุญจากคนไข้หรือครอบครัว คนไข้จะต้องปฏิบัติอยู่ในศีลในธรรม หรือมีการบวชเพื่ออุทิศส่วนกุศลตอบแทน หรือจัดให้มีกองบุญในงานบุญพระพุทธศาสนา เป็นต้น เป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษต้องการให้ลูกหลานเป็นคนดีมีศีลธรรม ปฏิบัติตนอยู่ในทางพระพุทธศาสนา รู้จักการให้ และเป็นการสอดแทรกพุทธศาสนาให้เชื่อถือในเรื่องบาปบุญ

3. เรื่องเกี่ยวกับขวัญ ใบทรงร้องเหยาเรียกเอาขวัญคนไข้ เป็นการกล่าวเพื่อเรียกขวัญของคนไข้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว พร้อมทั้งสอดแทรกความห่วงใยเอื้ออาทรของบุพการีที่มีต่อลูกหรือคนไข้ตัวเอง เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้เข้ารับการรักษา และเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว สอดแทรกให้เห็นถึงความรักและความห่วงใยในชุมชนที่มีบุคคลที่เป็นญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงมาร่วมประกอบพิธีกรรม

4. ด้านภาษา ใบการร้องเหยาได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมอดีตได้เป็นอย่างดี เป็นบทร้องภาษาผู้ไท ที่บรรพบุรุษแสดงถึงภูมิปัญญาในการแต่งบทร้อง

ได้อย่างไพเราะกลมกลืนเข้ากับจังหวะของดนตรีได้อย่างไพเราะและน่าฟัง เป็นการเรียงร้อยถ้อยคำที่สื่อสารกับผีแล้วนำมาบอกกล่าวแก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมได้อย่างไม่ติดขัด และสามารถโน้มน้าวให้ผู้ที่ร่วมพิธีสามารถนำสิ่งที่บอกกล่าวมาไปปฏิบัติตาม

สรุปด้านภูมิปัญญาในการใช้ภาษา

1. การปรับภาษาให้เข้ากับลักษณะของงาน

ภาษาที่จะเข้ากับลักษณะของงาน เช่น งานทำคลอด ภาษาจะเรียบง่าย ตรง และเป็นภาษาท้องถิ่น ไม่มีภาษาอื่นปน เพื่อสื่อสารกับผู้ที่จะเป็นแม่ได้ตรง รวดเร็ว เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับแม่ โดยเฉพาะแม่ใหม่ ด้านความปลอดภัย และความเชื่อมั่น ในขณะที่เดียวกันหากต้องการความขลัง ความเป็นทางการ ภาษาจะมีกลุ่มภาษาเขมร บาลี สันสกฤต เข้ามาเป็นองค์ประกอบหลักเช่น ดากา และถึงแม้จะมีภาษาผู้ไท แต่ลักษณะภาษาจะแตกต่าง กล่าวคือ จะมีคำผู้ไทโบราณเข้ามาสอดแทรก ฟังดูคลุมเครือ ไม่รู้ความหมายชัดเจนให้ติดกันว่าคนธรรมดาอาจจะไม่เข้าใจภาษานี้ จะสื่อได้กับคนโบราณ และสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงช่วยเพิ่มความขลัง

ภาษาที่ใช้ในการปราบผีของหมอธรรมจะมีลักษณะตรงข้ามกับภาษาของหมอเหยาที่ใช้ในการรักษาโรค ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะของงานที่แตกต่างกัน ภาษาของหมอธรรมจะต้องเด็ดขาด หยาบคาย เพื่อให้ผีเกรงกลัว แต่ภาษาของหมอเหยาจะต้องอ่อนโยน และ เข้าวอนเพื่อให้ผีที่มีฤทธิ์ได้เห็นใจช่วยเหลือและคุ้มครอง ดังนี้ เป็นต้น

2. การเลือกใช้ร้อยกรองและร้อยแก้ว

โดยทั่วไปแล้วร้อยกรอง บทกลอน การสัมผัส หรือความไพเราะของภาษาจะเป็นสิ่งที่หมอใช้ในการรักษาเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะ เป็นบทสุตร ของหมอสุตร บทเหยาของหมอเหยา และแม้แต่คำพูดที่ใช้พูดกับผีนอกพิธี เช่น ก่อนเดินทาง หรือบอกผีว่าเกิดอะไรขึ้นในบ้านตน เช่น มีผู้มาเยือน ก็จะต้องใช้เป็นลักษณะร้อยกรอง ถ้าเป็นร้อยแก้ว มักจะเป็นบทสั้นๆ คำกล่าวสั้นๆ แต่หากจะต้องสวดหรือพูดนานๆ จะต้องเน้นเรื่องความไพเราะของภาษา

3. การผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีกับความเชื่อตามแนวพุทธและพราหมณ์

แม้จะเชื่อเรื่องผี ชาวผู้ไทก็ได้รับอิทธิพลความเชื่อทางพุทธและพราหมณ์ด้วย บทดากา หรือบทสวด จะมีบทอัญเชิญพระรัตนไตร บทกล่าวสรรเสริญพระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มีการกล่าวนะโม 3 จบ ก่อนการสวด หรือ ท่องดากา และมีบทนำของดากาว่า โอม การผสมผสานความเชื่อต่าง ๆ มาเข้ากัน สร้างบรรยากาศของความเชื่อที่ยึดมั่น ความขลัง ความเป็นทางการ มีรูปแบบ (Formal) นับเป็นภูมิปัญญาด้านการใช้ภาษาประการหนึ่ง

4. ด้านการเลือกใช้ภาษา

ภาษาที่ถูกนำมาใช้จะเป็นภาษากับผู้ไท ที่ชาวผู้ไทใช้ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ ในบทสวด จะมีภาษาผู้ไทโบราณเข้ามาเจือปน นอกจากนั้นจะเป็นภาษาเขมร และ บาลี สันสกฤต การจะเลือกใช้ภาษาใดเมื่อไร ผู้รักษาจะสามารถรู้และทำได้อย่างแคล่วคล่อง การรู้จักใช้ภาษาที่เข้าใจได้และภาษาที่ไม่เข้าใจได้ และจะเลือกใช้เมื่อไร นับเป็นภูมิปัญญาในการใช้ภาษาของผู้รักษา (หมอ) ประการหนึ่ง

บทที่ 6

วิถีชีวิตและการชะล่า

ผู้เป็นหมอรักษา หรือผู้ที่มีความรู้ที่ชาวบ้านเรียกหมอ หรือพ่อหมอนั้นจะใช้ชีวิตและมีข้อชะล่าในการใช้ชีวิตที่ผิดแปลกไปจากชาวบ้านธรรมดาทั่วไป ทั้งนี้เพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ตนเองในการรักษาประการหนึ่ง และเพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่ผู้เข้ารับการรักษาประการหนึ่ง ดังนั้นการปฏิบัติตนของหมอทั้งในการใช้ชีวิตและข้อชะล่าต่างๆ จึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่ใช้ในการรักษาพยาบาลด้วย ในที่นี้จะพูดถึงวิถีชีวิตและการชะล่าในหัวข้อต่างๆ และด้วยคำถามดังนี้

1. เวลา

1. กลางวันทำอะไรได้บ้าง ทำอะไรไม่ได้บ้าง
2. กลางวันต้องทำอะไรบ้าง สวดมนต์ไหม ท่องคาถาไหม ไหว้พระไหม
3. กลางคืนทำอะไรได้บ้าง ทำอะไรไม่ได้บ้าง
4. สวดมนต์ตอนไหน ท่องคาถาตอนไหน

2. การแต่งกาย

1. แต่งตัวอย่างไร ในพิธีแต่งตัวอย่างไร พิธีกรรมแต่งตัวอย่างไร
2. สีดองห้าม สีที่จำเป็นต้องแต่งมีไหม

3. การพูด

1. พูดอะไรได้บ้าง พูดกับใครได้บ้าง พูดอะไรไม่ได้ พูดกับใครไม่ได้
2. ภาษาที่พูดทั่วไปใช้ภาษาอะไร ในพิธีใช้ภาษาอะไร

4. การกิน

1. กินอะไรได้บ้าง กินอะไรไม่ได้บ้าง
2. กินตอนไหนได้ กินตอนไหนไม่ได้

5. การเดินทาง

1. ไปไหนได้บ้าง ไปไหนไม่ได้บ้าง
2. ทิศอะไรไปได้ ทิศอะไรไปไม่ได้ (เส้นทางห้ามสัญจร)

6. สิ่งป้องกันตัว

1. มีคาถาป้องกันตัวไหม ถ้ามีว่าอย่างไร ท่องตอนไหน
2. มีพระหรือของขลังอะไรป้องกันตัวไหม
3. มีภูติ หรือ ผีอะไรป้องกันไหม ถ้ามีเรียกว่าอะไร ผีอะไร

6.1 วิถีชีวิตและชะล่าของหมอสูตร (นายเหลื่อม อุปัญญา)

1. เวลา

1. ช่วงกลางวันทำอะไรก็ได้ตามปกติ ยกเว้นกิจกรรมที่ผิดศีลธรรม เช่น เล่นการพนัน การลักขโมย การฆ่าสัตว์ เป็นต้น มีข้อห้ามนั่งบนบันได ให้ขึ้นลงได้ตามปกติ
2. การสวดมนต์ ไม่ทำประจำ ทำเฉพาะเช้าและเย็นของวันศีล (วันพระ) ส่วนการไหว้พระจะทำทุกวัน การท่องคาถาจะไม่ท่องพร้าแพร่ จะท่องเฉพาะเมื่อจะทำพิธีเท่านั้น
3. กลางคืนทำกิจกรรมในชีวิตประจำวันได้ทุกอย่างเช่นเดียวกับกลางวัน ยกเว้นกิจกรรมที่ขัดต่อศีลธรรม ห้ามนอนค้างคืนที่บ้านผู้ป่วย ไม่ว่าจะป่วยหนักเบาอย่างไร หมอจะต้องกลับมานอนที่บ้านตน

2. การแต่งกาย

1. แต่งกายตามปกติ ไม่มีชุดพิเศษ แม้จะไปทำพิธีกรรมก็ไม่ต้องเปลี่ยน แต่ถ้าจะต้องรักษาศีล เช่นในวันพระ จะแต่งชุดขาวทั้งชุด

2. สีที่ใช้ในการแต่งกาย ใช้ได้ทุกสี ไม่มีสีต้องห้าม แต่ถ้าวันที่จะรักษาติลใช้สีขาวได้จะดี

3. การพูด

1. พูดได้กับทุกคนไม่ยกเว้น ห้ามพูดคำหยาบ ห้ามโกหก ห้ามพินัด
2. ภาษาที่พูดใช้ภาษาถิ่นผู้ไท ภาษาธรรม และภาษาอีสาน (ภาษาลาว)

4. การกิน

1. กินอาหารได้ตามปกติทั่วไป ห้ามกินอาหารดิบ อาหารที่มีเลือด เช่น ก้อย ลาบเลือด ห้ามกินอาหารในงานศพ ไม่กินข้าวที่มีผู้ทำบุญให้แก่ผู้วายชนม์ เมื่อเจ็บป่วยห้ามกินไก่ ห้ามกินปลาร้า และห้ามกินของเปรี้ยวทุกชนิด
2. ช่วงเวลาที่กินไม่มีช่วงเวลาห้าม กินได้ทุกเวลา ทิวเมื่อไรก็กินได้

5. การเดินทาง

1. ไปได้ทุกที่ ยกเว้นลวดราวตากผ้า ไม้ต้ำกล้วย และใต้กุนบ้าน หากมีความจำเป็นจะต้องทำก็ต้องขออนุญาตทำจากเจ้าที่
2. เดินทางไปได้ทุกทิศ ไม่มีชะล่า

6. สิ่งป้องกันตัว

1. ส่วนใหญ่ใช้ดากาที่เรียนมาทุกบท แต่ห้ามบอกคนอื่น หรือสอนคนอื่น แม้คนในครอบครัว (นายแกม ศรีหาจักร)

ดากาป้องกันตนมีความว่า “อมบัง มหาบัง บังภูหน่วยหนา บังพาน่วยใหญ่ ภูจะบังทาง ทางทองน้อย ภูจะบังทางนิ้วก้อย และทางไส้มือ ภูจะบังทางรูปในเย ภูจะบังทางเมียบในส่วม (ห้องนอน) อมสายะ” ท่อง 3 บท กระทบเท้า 3 ครั้ง ก่อนลงบันไดเมื่อจะเดินทางตอนกลางคืน (นายอวน สุวรรณไตรย์)

ดากาป้องกันผี “กะอะย่า นโม พุทธายะ” ท่อง 7 จบ ช่วงเวลาที่อยู่ในป่าหรือช่วงกลัวผี (นายอุ่น วัจคะฮาด)

2. ส่วนใหญ่จะมีพระเป็นของขลังประจำตัว และมีฮากมะพร้าวตาเดียว 1 คู่ (เป็นของขลังที่ทำมาจากกะลามะพร้าวที่มีตาเดียว คือมะพร้าวที่หล่นจากต้น แล้วกระดอนขึ้นจากพื้นหลาย ๆ ครั้ง แล้วนำมาลงยันต์ (นายอุ่น วัจคะฮาด)
3. ไม่เสี่ยงภูมิผีไว้ป้องกันตัว ไม่มีผีป้องกันตัว

6.2 วิถีชีวิตและชะล่าของหมอเป่า หมอจอด

1. เวลา

1. กลางวันทำอะไรก็ได้ ยกเว้นถ้าไปเจอเหตุ เช่น เห็นจูดสามเหลี่ยม เห็นนกบิน มาตกตายต่อหน้าต่อตา หมอจะต้องสะเตาะเดระห์
2. กลางวันไม่มีการกระทำอะไรเป็นพิเศษ สำหรับในอดีตมีการชะล่าคือ เมื่อมีงานสูตรเสร็จใน 3 วัน จะต้องไม่ให้ใครขึ้นบ้าน ใครมาขออะไรก็ไม่ให้ คนในบ้านต้องไม่ซื้ออะไรเข้ามาบ้านเด็ดขาด ถ้าหากมีใครคนอื่นนอกจากคนในบ้านเข้าบ้าน จะต้องกอดสิ่งของหรือเสื้อผ้าไว้ที่บ้าน 1 ชิ้น 3 วันถึงมาเอาคืนได้ ตามคำที่ว่า “ของโนบปีให้ออก ของนอกบปีให้เข้า” การสวดมนต์จะทำก่อนประกอบพิธีสูตร ไหว้พระทุกวัน
3. กลางคืนทำได้ทุกอย่าง ไม่มีการชะล่า
4. สวดมนต์ก่อนนอนทุกวัน และตอนเช้าก่อนลุกจากที่นอน

2. การแต่งกาย

1. ในปกติก็แต่งตัวตามปกติ ส่วนในพิธีกรรมก็จะแต่งตัวที่สำคัญคือเสื้อต้องสีขาว ส่วนกางเกงสีอะไรก็ได้ และมีผ้าเปียง (ผ้าสไบ) สีอะไรก็ได้ แต่ถ้าเป็นพิธีกรรมในงานใหญ่ๆ จะแต่งตัวสีขาวทั้งชุด
2. เสื้อต้องเป็นสีขาว ส่วนกางเกงสีอะไรก็ได้ สีจำเป็นคือสีขาว

3. การพูด

1. ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดโกหก
2. ภาษาพูดปกติภาษาไทย และภาษาในพิธีกรรมก็เป็นภาษาไทย

4. การกิน

1. ห้ามกินเนื้อ 10 อย่าง คือ
 - 1) เนื้อมนุษย์ 2) เนื้อเสือโคร่ง 3) เนื้อเสือเล็ก 4) เนื้อช้าง 5) เนื้องู
 - 6) เนื้อสุนัข 7) เนื้อหมี 8) เนื้อลิง 9) เนื้อค้างคาว 10) เนื้อม้า
2. การกิน กินได้ตลอดเวลา ทิวเมื่อไรก็กินได้

5. การเดินทาง

1. เดินทางไปได้ทุกที่ ห้ามเดินลอดราวตากผ้า ไม้ค้ำกล้วย เพราะมีเทวดาอยู่บนศีรษะ
2. เดินทางไปได้ทุกทิศ ไม่มีการห้าม

6. สิ่งป้องกันตัว

- คาถาไม่มี ของขลังไม่มี และไม่มีภูตผีที่ป้องกันตัว

6.3 วิถีชีวิตและชะล่าของหมอธรรม

1. เวลา

ตามปกติแล้วหมอเหยาจะดำเนินชีวิตเหมือนอย่างเป็นคนปกติทั่วไป กลางวันก็ทำงานตามอาชีพของตน การเดินทางก็ไปได้ทุกเวลา ใกล้เคียง-ไกล ไม่มีข้อจำกัด แต่สิ่งที่แตกต่างไปจากชาวบ้านธรรมดาซึ่งอาจจะนับเป็นความเชื่อ หรือ เป็นสิ่งยึดถือปฏิบัติของหมอเหยา กล่าวคือ

1. ไหว้พระธรรม (ขึ้นหิ้ง) ในวันศีล (วันพระ)
2. วันพระ หรือช่วงเข้าพรรษา จะไปทำพิธีเหยาไม่ได้ เว้นไว้แต่ว่าหากไม่เหยา คนไข้จะตาย หรือเจ็บเพราะคนไข้ป่วยหนักมาก ไม่เหยาไม่ได้ จึงจะทำพิธีได้
3. เมื่อจะต้องไปต่างถิ่นจะต้องบอกผี
4. เมื่อมีคนมาเยี่ยมบ้าน ไม่ว่าจะเป็นคนอื่น หรือลูกหลาน ญาติพี่น้อง ถ้าจะมาต่างถิ่นที่บ้านจะต้องบอกผี

2. การแต่งกาย

ตามปกติหากไม่ต้องทำพิธีเหยา หมอเหยา ก็จะแต่งตัวสวมใส่เสื้อผ้าเหมือนชาวบ้านทั่วไป (ตามแบบของชาวผู้ไท) และเมื่อเข้าพิธีจะต้องแต่งตัวให้เหมาะสม เน้นความสวยงาม และเป็นพิธีการ ตามปกติแล้วหมอเหยาจะแต่งกายในพิธีการดังนี้

1. สวมเสื้อแขนกระบอก สีดำ มีขลิบที่ปลายแขน ที่ชายเสื้อและสาบอก ขลิบด้วยผ้าแถบสีมีลวดลายสวยงาม ประดับด้วยกระดุมหลากสี หลายเม็ด

2. ใส่ผ้าถุง อาจจะเป็นไหมหรือฝ้ายก็ได้ สีเดียวกับเสื้อไม่ดำก็สีน้ำเงินเข้ม
3. สวมกำไลข้อมือ ทำด้วยเงิน โลหะ หรือทอง
4. ใส่ต่างหู มีลักษณะเป็นพวงย่อย
5. มวยผม เป็นรูปกลมไว้บนศีรษะ
6. คาดศีรษะด้วยผ้าขาว และจะต้องเป็นสีขาวเท่านั้น (ตามคำสั่งของแม่ครู)
7. ใช้ดอกจ๋าปาเสียบมวยผม (ใช้ดอกจ๋าปาสีขาว)

เสื้อผ้าที่สวมจะเป็นเสื้อผ้าเก่า หรือผู้อื่นใช้แล้วนำมาให้ก็ได้ ทั้งนี้รวมถึงเครื่องประกอบอื่น ๆ เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าคาดเอว จะเป็นของใครก็สวมได้

สีที่ต้องห้ามในการแต่งกายไม่มี แต่เสื้อผ้านิยมใช้สีดำหม้อ และผ้าคาดศีรษะต้องเป็นสีขาว ดอกไม้ทัดผมจะต้องเป็นดอกจ๋าปาสีขาว ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติมากกว่าข้อห้าม ข้อชะล่า

ข้อชะล่าเรื่องเครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับ

1. เวลาสวมใส่ผ้าถุง จะสวมโดยผ่านมาจากศีรษะไม่ได้
2. แขนวพระห้อยคอไม่ได้
3. ห้ามประดับร่างกายด้วยเครื่องประดับที่ทำจากกระดูกสัตว์ งาช้าง เขาสัตว์ ไช้มุก หอย ลูกบิด

3. การพูด

- จะมีคำกล่าวเสมอว่าหมอเหยาจะต้อง “ชะล่ากิน ชะล่าปาก”
 ชะล่ากิน คือ เว้นจากการกินอาหารแสลง
 ชะล่าปาก คือ เว้นจากการพูดในสิ่งไม่ควร

หมอเหยาจะต้องระวังเรื่องการพูด การเจรจา หากพูดไม่ดี หยาบคาย หรือพูดปด จะส่งผลร้ายให้ตนเอง และคนรอบข้าง การพูดจะต้องคำสัตย์ ไม่พูดปด ไม่ตำว่าผู้อื่น หรือตัวเอง หากฝ่าฝืนจะผิดผี หรือมีอันเป็นไป กล่าวโดยสรุปเรื่องการพูดจะมีข้อชะล่าดังนี้

1. ห้ามพูดโกหก
2. ไม่ตำว่าผู้อื่น ห้ามตำโดยเด็ดขาด “อีห้า” “อีผี” หากตำลูกด้วยคำเหล่านี้ จะทำให้ลูกไม่สบาย (เพราะผีไม่ชอบ)
3. หากมีผู้ใดมาตำหมอเหยา จะทำให้หมอเหยาไม่สบาย อาจจะทำให้ถึงตายได้ (เพราะผิดผี)

4. การกิน

หมอเหยามีเรื่องชะล่าในการกินมาก ถ้าฝ่าฝืน หรือกินผิด อาจจะทำให้ถึงตาย หรือทำพิธีไม่ซ้ง ไม่ศักดิ์สิทธิ์ ดากาเสื่อม ดังนั้นหมอเหยาจึงต้องปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด อาหารชะล่าของหมอเหยา มีดังนี้

1. อาหารจำพวกสัตว์
 - 1.1 สัตว์ป่า ห้ามหมอเหยากินสัตว์ป่าทุกชนิด เช่น กระต่าย กวาง เก้ง เสือ อีเห็น วัวป่า ควายป่า
 - 1.2 สัตว์ปีก ห้ามหมอเหยากินสัตว์ปีก ที่ไม่ใช่สัตว์เลี้ยง เช่น นกเต่า แมว นกกระจู๊ด (นกกต) บ่าง ต่างดาว เป็นต้น
 - 1.3 สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ห้ามหมอเหยากินกบ เขียด
 - 1.4 สัตว์เลื้อยคลาน ห้ามหมอเหยากินงูทุกประเภท
 - 1.5 สัตว์น้ำ ห้ามหมอเหยากินปลาตุก
2. จำพวกพืช พืชที่หมอเหยากินไม่ได้คือ เห็ดต่างๆ ที่ผุดขึ้นจากดินกินไม่ได้ แต่กำเนิดจากขอนไม้ กินได้ และห้ามกินหน่อไม้เช่นกัน เพราะมีลักษณะผุดมาจากดิน
3. อาหารอื่นๆ ห้ามหมอเหยากินไข่ หรือข้าวที่อยู่ในคาย ในพิธีเหยา

ข้อยกเว้นในเรื่องบะลาคำด้านการกินของหมอเหยา

1. กินสัตว์ที่คนทั่วไปกิน เช่น หมู เต่า ตะพาบน้ำ
2. กินผักทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นผักยืนต้น ผักเถาเลื้อย พืชผักที่นำหัวมารับประทาน
3. เห็ดที่เกิดจากขอนไม้ ไม่เกิดจากดิน
4. สัตว์ชะล่า แต่เลี้ยงไม่เรียกชื่อโดยตรง เช่น เรียกนกกระปูด ว่า ไก่แก้ว เรียก น่องวัว (รอกวัว) น่องควาย (รอกควาย) ว่า ไล่ ก็ไม่ชะล่า ให้กินได้ แต่กระนั้นหมอเหยาเลือกที่จะไม่กิน ถ้าไม่จำเป็น

ข้อชะล่าและการปฏิบัติตัวในการรับประทานอาหาร

1. ห้ามรับประทานอาหารขณะประกอบพิธีเหยา ดื่มได้เฉพาะน้ำเท่านั้น
2. อาหารที่อยู่ในองค์ประกอบของพิธีเหยา เช่น ไข่ ข้าว จะนำมารับประทานไม่ได้ (เรียกอาหารเหล่านั้นว่าอาหารในตาย)
3. ห้ามนำอาหารที่อยู่ในตาย เช่น ไข่ ข้าว มาใส่ลงไปหม้อนึ่งข้าว หรือใส่ในหวดข้าวที่บ้านของตนเอง (หมอเหยา)
4. เมื่อไปงานศพที่บ้านคนตาย จะรับประทานอาหาร ดื่มน้ำ ดื่มเหล้า ดื่มเศษเหล้า นอกเสียจากว่าจะนำอาหารไปรับประทานที่อื่นนอกเขตบ้านของผู้ตาย
5. เมื่อมีคนเรียกหรือเชิญรับประทานอาหาร ถ้าผู้เรียกเอ่ยชื่ออาหาร เช่น มากินแกงหมู มากินแกงไก่ จะกินไม่ได้
6. หากผู้เรียกหรือเชิญรับประทานอาหาร เอ่ยชื่ออาหาร หรือเรียกอาหารที่เชิญรับประทานผิดจากที่เป็นจริง เช่นเรียกแกงไก่ ว่า แกงปลา หมอเหยาที่รับประทานไม่ได้ ก็ว่าเขาพูดผิด
7. ห้ามเอ่ยชื่อถึงอาหารที่หมอเหยาชะล่าทุกประเภท
8. อาหารชะล่า หากเรียกชื่อเป็นอย่างอื่น ผิดจากความจริงที่เรียกๆ กัน หมอเหยาที่รับประทานได้ เช่น เรียก น่องวัว (รอกวัว) น่องควาย (รอกควาย) ถ้าเรียกว่า ไล่ หรือ เรียกนกกระปูด ซึ่งเป็นสัตว์ชะล่า ว่า ไก่แก้ว ก็รับประทานได้
9. ซากสัตว์ที่ตายโดยไม่ทราบสาเหตุ จะนำมาประกอบอาหารไม่ได้
10. ถ้าเห็นสัตว์ตายด้วยตาตัวเอง จะนำมาประกอบอาหารรับประทานได้ เช่น เห็นรถชนเปิด ขนไก่ ตาย ก็นำสัตว์นั้นมารับประทานได้ แต่ถ้าเป็นสัตว์ชะล่าก็ทำไม่ได้
11. สัตว์ที่ไม่มีหัวจะนำมาประกอบอาหารไม่ได้ เช่นสัตว์ที่ถูกสุนัขหรือสัตว์อื่นกัด หัวขาดออกจากลำตัว หรือไม่มีหัวให้เห็นห้ามนำมาประกอบอาหารรับประทาน

5. การเดินทาง

หมอเหยาทุกคนสามารถเดินทางไปไหนมาไหนได้ ไปได้ทุกทิศ แต่หากเป็นช่วงแรก คือ ช่วงที่เป็นหมอเหยาได้ยังไม่ถึง 3 เดือน หมอเหยาจะไปค้างแรมที่ใดไม่ได้ ถ้าจำเป็นจะต้องไปค้างที่อื่น ก่อนไปจะต้องบอกผี (ขึ้นหิ้ง) เสียก่อน และในระยะเวลาที่ไม่อยู่บ้านต้องให้สมาชิกในครอบครัว ขึ้นหิ้งแทนตัวเอง (เพื่อบอกผี) การบอกผีหรือขึ้นหิ้ง ทำดังนี้ หันหน้าขึ้นไปหิ้ง แล้วกราบ 3 ครั้ง พูดบอกผีว่าจะค้างที่อื่น จะไม่ได้อยู่บ้าน ให้คุ้มครองด้วย ให้อุจจาระกลืนด้วย ต่ำกล่าวเป็นดังนี้

คำพูด	ความหมาย
ตกดินไปอย่าง	จะเดินทางไกล
ตกย่างไปไกล	จะต้องไปต่างถิ่นไกล ๆ
ไปน้ำชา มาน้ำแข็ง	ให้ไปได้ตลอดรอดฝั่ง
อย่าเห่อเป็นเหตุ ตอนกลาง	อย่าได้ประสบเหตุระหว่างทาง
เป็นกลางตอนหน้า	อย่าได้มีกลางร้ายอยู่ข้างหน้า
เห่อเก่งเสียงลวด	ให้รอดปลอดภัย
เห่อปลอดภัยไซ้	อย่าให้เจ็บให้ใช้

คำพูดดังกล่าวสามารถบอกผี ให้คุ้มครองสมาชิกในครอบครัวได้ด้วย เช่น ลูกหลานจะไปเป็นทหาร จะไปเรียนหนังสือ จะต้องออกจากบ้านไกล ๆ ก็ขอผีคุ้มครองให้

6. สิ่งป้องกันตัว

หมอเหยาจะไม่มีเครื่องรางของขลังไว้ป้องกันตัว เพราะปกติหมอเหยาแต่ละคน จะมีผีคุ้มครองไม่ต่ำกว่า 50 ตัว ส่วนสมาชิกอื่นๆ ในครอบครัวซึ่งไม่เป็นหมอเหยา ก็สามารถมีพระห้อยคอ มีพระพุทธรูปไว้บูชาได้ แต่ต้องบอกผี (ครอบครัว) ก่อนว่าจะนำพระมาไว้ที่บ้าน

หมอเหยาไม่มีคาถาป้องกันตัว ไม่มีการสวดมนต์ใดๆ แต่จะใช้คำพูดซึ่งเป็นภาษาผู้ไทแทน เช่น พูดกับหิ้งให้คุ้มครองตนเอง และสมาชิกในครอบครัว

7. การปฏิบัติโดยทั่วไป

1. ปฏิบัติตามศีลห้า ถ้าปฏิบัติไม่ได้ไม่ต้องบอกผี ผีจะรู้เอง ผลที่จะตามมาคือ พิธีเหยาจะไม่ขลัง ไม่ศักดิ์สิทธิ์ จึงจำเป็นที่หมอเหยาจะต้องรับผิดชอบ เครื่องครัดต่อข้อปฏิบัติ
2. ในวันพระจะไปทำพิธีเหยาไม่ได้ แต่ถ้าคนป่วยหนักใกล้ตายเหยาได้

ตัวอย่างคำพูดที่นอกว่าคนใช้ป่วยหนัก

เป็นหนักต่อผา - ป่วยหนักมากเท่ากับภูเขา
เป็นหนักกอลาน - และเท่าลานนวดข้าว

3. ไหว้พระธรรมในวันพระ (วันศีล)
4. เข้าพรรษาได้ แต่เมื่อเช้าแล้วจะไปเหยาไม่ได้ แต่ถ้าเข้าพรรษาแต่ไม่จำพรรษา (จำศีล) ไปเหยาได้
5. ทำบุญใส่บาตรพระได้ เช่นคนทั่วๆ ไป
6. จับต้อง สัมผัสคนตายไม่ได้ แต่ถ้าบังเอิญไปจับเข้าจะต้องทำพิธีบอกผี (ครอบครัว)
7. ถ้านำพระพุทธรูป พระศรีอาริย์ เข้าบ้านต้องทำพิธีแต่งขันห้ากับม้า (เหล้าขาว) 1 คอก (ขวด) บอกผีให้รับรู้
8. ถ้ามีคนแปลกหน้า หรือคนต่างถิ่นมาซักถาม ถ้าเป็นเรื่องทั่วๆ ไป ให้บอกพูดคุยได้ตามปกติ แต่ถ้ามาถาม พูดคุยเรื่องเหยา จะต้องขออนุญาตผีก่อน
9. บอกหวย บอกเลขไม่ได้
10. ห้ามเดินลอดใต้กุนบ้าน ถ้าจำเป็นต้องลอด ให้ใช้ผ้าแพร เสื่อ หรือผ้าอื่น ๆ คลุมศีรษะแล้วค่อยลอด
11. ห้ามลอดราวตากผ้า
12. ห้ามเดินลอดเครื่องครัว
13. ห้ามเดินลอดใต้กุนบ้าน ใต้กุนวัด ใต้กุนกุฏิ ที่มีศพตั้งอยู่
14. ห้ามส่องหรือมองลงไปใบบ่อน้ำ แต่ถ้าส่องลงไปแล้วให้แก้ด้วยการดักน้ำขึ้นมา

15. ห้ามส่องหรือมองลงไปบนตะกร้าคนอื่น หากได้มองลงไปแล้วให้แก้ด้วยการหยินของออกจากตะกร้า เอามาเป็นของคน
16. ไปป่าช้า ไปบ้านคนตาย ไปเยี่ยมหญิงคลอดบุตร เมื่อกลับมาให้ทำพิธี “สระหัวช้าง” (หัวช้าง คือ โทเหล้า)

สิ่งที่ใช้ในการสระหัวช้าง

1. น้ำหอม
2. โทเหล้า
3. ยอดผักส้มป่อย

วิธีจับหัวช้าง

1. นำยอดส้มป่อยไปลนไฟ
2. ยอดส้มป่อยที่ลนไฟแล้ว จุ่มลงไปในขันน้ำหอม
3. นำไปป้ายโทเหล้า (ช้าง, หัวช้าง) แล้วพูดว่า

คำพูด	ความหมาย
สระหัวช้าง ล้างหัวพราย	ล้างหัวช้าง
บ่อเห่อเจ็บหัว	ไม่ให้เจ็บหัว ปวดหัว
บ่อเห่อหม่นกระดอง	ไม่ให้หม่นหมอง
บ่อเห่อหอมองกระโท	ทั้งกายและใจ
เห่อขึ้นดั่งดอกจาง	ให้สดชื่นดั่งดอกจาง
เห่อบานดั่งดอกไม้	ให้เบิกบานดั่งดอกไม้
หน้าบ้านบ่อเห่อเลิง	ไม่ให้เจ็บไข้ได้ป่วย
หน้าเมิงบ่อเห่อไช้	บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข
เห่อสู่ทางกับหน้าเอาของ	ให้สนุกสนานกับการทำงาน
เห่อเอ็ดเวกบ่อเห่อเหมย	ให้ทำงานอย่าให้ปวดเมื่อย
กกแขนด้ามพรา	แขนขา

17. ห้ามแหงนหน้าขึ้นไปมองท้องฟ้า ถ้าจำเป็นต้องแหงน ไม่ให้พูดอะไร ไม่ให้คิดอะไร ดูเลยโดยไม่ต้องพูดไม่ต้องคิด
18. ไม่ให้ตำใคร และถ้าไม่มีคนมาตำว่า อีห้า อีผี จะผิดผี อาจจะทำให้ถึงตาย (ชั่วคราว) ได้ แต่ถ้าอยากให้มีชีวิต ก็ให้คนที่ตำว่า มาขอขมา โดยเรื่องขอขมามี ม้า 1 ฝูง หรือ 1 ตัว (เหล่าขาว 1 ขวด) และ ชัน 5

แม้หมอเหยาจะปฏิบัติตัวกลมกลืนกับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ทั้งด้านการดำเนินชีวิต การแต่งกาย การทำมาหากิน และความเชื่อเรื่องผี แต่หมอเหยาก็มีข้อห้ามข้อปฏิบัติและแนวทางเฉพาะตัวที่จะประกาศตนว่าเขาเป็นหมอเหยา ที่มีความแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา หมอเหยาจะเคร่งครัดและเชื่อมั่นในเรื่องผี แต่ขณะเดียวกันก็เคร่งครัดและปฏิบัติตามแนวพุทธ เช่นการสวดมนต์ รักษาศีลห้า เข้าพรรษา มีวัตรปฏิบัติพิเศษในวันพระ เช่น ไม่เหยา หรือไม่ประกอบกิจใดๆ ที่ผิดต่อศีล การปฏิบัติตัวดังกล่าว เพิ่มความเชื่อให้แก่ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้ที่มีความเชื่อเรื่องผี การปฏิบัติตัวให้เป็นคนดีของสังคมโดยเคร่งครัดในข้อชะล่า ก็เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาในอันที่จะรักษาศรัทธาทั้งต่อตัวของหมอเหยาเอง และในเรื่องของความเชื่อเรื่องผี และอิทธิฤทธิ์ของผี ผลพลอยได้ก็คือสังคมอยู่กันอย่างพึ่งพา อบอุ่น และมีสวัสดิภาพทางใจ

6.4 วิถีชีวิตและชะล่าของหมอเหยา

1. เวลา

เช่นเดียวกับหมออื่น ๆ หมอธรรมจะปฏิบัติกิจประจำวันและประกอบอาชีพได้ตามปกติทุกเวลา ไม่ละเว้น

2. การพูด

หมอธรรมจะต้องพูดในสิ่งที่ตรง ไม่พูดปด ห้ามสาปแช่ง เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดเหตุร้าย ประสบเคราะห์กรรม และเจ็บป่วยได้

3. การกิน

ข้อชะล่าในการกินของหมอธรรมมีดังนี้

1. ห้ามรับประทานเนื้อ 10 ชนิด เช่น เนื้อมนุษย์ เนื้อม้า เนื้อสุนัข เป็อง เนื้อหมี เนื้อช้าง เนื้อเสือเหลือง เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือดาว เนื้อราชสีห์
2. ห้ามรับประทานรกควาย รกวัว เพราะจะทำให้ดากาเสื่อม
3. ห้ามรับประทานอาหารจำพวกผัก และน้ำเต้า เพราะจะทำให้ดากาอาคมเสื่อม เช่นเดียวกับรกควาย รกวัว
4. ห้ามรับประทานน้ำหรืออาหารที่เหลือจากคนอื่นที่รับประทานเหลือไว้
5. ห้ามรับประทานของที่ใช้เช่น ไหว้ผี
6. ห้ามรับประทานอาหารประเภทลาบดิบ อาหารที่มีส่วนผสมของเลือด เพราะอาหารดินเป็นอาหารแก้ลมเหล่าของนักดื่ม ซึ่งหมอธรรมที่เคร่งครัดจะไม่ดื่มสุรา และเนื่องจากอาหารที่มีเลือดติดอยู่ แสดงให้เห็นถึงการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตขัดหลักธรรมของพระพุทธเจ้า (บุญจา ยอดดำเนิน. 2529: 81-82)
7. ห้ามดื่มน้ำ รับประทานอาหาร หรือสูบบุหรี่บ้านงานศพ
8. ห้ามดื่มสุรา
9. ห้ามหามศพคนตาย เพราะหากหมอธรรมทำเช่นนั้น ก็เสมือนกับร่วมมือกับผีหรือเป็นลูกน้องผี

4. ข้อปฏิบัติโดยทั่วไปของหมอธรรม มีดังนี้

1. ปฏิบัติตนเป็นคนดีของครอบครัว ไม่พูดปด แซงตำ ดบตีลูกหลาน ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่หลับนอนกับภรรยาในวันพระ ไม่ผิดคำสัญญาโดยเฉพาะกับอาจารย์ กับลูกศิษย์ (ลูกฝั่ง ลูกเทียบ)
2. ไม่เล่นการพนัน
3. ไม่ลอดใต้ถุน นับไต รานตั้งหมอน้ำกิน สะพาน กี่ทอผ้า กงดีฝ้าย ราวตากผ้า เสื้อ หนังสติ๊ก และเดริอกล้วย

5. ดากาและสิ่งป้องกันตัว

1. ไม่มีภูติผีป้องกันตัว ประเภทเครื่องราง ของขลัง ยกเว้นดากา ความว่า “กะอะยะ นโมพุทธายะ” ว่า 7 จบ

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

7.1 สรุปผล

งานวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาในการรักษาพยาบาล มีวัตถุประสงค์ใหญ่อยู่ 3 ประการคือ

1. เพื่อศึกษาทัศนคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลของชาวผู้ไท
2. เพื่อศึกษาการใช้ภาษาในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลของชาวผู้ไท
3. เพื่อวิเคราะห์ภาษาที่ใช้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลของชาวผู้ไทในด้านต่างๆ

วิธีการศึกษา

ใช้วิธีศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับชาวผู้ไท และพื้นที่ศึกษา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับความเชื่อ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลผ่านทางระบบความเชื่อ มีการเก็บข้อมูลจากสนามโดยการเก็บจาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านคำชะอี บ้านหนองโถ อำเภอดำชะอี จังหวัดมุกดาหาร และหมู่บ้านเรณู อำเภอเรณู จังหวัดนครพนม ข้อมูลที่ได้จะมาจากการสัมภาษณ์ ผู้บอกภาษาแบบไม่มีโครงสร้าง และจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. ผู้บอกภาษาหลัก (Key Informant) ประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ จำนวน 27 คน ดังนี้

1. ทมอตำแย
บางจอมศรี สุวรรณไตรย์
2. ทมอเป่าหมองอด
นางเสาะ สุวรรณไตรย์
นายออน สุวรรณไตรย์
นายสว่าง สุวรรณไตรย์
บางจำลอง สุวรรณไตรย์
นางหมอก สุวรรณไตรย์
นายเหมย สุวรรณไตรย์
นายอุ่น วัจคะฮาด
นายแกม ศรีหาจักร
นางอาลัย สุวรรณไตรย์
นายอ่ำ สุวรรณไตรย์
นายฮอย สุวรรณไตรย์
นางฮอ สุวรรณไตรย์
นายบุญโลม วัจคะฮาด

3. หมอธรรม
นายอุ้น วงค์สะอาด
4. หมอเหยา
นางนารี น้อยทรง
นางแทต ปัททุม
นางฉวี วงค์สะอาด
นางบัวเรียม อางวิชัย
นางเบอ น้อยทรง
นางปอลอ ปัททุม
นางพิมฉวี ปัททุม
นางเรณู ปัททุม
นางสังวาลย์ ปัททุม
นางเพชร ปัททุม
5. หมอสูตร
นายเหลียม อุปัญญา
นายจันทร์เพ็ง สุวรรณไตรย์

2. ผู้บอกภาษาเสริม ได้แก่ผู้รู้ เช่นครู อาจารย์ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน พระสงฆ์ และผู้นำด้านประเพณี พิธีกรรมต่างๆ จำนวนทั้งสิ้น คน

ระยะเวลาในการศึกษา 1 ปี 2 เดือน โดยเริ่มตั้งแต่ ตุลาคม 2540 - ธันวาคม 2541

การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย นำเสนอผลการวิจัย พรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพอสรุปได้ ดังนี้

1. แหล่งข้อมูล

การเก็บข้อมูลจาก 3 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน คือ ชาวผู้ไท ประชากรรวมกันทั้งหมด 12,348 คน จาก 2,304 หลังคาเรือน แบ่งเป็น บ้านคำชะอี 6,590 คน 1,247 หลังคาเรือน บ้านหนองไธ 958 คน 190 หลังคาเรือน และบ้านเรณู 4,800 คน 867 หลังคาเรือน

ชาวผู้ไทแม้เดิมจะนับถือผีอย่างเคร่งครัด แต่ต่อมาก็หันมานับถือศาสนาพุทธ และผสมผสานกันได้เป็นอย่างดีระหว่างผีกับพุทธศาสนา ด้านวัฒนธรรมประเพณี ชาวผู้ไทยึดมั่นต่อฮีตดอง ซึ่งเป็นสิ่งผูกมัดจิตใจชาวผู้ไทให้เป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความสามัคคี กตัญญูรู้คุณ เคารพ และเชื่อฟังผู้นำ และผู้อาวุโส ชาวผู้ไทเป็นคนเรียบง่ายในด้านความเป็นอยู่ การกิน การแต่งกาย แต่ก็ขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ และการทำมาหากัน เอกลักษณ์ของชาวผู้ไท นอกจากภาษาแล้วยังเป็นเรื่องการแต่งกาย ซึ่งจะยังคงรักษาความเป็นผู้ไทไว้ ทั้งในโอกาสปกติ โอกาสพิเศษ และในพิธีกรรม

2. การรักษาพยาบาลตามระบบความเชื่อ

แม้ระบบสาธารณสุขแบบใหม่จะเข้ามามีบทบาทในสังคมชาวผู้ไท แต่ความเชื่อและศรัทธอด้านผีและพุทธศาสนาก็ยังเหนียวแน่น ผสมผสานไปกับความเชื่อแบบพราหมณ์เข้าไปด้วย ก็เกิดความสมดุลลงตัว เกิดความขลัง สร้างขวัญและความเชื่อมั่นให้กับสังคมผู้ไทตลอดมา

การรักษาพยาบาลตามระบบความเชื่อของผู้ไถ่นั้น มีการบายศรีสู่ขวัญ หรือพิธีสู่ขวัญ เพื่อปราบผีของหมอธรรม การใช้คาถา การเป่าเพื่อรักษาโรคภัยต่างๆ เช่น ตาแดง ปากเปื่อย ก้างติดคอ งูสะวัด กระจุกหัก การทำคลอด และการอยู่กรรม และการรักษาตามพิธีเหยา ในจำนวนนี้การสู่ขวัญ ดูจะไม่เป็นที่นิยมนัก เข้าใจว่าการสู่ขวัญ ไม่ใช่เป็นของผู้ไถ แต่ผู้ไถได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - ลาว จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่จะไม่เห็นชาวผู้ไถสู่ขวัญในโอกาส และในพิธีต่างๆ บ่อยนัก

การสู่ขวัญ เป็นการรักษาและบำรุงสภาพทางจิตมากกว่าทางกาย ไม่ว่าจะเป็นการสู่ขวัญคน สู่ขวัญสัตว์ หรือสู่ขวัญสถานที่หรือสิ่งของ องค์ประกอบหลักจะมี 3 ประการ คือ องค์ประกอบตำบลฤกษ์ยาม หรือเวลา องค์ประกอบเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อ และองค์ประกอบด้านบทสู่ขวัญ หรือบทสวด ด้านเวลาจะถูกกำหนดโดยหมอสูตรซึ่งจะเป็นผู้รู้ว่าจะช่วงเวลาใดเป็นเวลามงคล ปกติจะเป็นเวลาบ่าย ไม่ทำก่อนเที่ยง

ตำบลพิธีกรรมและความเชื่อจะผสมกลมกลืนกันไประหว่างพุทธและพราหมณ์ กล่าวคือ จะมีการนิมิตพระสงฆ์ 5 รูป มาสวดเจริญพระพุทธรูปแล้วหมอสูตรจึงประกอบพิธีพราหมณ์ ต่อตั้งนี้เป็นต้น

ด้านบทสู่ขวัญหรือบทสวด ประกอบไปด้วยองค์ความเชื่อ ทั้งพราหมณ์ พุทธ และผี ในตอบต้นของบทสวด จะมีบทชุมนุมเทวดา บทไหว้พระ และบทที่กล่าวถึงผีที่คอยปกป้องรักษา

การเป่า เป็นการรักษาแบบพื้นบ้านอีกวิธีหนึ่งที่อาศัยความเชื่อ โดยนำความเชื่อทางพราหมณ์ ทางพุทธ มาผนวกกับภาษา (คาถา) และการปฏิบัติตัว ด้านคุณธรรม และการยอมรับทางสังคมของหมอเป่ามาช่วยเพิ่มศรัทธา และความเชื่อมั่นแก่ทั้งผู้รักษาและผู้รับการรักษา เชื่อว่าพิธีกรรมในการรักษาเป็นส่วนหนึ่งของความขลัง และความศรัทธาด้วย ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมอย่างเคร่งครัด

หมอธรรม รักษาผีกระทำด้วยวิธีเป่าเป็นหลัก โดยความเชื่อที่นำมาเป็นองค์ประกอบหลัก ก็เป็นความเชื่อทางพราหมณ์ และทางพุทธ โดยกำหนดอยู่ในบทคาถาที่ใช้เป่า การปฏิบัติตัวของหมอธรรมโดยยึดแนวปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา เช่นการนับถือศีล 5 และในพิธีกรรมการรักษาบทสรุปที่เป็นหัวใจของหมอธรรมคือ พระจะต้องชนะผี หรือความดีจะต้องชนะความชั่ว

การทำคลอดและการอยู่กรรม ก็นับว่ามีระบบความเชื่อด้านต่างๆ เข้ามามีบทบาทอยู่มาก แม้ประสบการณ์ และความชำนาญของหมอตำแยเป็นองค์ประกอบหลักในการรักษา แต่หมอตำแยก็ต้องใช้คาถา พิธีกรรมเรียกขวัญและกำลังใจของผู้เป็นแม่ และการสร้างความมั่นใจว่าจะปลอดภัยจากผีร้าย เข้ามาช่วยอีกส่วนหนึ่งด้วย

การเหยา ได้นำเอาระบบความเชื่อเรื่องผี มาผูกสัมพันธ์กับความเชื่อตามพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน แม้ความเชื่อเรื่องผีกับความเชื่อตามพุทธศาสนาจะขัดแย้งกันก็ตาม การเหยาเป็นการรักษาบำรุงจิตโดยผ่านอำนาจของผี พิธีเหยาจึงครอบคลุมตั้งแต่การทำนายของหาย การบำรุงขวัญบ้านที่สูญเสียสมาชิกในบ้าน เมื่อมีคนป่วยในบ้าน เมื่อเกิดสิ่งไม่เป็นมงคลในบ้าน จึงเกือบจะเรียกได้ว่าการเหยาเป็นพิธีที่ครอบคลุมทุกสภาพจิตที่ต้องการกำลังใจ และการบำรุงขวัญเพื่อความสงบสุขเท่าที่อำนาจผีจะบันดาลได้ ความเชื่อตามแนวพุทธศาสนาก็นำมาผสมผสานเพื่อให้พิธีเหยาขลัง และนำศรัทธามากขึ้นเท่านั้น

3. ภูมิปัญญาด้านการรักษาพยาบาลผ่านทางภาษา พอสรุปได้ดังนี้

1. ใช้ภาษาอย่างหลากหลาย เพื่อให้เป็นไปตามจุดประสงค์ เช่น ถ้าต้องการความชัดเจน เข้าใจง่าย จะใช้ภาษาผู้ไถ แต่หากต้องการความขลัง นำศรัทธา จะใช้ภาษาเขมร บาลี สันสกฤต ภาษาธรรม รวมทั้งภาษาผู้ไถโบราณ
2. ใช้ภาษาเบนความไพเราะ จึงมีรูปร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว

3. ใช้คำทหาบโดยเฉพาะคำใช้เรียกอวัยวะเพศในคาถา โดยที่ผู้ใช้เองไม่รู้สึคว่ามันเป็นคำทหาบหรือคำต้องห้าม แต่เมื่อมันมีอยู่ในคาถา และเรียนมาอย่างนั้นก็ต้องพูดไปอย่างนั้น
4. ใช้ข้อความ ก้อยคำเด็ดขาด เช่นคำสั่ง คำขู่ เมื่อพูดกับผีร้าย เช่นภาษาของหมอธรรม แต่ใช้ภาษาสุภาพ อ่อนหวานด้วยน้ำเสียงอ่อนโยนเมื่อพูดกับผีดี ผีมีฤทธิ์คุ้มครอง เช่นภาษาของหมอเหยา
5. นำภาษาพระ ภาษาธรรม มาบรรจุไว้ในคาถา เพื่อเพิ่มความขลังตามความเชื่อทางพุทธ
6. มักจะมีภาษาเกี่ยวกับความเชื่อใส่ไว้ในบทนำหรือบทส่งท้ายเสมอ เช่น โอมชะยะ โอมชะโย พุทธัง ธัมมัง สังฆัง ตรี ตรี โอมพุทธโธ โอมธัมโม โอมสังฆัง

4. ภูมิปัญญาด้านพิธีกรรม

ประกอบด้วย องค์ประกอบด้านเวลาคือ ฤกษ์ยาม ที่ถือว่าเป็นฤกษ์ดี กับ ฤกษ์ต้องห้าม องค์ประกอบด้านอุปกรณ์ที่จำเป็นคือ ดอกไม้ เทียน ชันธ 5 และค้ายกครู (คำตาย) ผ้า ซึ่งอาจจะเป็นผ้าชิ้น ผ้าขาว แพรขาว และเหล้าขาว นอกนั้นก็ขึ้นอยู่กับพิธีกรรมนั้นๆว่าจะเพิ่มเติมอะไร เช่นไก่ต้ม ไข่ไก่ ข้าวสาร ด้ายสายสิญจ์ เป็นต้น

ความเชื่อด้านเวลาเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องผี เช่นห้ามประกอบพิธีกรรมช่วงบ่าย (ประมาณ 14:00 – 16:00 น.) เพราะเป็นเวลาของผี เทียนและดอกไม้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางพุทธ เพราะเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย ชันธ 5 เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพุทธ เรื่ององค์ประกอบของมนุษย์ กล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ส่วนค้ายกครู และผ้าชิ้น เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องการนับถือและการบูชาผู้มีพระคุณและผู้ที่ทำให้ความรู้ (ครู) เรื่องคาถา และข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ

5. ภูมิปัญญาด้านข้อวัตรปฏิบัติ

การดึงเอาความเชื่อตามแนวพุทธ พราหมณ์และผี มาเป็นข้อวัตรปฏิบัติในวิถีชีวิต ถือเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งในการเพิ่มความเชื่อมั่นทั้งแก่ตนเองและผู้ที่ได้รับการรักษา หมอต้องเป็นคนติดตามแนวพุทธ ดิรัจฉายศีสลห้อย่างเคร่งครัด การปฏิบัติ หรือดปฏิบัติกิจบางอย่างในวันสำคัญทางศาสนา เช่นวันพระ ช่วงพรรษา การบอกกล่าวผีเมื่อมีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นในครอบครัว การเซ่นไหว้ และการถือชะล่า เรื่องอยู่เรื่องกิน เรื่องการแต่งกาย ทำให้เกิดความขลัง ความน่าศรัทธา ทั้งในตัวหมอเอง และในตัวคาถาที่ใช้

7.2 อภิปรายผล

สังคมผู้สูงอายุและร่วมเขียนอยู่ได้ด้วยความเอื้ออาทร ความห่วงใย และความเอื้ออาทร อันเกิดจากการได้พึ่งพากัน โดยเฉพาะในยามเจ็บไข้ สิ่งที่คุณมัดและสร้างความร่วมเขียนให้แก่ชาวผู้ไท ประกอบด้วย

1. ภาษา ชาวผู้ไทมีภาษาของตัวเอง
2. ชาติพันธุ์ ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน
3. ระบบเครือญาติ ทุกคนที่เป็นผู้ไท เป็นญาติกัน จึงมีนามสกุลที่ซ้ำๆ กัน และมีพี่น้องไม่ก็นามสกุลทั้งอำเภอ ทุกคนรู้ว่านามสกุลใดเป็นนามสกุลของผู้ไท นามสกุลใดไม่ใช่

4. ระบบความเชื่อ ชาวไทยยึดมั่น และศรัทธาในระบบความเชื่อตามแบบพราหมณ์ พุทธ และผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ว่าเป็นผีที่มีฤทธิ์อำนาจ กิจกรรมของครอบครัว และสังคม จึงจะต้องมีองค์ประกอบด้านความเชื่อเป็นส่วนสำคัญเสมอ
5. ระบบอาวุโส ชาวไทนับถือและเคารพผู้ที่อาวุโสกว่า และด้วยเหตุนี้เอง ชาวไทจึงมี ผีบรรพบุรุษคุ้มครอง บ้นถือและให้เกียรติแก่หม้ออาวุโสว่าเป็นครู หรือ แม่เมือง และทุกปี ซึ่งตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จะมีพิธีลงช่วง หมอเหยาจากทุกหมู่บ้านจะมารวมกันเพื่อทำพิธีบูชาผี เป็นการระลึกถึงบุญคุณของผีที่ให้ความคุ้มครองดูแลรักษาให้ชาปปลอดภัย และทำพิธีเหยาได้อย่างมีความแม่นยำได้ผล การนับถือผู้อาวุโสกว่าทำให้เกิดความเอื้ออาทร และความเป็นปึกแผ่นขึ้นในสังคมผู้ไท

ด้วยองค์ประกอบ 5 ประการดังกล่าว ทำให้ระบบความเชื่อต่างๆ อยู่กับสังคมผู้ไท และคงดำเนินไปเช่นนี้ต่อไปแม้วิทยาการทางแพทย์แผนใหม่จะเข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ บทบาทของหมอสูตร หมอเป่า หมอธรรม หมอทำคลอด และ หมอเหยา คงจะลดลงไปเรื่อยๆ นั่นคือ ภูมิปัญญาข้างบ้านที่เป็นหลักปกครองชาวไทมาเป็นร้อยๆ ปี ก็ค่อยๆ หายไปด้วย งานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะเก็บรักษาภูมิปัญญาเหล่านั้นไว้ แม้ข้อมูลที่เก็บได้จะไม่ได้มาทั้งหมด เนื่องจากหมอบางคนเชื่อว่า ดาภาอาคมเหล่านี้เป็นของเฉพาะตัวจะต้องตายไปพร้อมกับตัว บอกใครไม่ได้ หรือถ้าจะบอกก็จะมีเงื่อนไขบางอย่างที่ผู้รับอาจรับไม่ได้ เช่นจะต้องเป็นชาวผู้ไทด้วยกัน จะต้องเป็นลูกหลาน หรือจะต้องมีชะตาที่ذنุ่ใหม่ปฏิบัติไม่ได้ อีกประการ หมอส่วนใหญ่มีอายุมาก หากไม่มีการถ่ายทอดหรือเก็บบันทึกภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ ภูมิปัญญาของแผ่นดินที่มีอายุเป็นร้อยๆ ปีก็จะหายไปด้วย

การเก็บรวบรวมข้อมูลได้พบสิ่งที่มีค่ายิ่ง คือ บทบาทของภาษา ซึ่งไม่เป็นเพียงแต่สื่อ แต่เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นสิ่งที่ผูกมัดสังคมให้อยู่อย่างสงบสุข กลมเกลียว และพึ่งพา สิ่งต่อมาคือเรื่องระบบความเชื่อที่ผสมกลมกลืนกันได้อย่างประหลาด คือความเชื่อตามแนว พุทธ พราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผี แม้ทั้งสามระบบจะมีความขัดแย้งในเรื่องของปรัชญา แนวคิด แต่ชาวผู้ไทก็นำมาปฏิบัติให้เกิดความกลมกลืนได้โดยปฏิบัติตัวตามกรอบของพุทธ ทำพิธีตามแบบของพราหมณ์ และนับถือผีไปพร้อมกัน

7.3 ข้อเสนอแนะ

1. ระบบความเชื่อเรื่องผีกำลังจะถูกแทนที่ด้วยแนวคิดสมัยใหม่ที่เชื่อเรื่องเหตุ - ผล แนวคิดตามแบบพุทธเชื่อเรื่องของการกระทำ ฉะนั้น การรักษาพยาบาลอันเกิดจากความคิดที่ว่า ความเจ็บป่วย ความผิดปกติของร่างกาย ก้นพิบัติต่างๆ ที่เกิดแก่บุคคลและสังคม เกิดจากการกระทำของผี กำลังจะหมดไป ภูมิปัญญาอันพัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องผีที่ใช้ปกครองสังคมผู้ไทมาเป็นเวลาช้านานก็จะหมดไปด้วย จึงควรรวบรวมภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ก่อนที่จะสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่าที่ไม่ยอมถ่ายทอดองค์ความรู้ของเขาให้กับใครได้ง่ายๆ
2. การวางตัว หรือ วิถีชีวิตของ “หมอ” อาศัยความศรัทธาของสังคม ฉะนั้น “หมอ” จึงเป็นแบบฉบับที่ดีของสังคมที่สังคมควรยึดเป็นแนวปฏิบัติ หากความเชื่อเรื่องผีหมดไป สังคมอาจจะขาดแบบฉบับของคบดีของสังคม จึงควรศึกษาวิถีชีวิตของ “หมอ” ในรายละเอียดเพื่อทราบบรรทัดฐานสังคมที่ผูกมัดชาวผู้ไท และทำให้สังคมเป็นสุข
3. การรักษาพยาบาลตามระบบความเชื่อลดจำนวนลงพร้อมกับการเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม มีกลุ่มคนที่พยายามจะอนุรักษ์สิ่งเหล่านี้ไว้ แต่การอนุรักษ์อาศัยระบบการจ้างแสดง หรือ “จัดฉาก” คล้ายว่าเกิดขึ้นตามสภาพจริง ทำให้ชาวผู้ไทบางคนคิดว่าวัฒนธรรม หรือแนวทางทางสังคมที่เขาปฏิบัติมาตามระบบความเชื่อ นั้นขายได้ การรักษาพยาบาลตามแรงศรัทธา และความเชื่อเดิมๆ เสื่อมคลายลง การว่าจ้างแสดงการรักษาพยาบาลเป็นเรื่องที่น่าสนใจกว่า เพราะจะทำเมื่อไรก็ได้ และได้ค่าตอบแทนสูง ทำให้สิ่งที่ชาวผู้ไทเชื่อและใช้ปกครองสังคมมานานกลายเป็นเรื่องของ การแสดง และเรื่องของค่าจ้าง มากกว่าความช่วยเหลือที่จุน และสร้างความผูกพันในสังคมที่เคย

เป็น นักวิจัย นักวิชาการ หรือผู้สื่อข่าวควรเก็บข้อมูลและนำมาเผยแพร่ด้วยความระมัดระวัง ไม่เป็นตัวทำลายระบบสังคมของเขาเสียเอง

4. การรักษาพยาบาลตามระบบความเชื่อมีความเชื่อมโยงกันจากกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งไปสู่กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง เช่น ปอบผีฟ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย – ลาว เทยา ของผู้ไท และผีเมมมวดของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการรักษาพยาบาลที่มีลักษณะคล้าย ๆ กันนี้เพื่อเชื่อมโยงภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไปสู่ความเป็นสากล

5. การรักษาพยาบาลโดยใช้สมุนไพรก็เป็นที่ยอมรับในหมู่ชาวผู้ไท หากแต่เป็นการรักษาโดยใช้ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนโบราณ มีระบบความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยในบางขั้นตอน แต่หลักใหญ่เป็นการใช้ความรู้ทางแพทย์แผนโบราณรักษา จึงไม่ได้รับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรไว้ในการศึกษาครั้งนี้ แต่หากจะมีผู้ศึกษารวบรวมไว้ทั้งหมดทั้งระบบความเชื่อที่นำมาผนวกกับการรักษาด้วยสมุนไพรก็นับว่าจะให้ประโยชน์อย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

- กาญจนา สุคนธมณี. “ประสพการณ์การคลอดด้วยตนเอง,” ใน ข้อมูลและบรรณนิทัศน์เกี่ยวกับการเกิด, หน้า 49-51. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- กลุ่มโรงเรียนมัธยมตอนปลาย เขตการศึกษา 10. ประเพณีอีสาน. อุบลราชธานี : ม.ป.ท. 2522.
- คณะราษฎร. ประเพณีไทย รวมประเพณีบ้านรู้และพิธีสำคัญต่างๆของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญกิจการพิมพ์, 2532.
- ก่อ สวัสดิพานิชย์. อีสานเมื่อวันวาน. กรุงเทพฯ : พีวาทินพับลิเคชั่น, 2534.
- กาญจนา สาณประดิษฐ์. ผิดาไซน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอตำบลชัย จังหวัดเลย. ปรินท์นิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2533.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู, 2519.
- จิตร ภูมิศักดิ์. โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยสู่แม่น้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2524.
- จารุกฤต กาญจนากา. ประเพณีรามัญ ในอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. “ระบอบการแพทย์พื้นบ้านในชนบท,” พฤกษกรรมสุขภาพ. นครปฐม : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533.
- จ. เปรื่อง(นามแฝง). ประเพณีและพิธีมงคลของไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อำนาจ สาสน์การพิมพ์, 2532.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. คติชาวบ้าน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2530.
- , ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. มหาสารคาม : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. ของดีอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520.
- จิราภรณ์ กัทธากาภูภัทร. สภาพทางการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของคนไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- จินดา มาไซ. วัฒนธรรมเกี่ยวกับการเกิดและการรับทารกโดยหมอตำแยของชาว ตำบล หนอง อำเภอดงขุนจังหวัดพัทลุง. ปรินท์นิพนธ์ ศศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้ สงขลา. กุมภาพันธ์, 2539.
- ใจจริง โกมลมิตร. ขนบธรรมเนียมประเพณีของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย. กรุงเทพฯ : ศิริอักษร, 2518.
- จูไรรัตน์ ลักษณะศิริ. “ประเพณีการเกิดของชาวอีสาน,” ใน ข้อมูลและบรรณนิทัศน์เกี่ยวกับการเกิด หน้า 75-84. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535.
- ชวน ธนากร ชำสุวัฒน์. เที่ยวเพื่อเรื่องเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2514.
- ฉลาด รมิตานนท์. ประเพณีการทรงผีเจ้านายและบทบาททางสังคม กรณีศึกษาใน จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2526.
- ชนะ ประณมศรี. “ผู้ไทยในอีสาน,” บางแสน. 1(1) : 50-51 ; กันยายน, 2517.
- ชาคริต อนันทรานัน. จรรยาบรรณหมอพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2538.
- ชอบ ดีสวนโคก. “ความเชื่อพื้นฐานแห่งอารยธรรมอีสาน,” มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 3(1) : 3-25 ; กุมภาพันธ์, 2527.
- โชติ กัลยาณมิตร. ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.
- ณยศ นุ่สามสาย. “หมอตำแย,” ใน ข้อมูลและบรรณนิทัศน์เกี่ยวกับการเกิด, หน้า 45-46. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- กวีล เกษรราช. ประวัติผู้ไทย. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2512.
- กวีล ทองสว่างรัตน์. ประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2530.
- ทอง เมฆพัต. ประเพณีโบราณไทย. กรุงเทพฯ : พิศายาคาร, ม.ป.ป.

- ทองคุณ หงษ์พันธ์. กลุ่มชาติพันธุ์และภาษาแคว้นแม่ฮ่องสอนของประเทศไทย. สกลนคร : เอประกอบ
นิทรรศการมูม้งอีสาน วิทยาลัยครูสกลนคร, 2522.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. การศึกษาเปรียบเทียบคำอุ้งสาวลานนาและพญาแก้ว. เชียงใหม่
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526.
- บรรยงค์ อินทรจันทร์ แล คนอื่น ๆ. “ การบริหารการกของชาวอีสาน,” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้านหน้า 1-
14. อุบลราชธานี : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2526.
- ธวัช ปุณโณทก. “คติความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมอีสาน” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้านคติ
ความเชื่อ. หน้า 350-392. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์, 2529.
- นันทนา ขุนกัณฑ์. “กว่าจะรอดกายมาเป็นคน,” ใน ข้อมูลและบรรณานิตส์นเกี่ยวกับการเกิด. หน้า
53-63. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- ประจักษ์ ประภาพิตยการ. ประเพณีและไสยเวทวิทยาในชนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : เจริญธรรม,
2519.
- นิคม วงเวียง. “บทวิเคราะห์วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของชาวส่วย,” ใน วัฒนธรรมลุ่มแม่
น้ำมูล : กรณี เขมร ลาว ส่วย สุรินทร์. หน้า 181-197. กรุงเทพฯ : สารมวลชน,
2533.
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์,
2529.
- นำชัย อุปัญญา. บทบาทของพ่อล่ามชาวผู้ไทยตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร.
ปริญญาโท ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2538.
- ประเทือง คล้ายสุบรรณ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์, 2531.
- ประมวล ใจรักษ์. “หมอตำแยที่พึ่งสุดท้ายของคนท้อง,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 29(18) : 24-25
; ตุลาคม, 2535.
- ประทีป แซร์มย์. พิธีกรรมมรดกในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร : ศึกษากรณีตะไกรสาย ตำบลบ้านบัว อำเภอ
เมือง จังหวัดบุรีรัมย์. ปริญญาโท ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทร
วิโรฒ มหาสารคาม, 2535.
- ประสาธ อิศรปริดา และคนอื่น ๆ. ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวอีสาน. ภาพสีนู้ : จินต
กัณฑ์การพิมพ์, 2518.
- ปราณี วงษ์เทศ. “พิธีกรรมของชาวไทยภาคเหนือ.” ใน พื้นบ้านพื้นเมือง. หน้า 241.
กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา, 2530.
- ปรีชา อุยตระกูลและคณะ. รายงานการวิจัยบทบาทหมอพื้นบ้านในสังคมชนบทอีสาน. สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.
- ปริญญาณ กิกขุ. ประเพณีโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 7. อุบลราชธานี ; ศิริธรรมออฟเซ็ท, 2534.
- ปรีชา ปริญญาโน. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2525.
- ประกาศรี สีอำไพ. วัฒนธรรมทางภาษา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- ปรีชา นุ่นสุข. “ประเพณีเกี่ยวกับการเกิดของชาวปักษ์ใต้,” ใน ชีวิตไทยปักษ์ใต้ ชุดที่ 4.
หน้า 51-74. นครราชสีมา : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครราชสีมา. 2523.
- ประมวล คิดดินสัน. คติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ ; แพร์พิทยา,
2521.
- ผู้ไทยแท้ (นามแฝง). “ประวัติชาวผู้ไทย,” วัฒนธรรมไทย. 24(2) : 21-25 ; กุมภาพันธ์, 2528.
- แปลก สนธิรักษ์. พิธีกรรมและลัทธิประเพณี. กรุงเทพฯ ; ไทยวัฒนาพานิช, 2506.
- พระราชกิตติโสภณ. การบายศรีสู่ขวัญ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2526.
- พูนพิศมัย ดิศกุล. หม่อมเจ้าหญิง. ประเพณีไทย. กรุงเทพฯ ; โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2518.
- พรทิพย์ กัทรนาวิก. “การใช้คำ,” การใช้ภาษา. กรุงเทพฯ : เดลิตไทย, 2521.
- เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. สังคมวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร. นครปฐม : ศูนย์ศึกษานโยบายของสา
ธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534.
- พูนพิศมัย ดิศกุล. ประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : สมานการพิมพ์, ม.ป.ป.

- พันใจ นครชัย. พิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไทย ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร. วิทยานิพนธ์ ศต.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2538.
- โพธิ์ เข้มลำเจียก. “จารีตประเพณีการถือผีของคนไทยแต่โบราณ,” ใน พญา : มรดกภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยพวน. หน้า 138. กรุงเทพฯ : สามัคคีสาร, 2539.
- ไพฑูรย์ มีกุล. ไทยก่อว. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2531.
- กัญญา จิตต์ธรรม. ขนบธรรมเนียมประเพณี ดิตีชาวบ้านอันดับ 12. สงขลา : มงคลการพิมพ์, ม.ป.ป.
- กัณย ไซติกันตะ. นิยายปรัมปราเรื่องแค้น : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- มนัส สุขสาย. หนังสืออ่านเสริมความรู้เรื่องนายศรีสุขวัณ. อุบลราชธานี : ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอ.ศอ. จังหวัดอุบลราชธานี, ม.ป.ป.
- มนัสกมล ทองสมบัติ. ประเพณีพะซุของชาวผู้ไทย บ้านหนองหญ้าไซ ตำบลหนองหญ้าไซ อำเภอวังสามหมอ จังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์ ศต.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2536.
- มณี พยอมยงค์. “ความเชื่อของคนไทย,” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ดิตีความเชื่อ. หน้า 72-73. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ยศ สัตตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- ราตรี มุกดากัด. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการไทย-ฝรั่งเศสทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. ณ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533.
- รำไพพรรณ แก้วสุริยะ. “รวมเผ่าไทยอีสาน-มุกดาหาร,” อนุสาร อ.ส.ท. 31(2) :86-95; กันยายน, 2533.
- วิชากรณ์ แสงมณี. ประเพณีและกฎหมาย. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2525.
- วิเชียร พลหาญ. ทมอธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ ศต.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2534.
- วิรัช วิรัชนิกรวรรณ. การเข้าทรงและร่างทรงและบทบาทที่มีต่อสังคม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2533.
- วิลวรรณ ขนิษฐาพันธ์. ภาษาผู้ไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520.
- วิทยา นาควิเชียร. เล่าชาวผู้ไทย : ศึกษากรณีบ้านหนองสูง ตำบลหนองสูง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร. วิทยานิพนธ์ ศต. ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2539.
- ศรายุทธ วงค์สะอาด. ประวัติหมู่บ้านคำชะอี. เอกสารแนะนำหมู่บ้าน, 2540.
- ศรายุทธ วงค์สะอาด. ประวัติหมู่บ้านคำชะอี. มุกดาหาร : โรงเรียนคำชะอีพิทยาคม เอกสารถ่ายสำเนา, 2541.
- ศรายุทธ วงค์สะอาด. “ผู้ไทย : วัฒนธรรมเผ่าพันธุ์และการดำรงอยู่,” ใน สื่อสารวัฒนธรรม วรรณกรรม รวมบทความด้านการสื่อสาร วัฒนธรรม และวรรณกรรม มหาสารคาม, 2540.
- ศรีศักดิ์ วลลิโกดม. “การถือผีในเมืองไทย,” ใน ดิลปวัฒนธรรม. 4 : 7-17 ; กุมภาพันธ์, 2527.
- ศรีสุดา เอื้อนครินทร์. วรรณกรรมพื้นบ้านผู้ไทย ตำบลเรณูนคร จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520.
- สมชัย ใจดี และยรรยงค์ ศรีวิริยากรณ์. ประเพณีและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิชย์, 2531.
- สมยศ สิงห์คำ. “รวมเผ่าไทยมุกดาหาร มะขามหวานชายโขง,” วัฒนธรรมไทย. 25(4) : 60-66; เมษายน, 2529.
- สงวน ไซตีสุขรัตน์. ประเพณีไทยเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2512.
- สิทธิ์ บุตรอินทร์. ถิ่นไทยและผู้ไทยพัฒนา. กรุงเทพฯ : วัดบวรนิเวศวิหาร, 2506.

- สุรจิตต์ จันทรสาขา. รวมเผ่าไทยมุกดาหาร. กรุงเทพฯ : สหายบล็อกและการพิมพ์, 2538.
- สุเทพ สุนทรเกษม. สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล. สังกัปพิธีกรรม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2532.
- สุด แสงวิเชียร. “จุดจบของแพทย์แผนโบราณและการเริ่มต้นของแพทย์แผนปัจจุบันของไทย,” สังคมศาสตร์การแพทย์, 1(2) : 20-28 ; มกราคม, 2521.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล. สังกัปพิธีกรรม. กรุงเทพฯ ; โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2532.
- สุพัตรา สุภาพ. สังคมและวัฒนธรรมไทย ตำนานมรดกครัว ตาสนา ประเพณี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิชย์, 2518.
- สุรินทร์ กูขจร. “ปรัชญาการเกิดจากหลักฐานทางโบราณคดี,” ใน ข้อมูลและบรรณนิทัศน์เกี่ยวกับการเกิด, หน้า 13-20. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- สุจินดา คุจาราวณิช. การปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาว จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2535.
- เสรี พงศ์พิศ. “ขอบเขตและความหมายของไสยศาสตร์.” เอกสารการสอนชุดความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน่วยที่ 8-15. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช, 2533.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรมการพิมพ์, 2510.
- อนุมาบราชชน, พระยา. การเมืองประเพณี. กรุงเทพฯ ; รุ่งเรืองธรรม, 2505.
- . การศึกษาประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2534.
- . การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2505.
- อมรา พงษาพิชญ์. วัฒนธรรม ตาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ ; จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- อนุมาบราชชน, พระยา. ประเพณีเนื่องในการเกิดและประเพณีเนื่องในการตาย. โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516.
- อรสม สุทธิสาคร. “การตลอดพื้นบ้านธารชีวิตจากแม่สู่ลูก,” สารคดี, 12(141) : 91-110 ; พฤศจิกายน, 2539.
- แอนจูลี สารสิทธิ์ยศ. การอยู่กรรมของแม่ลูกอ่อนบ้านศรีบุญเรือง ตำบลนาพู่ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2537.
- อุดม บัณฑิต. วัฒนธรรมอีสาน. กาควิขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เอกสารโรเนียว, 2526.
- ทอสมุตแห่งชาติ. “ประวัติชนชาติผู้ไทยว่าด้วยกำเนิดชาติเชื้อสาย,” ใน ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ. หน้า 353-474. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

ภาคผนวก ก.
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

- คำเดิน แสนโสม** บ้านเลขที่ 89 หมู่ 11 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- จอบ ภูหลวงส์** บ้านเลขที่ 9 หมู่ 11 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- นำชัย อุปัญญา** ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- ประจักษ์ สุวรรณไตร** บ้านเลขที่ 24 หมู่ 1 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- สติ สุวรรณไตร** บ้านเลขที่ 24 หมู่ 1 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- เสวย แสนโสม** บ้านเลขที่ 89 หมู่ 11 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- อุ่น วงค์ชะฮาด** บ้านเลขที่ 87 หมู่ 1 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- กต ภูหลวงส์** บ้านเลขที่ 85 หมู่ 11 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- เชื่อง อุปัญญา** บ้านเลขที่ 5 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- คำของ สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 103 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- จรัญ สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 17 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- จินดา จิตจักร** บ้านเลขที่ 25 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- นพดล อุปัญญา** บ้านเลขที่ 120 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- บุญเพ็ง คนซื่อ** บ้านเลขที่ 86 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- บุญศรี สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 12 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- ประสาน เคนโพธิ์** บ้านเลขที่ 153 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- มนตรี นรภัทร** บ้านเลขที่ 121 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- วิบูลย์ สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 165 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- สมชัย สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 105 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- สุริยา จิตจักร** บ้านเลขที่ 25 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- สำลี อาจวิชัย** บ้านเลขที่ 28 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- ทิมะ สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 133 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- เหลียม อุปัญญา** บ้านเลขที่ 15 หมู่ 1 ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- แกม ศรีหาจักร** บ้านเลขที่ 60 หมู่ 11 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- เสาะ สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 108 หมู่ 4 บ้านคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- หมอก สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 70 หมู่ 11 บ้านคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- อวน สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 102 หมู่ 11 บ้านคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- อุ่น วงค์ชะฮาด** บ้านเลขที่ 87 หมู่ 11 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- อ้อย สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 102 หมู่ 11 บ้านคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- อ๋า สุวรรณไตรย์** บ้านเลขที่ 40 หมู่ 4 บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
- กาศ ประทุม** บ้านเลขที่ 72 หมู่ 8 บ้านหนองโถ ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

จันทร์ ปัทม บ้านเลขที่ 87 หมู่ 3 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

จันทร์ เจริญยศ บ้านเลขที่ 55 หมู่ 11 บ้านโพนสาวเอ้ ตำบลเรณูนคร จังหวัดนครพนม

จານี ธงยศ บ้านเลขที่ 85 หมู่ 11 ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

จอมศรี สุวรรณไตรย์ บ้านเลขที่ 58 บ้านคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

นาลอน ประทุม บ้านเลขที่ 101 หมู่ 8 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

นอจัน เตโช บ้านเลขที่ 76 หมู่ 11 ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

บุญจ๋อง ปัทม บ้านเลขที่ 95 หมู่ 3 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

ปัจจิม ราชสิน บ้านเลขที่ 13 หมู่ 11 บ้านโพนสาวเอ้ ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร
จังหวัดนครพนม

ศรีสวัสดิ์ เตโช บ้านเลขที่ 76 หมู่ 11 บ้านโพนสาวเอ้ ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร
จังหวัดนครพนม

ฉวี วงศ์ชาติ อายุ 29 ปี บ้านเลขที่ 1 หมู่ 8 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

บัวเรียม อางวิชัย หมอเหยา(หมอเทียม) อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 8 หมู่ 2 บ้านหนองไธ
ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

เบอ น้อยทรง หมอเหยา อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 77 หมู่ 8 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง
อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

ปลอด ปัทม อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 42 หมู่ 1 บ้านโนนยาง ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

พิมพ์วิ ปัทม อายุ 30 ปี บ้านเลขที่ 1 บ้านโนนยาง ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

เรณู ปัทม อายุ 40 ปี บ้านเลขที่ 39 หมู่ 8 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง
อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

सान (แอก) ปัทม หมอเหยา อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 49 หมู่ 1 บ้านโนนยาง
ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

เสาร์ ปัทม อายุ 38 ปี บ้านเลขที่ 49 หมู่ 1 บ้านหนองไธ ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง
จังหวัดมุกดาหาร

ภาคผนวก ข.
ภาพประกอบ

บ้านโนนยาง ตำบลโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร

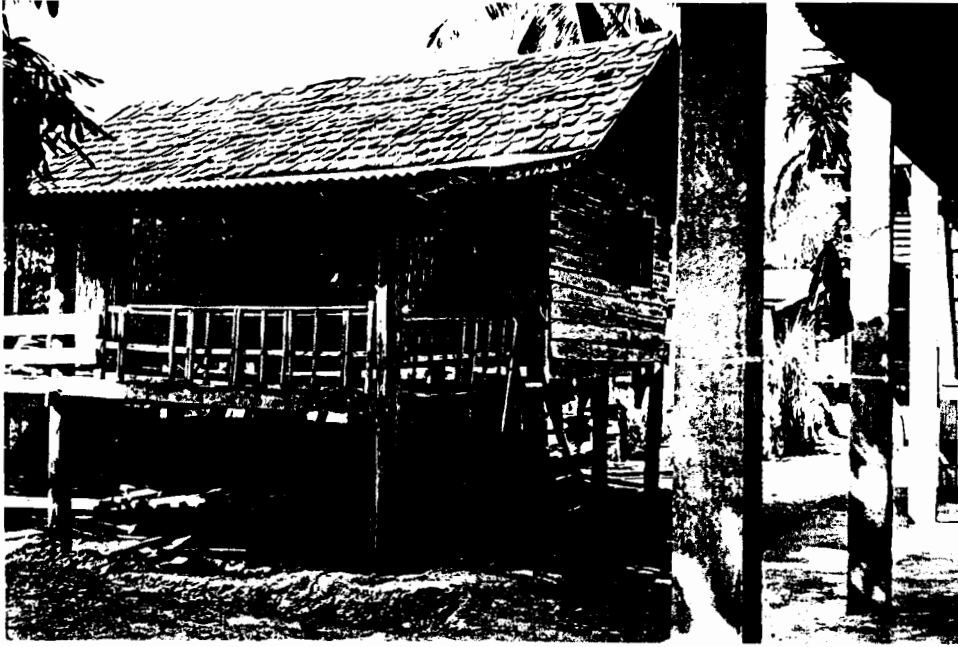
ถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้าน ตำบลคำชะอี
อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

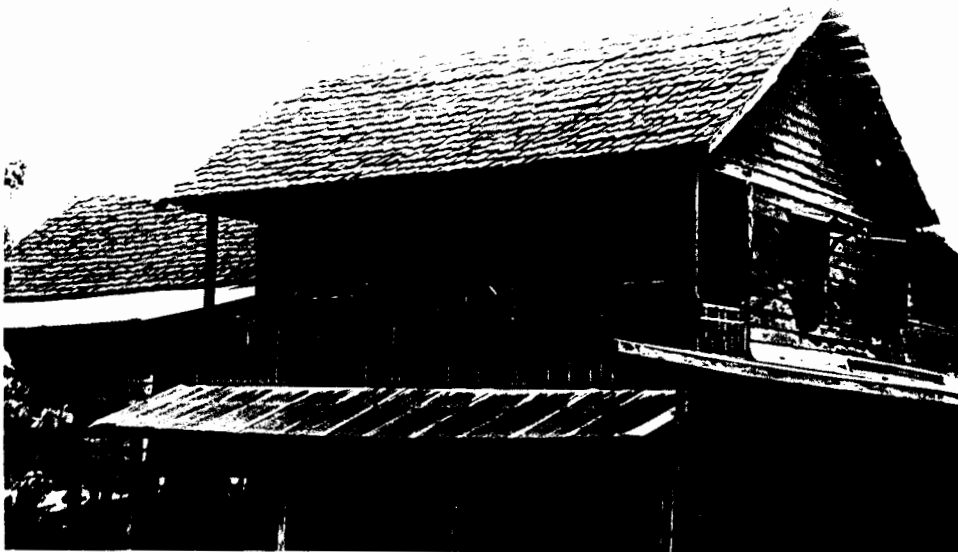
สภาพทั่วไปของโรงเรียนบ้านหนองโอ อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

ศาลเจ้าปู่ดำนตึง พระภูมิเจ้าปู่มหัศจรรย์ บริเวณดอนปู่ตา
ทางด้านทิศเหนือสุดเขตของหมู่บ้านคำชะอี

บ้านเรือนของชาวผู้ไท ตำบลคำชะอี

บ้านเรือนตามแบบดั้งเดิมของชาวผู้ไท คือหลังคาแป้นเกล็ด

บ้านชาวผู้ไท

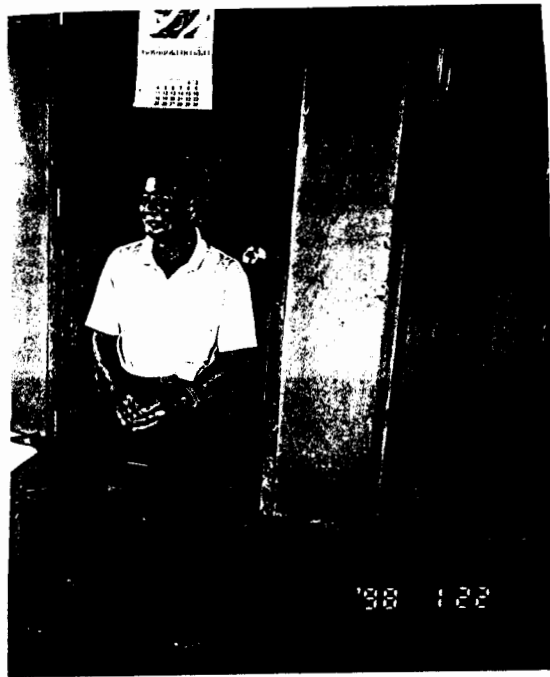
หนองน้ำสาธารณะประจำหมู่บ้าน

วัดโพธิ์ศรีหน้า บ้านคำชะอี ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

นายเหลื่อม อุปัญญา หมอสูตรชาวผู้ไท บ้านคำชะอี

นายจันทร์เพ็ญ สุวรรณไครย์ หมอสูตรชาวผู้ไท

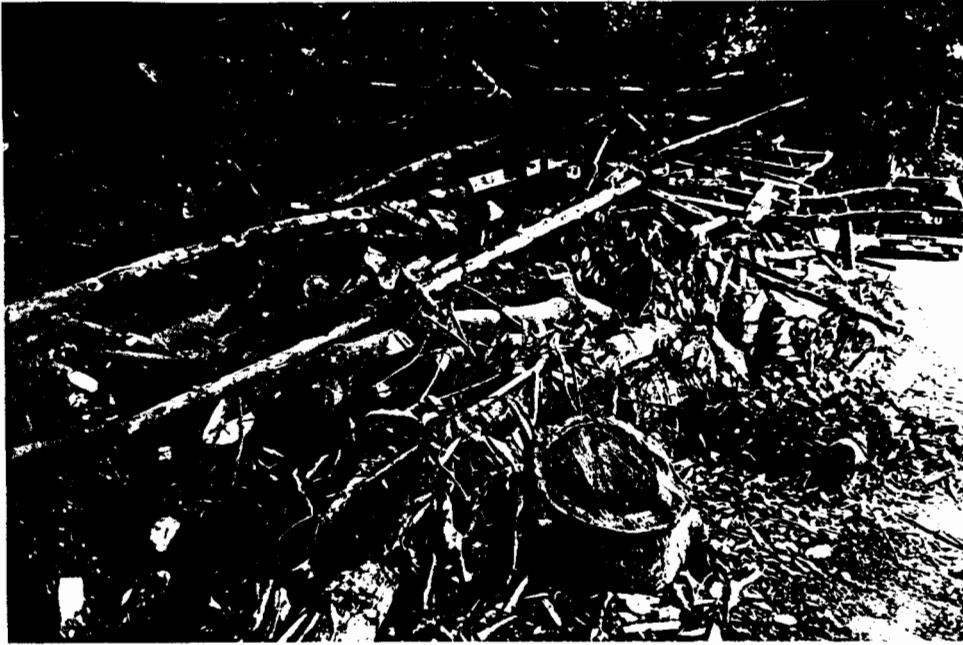
นางสัญญา ปัทม หมอตำแยชาวอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

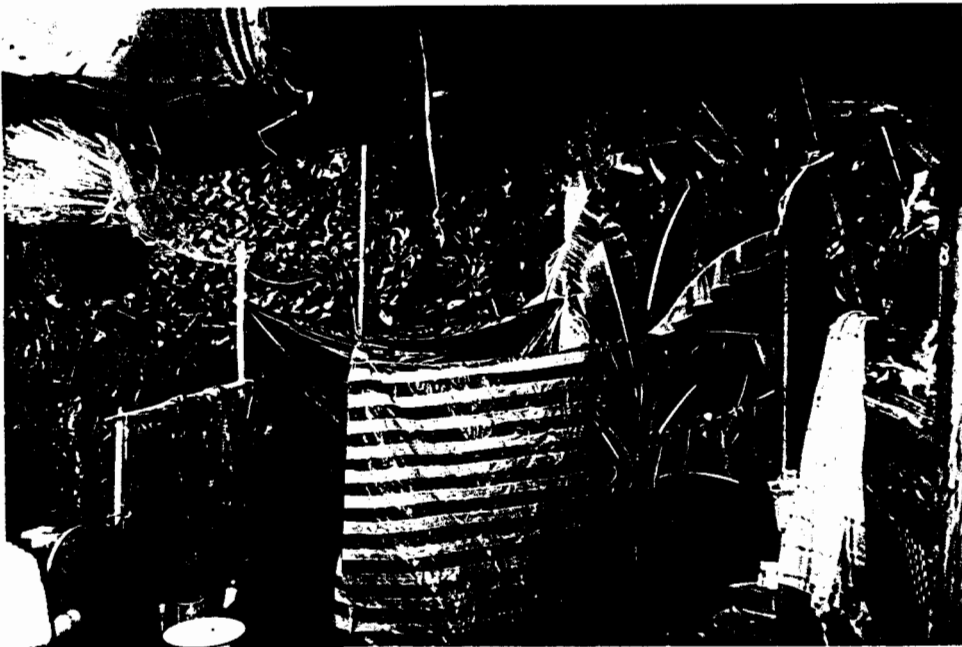
นางจอมศรี สุวรรณไตร (คนซ้ายมือ) อายุ 82 ปี หมอตำแย อำเภอกำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

นางจันทสร เจริญยศ หมอตำแยชาวเรณูนคร จังหวัดมุกดาหาร

พื้เตรียมไว้สำหรับอยู่กรรม

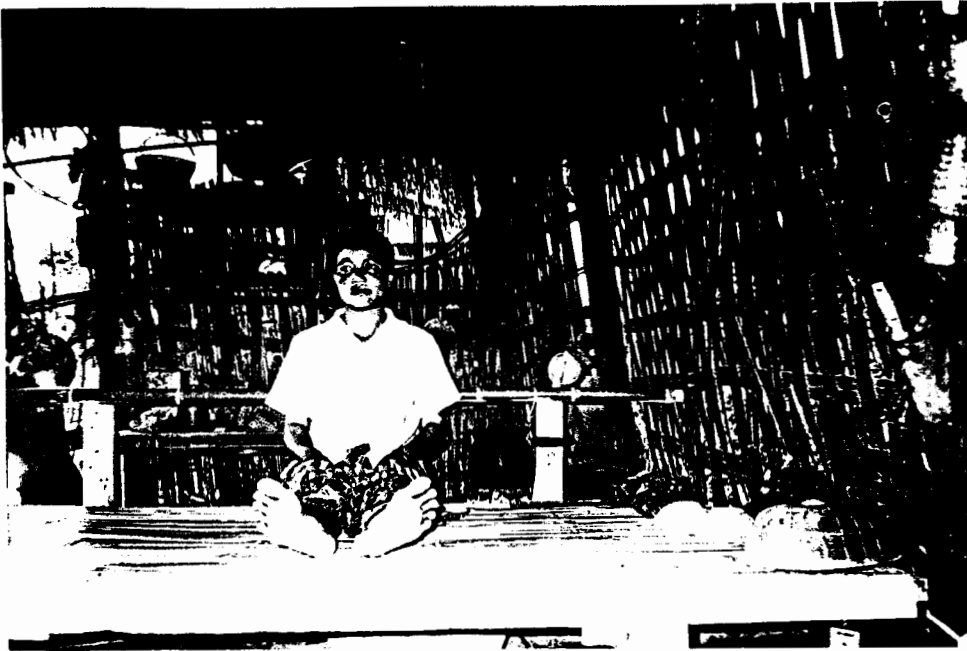
ที่กั้นสำหรับอาบน้ำตอนอยู่กรรม ช้างบนเป็นแหเชื่อว่ากันผีพรายได้

แหแขวนไว้ได้ถุนบ้าน เพื่อกันผีกันพราย

หม้อต้มยาสำหรับดื่มตอนอยู่กรรม

แม่อยู่กรรมอย่างมคลูกให้เข้าอู่

นายแถม ศรีหัจกร์ อายุ 89 ปี หมอเป่าที่เกิดจากผีทำ

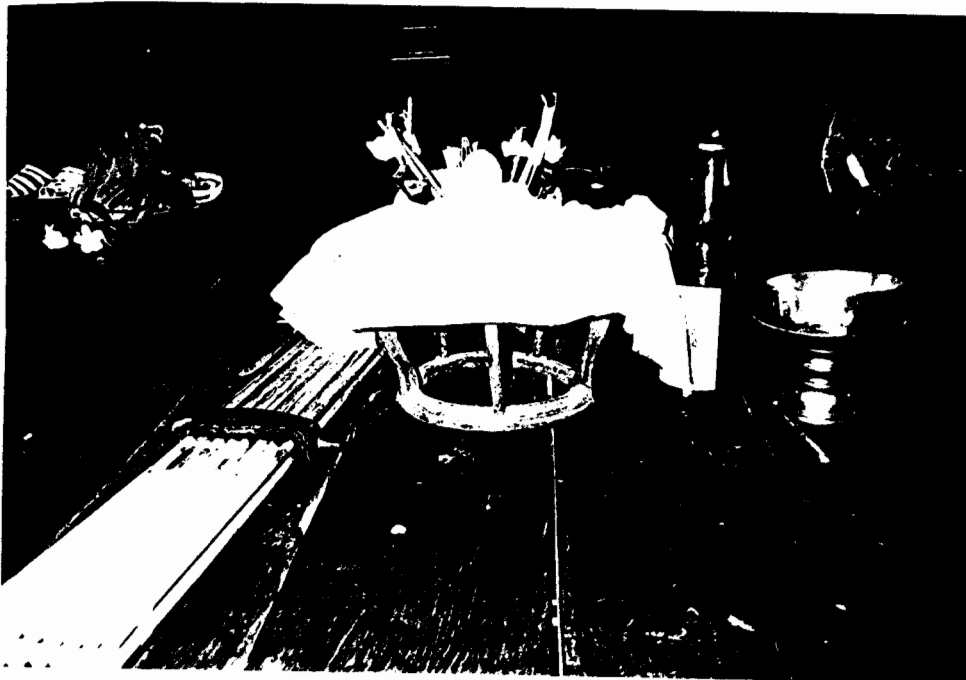
นายอวน สุวรรณไตรย์ อายุ 80 ปี หมอเป่าล่องแก้ว

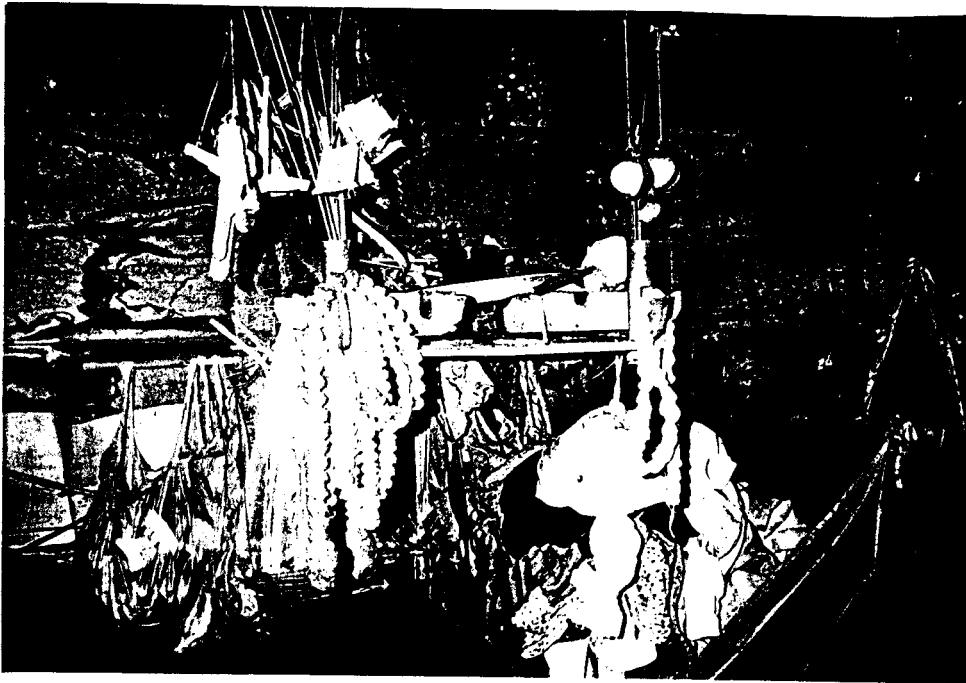
นางเสาะ สุวรรณไตรย์ อายุ 67 ปี หมอเป่ารักษาหนองแก้ว,ปากเป็ช (เป่ากาง) พิธีกรรม

นางแตท ทูมมา อายุ 71 ปี หมอเหยา ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร

วัสดุอุปกรณ์และเครื่องคายเหยา เพื่อรักษาคนเจ็บป่วยประกอบด้วย พาน(กระ โตก) ผ้าขาวรองพาน ถ้วย ข้าวสาร ไข่ไก่ ดาบ เหล้า ฝ้ายขาว เงินลาด คำคาย เทียน ดอกไม้ขาว คำหมาก พลุปลีก กรวยใบไม้ เมี่ยง ฝ้ายขั้วญ ขันน้ำดื่ม แคน

หมอเขายจะมีหิ้งผีไว้บูชาสักการะหรือเป็นผู้ปรนนิบัติต่อผีตามฮีดคอง

การจัดวางเครื่องคาย การนั่งเขยและการเป่าแคน ญาติคนไข้และบุคคลอื่น ๆ นั่งสังเกตเผ่าดูพิธีกรรม